

BEDRIJFSECONOMISCHE WETENSCHAPPEN

*master in de toegepaste economische wetenschappen:
accountancy en financiering*

2010
2011

Masterproef

Audithonoraria

Promotor :
Prof. dr. Roger MERCKEN

Emmel Farah

*Masterproef voorgedragen tot het bekomen van de graad van master in de toegepaste
economische wetenschappen , afstudeerrichting accountancy en financiering*

universiteit
hasselt

UNIVERSITEIT VAN DE TOEKOMST

Universiteit Hasselt | Campus Diepenbeek | Agoralaan Gebouw D | BE-3590 Diepenbeek
Universiteit Hasselt | Campus Hasselt | Martelarenlaan 42 | BE-3500 Hasselt

universiteit
hasselt

UNIVERSITEIT VAN DE TOEKOMST

2 0 1 0
2 0 1 1

BEDRIJFSECONOMISCHE WETENSCHAPPEN

*master in de toegepaste economische wetenschappen:
accountancy en financiering*

Masterproef

Audithonoraria

Promotor :
Prof. dr. Roger MERCKEN

Emmel Farah

Masterproef voorgedragen tot het bekomen van de graad van master in de toegepaste economische wetenschappen , afstudeerrichting accountancy en financiering

Voorwoord

Met deze eindverhandeling sluit ik mijn opleiding Toegepaste Economische Wetenschappen met afstudeerrichting Accountancy Financiering af aan de Universiteit Hasselt. Bij deze gelegenheid wil ik graag mijn dank betuigen aan alle personen die mij gedurende mijn studiecarière hebben geholpen.

Vooreerst wil ik mijn promotor en begeleider, Prof. Dr. R. Mercken, in het bijzonder bedanken voor zijn kritische en deskundige aanbevelingen die onmisbaar zijn geweest in de totstandkoming van deze masterproef. Zonder zijn medewerking zou deze eindverhandeling niet mogelijk zijn geweest. Veder wil ik ook dank betuigen aan de bevoorrechte getuigen voor het vrijmaken van hun kostbare tijd en het helpen in de voltooiing van het empirisch onderzoek. Hierbij wil ik vooral Dhr. Engelen, Dhr. Meganck, Dhr. Roux en Dhr. Vanstraelen danken.

Tot slot ben ik mijn ouders, familie en vrienden erg dankbaar voor hun enthousiasme en belangstelling gedurende het schrijven van deze eindverhandeling. De motivatie en ondersteuning van deze mensen hebben mij aangemoedigd tot het voltooien van mijn studieloopbaan.

Juni 2011

Emmel Farah

Samenvatting

Het onderwerp van deze eindverhandeling betreft het onderzoek naar de honoraria die aangerekend worden voor de geleverde audit en non auditdiensten. Het doel van deze masterproef is nagaan welke factoren een invloed uitoefenen op de audithonoraria en welk verband er bestaat tussen deze factoren enerzijds en de audithonoraria anderzijds. Door middel van theoretisch en empirisch onderzoek wordt er getracht een duidelijke opsomming te geven van de belangrijkste determinanten die de hoogte van de audithonoraria weerspiegelen. Aan de hand van een literatuurstudie wordt er bijkomend aandacht besteed aan het mogelijke verband tussen de audit-kwaliteit en de audithonoraria.

De Belgische auditmarkt wordt zowel langs de vraagzijde als de aanbodzijde sterk gereguleerd door een interventie van wetten, instituten en richtlijnen opgesteld door de spelers van de markt. Hierdoor is de prijsvorming op de auditmarkt onderhevig aan diverse factoren waardoor men moeilijk kan spreken van een evenwichtsprijs die ontstaat door een samenspel tussen vraag en aanbod. De vraag- en aanbodzijde worden respectievelijk gekenmerkt door de ondernemingen die verplicht zijn een wettelijke controle te laten uitvoeren en de auditbedrijven die deze controle uitvoeren al dan niet in combinatie met andere, niet verplichte auditdiensten. Rekening houdend met het gegeven dat de auditmarkt een sterk gereguleerde markt betreft, is het voor de gebruikers van de financiële staten vaak een moeilijke opdracht om na te gaan welke factoren een rol spelen bij het bepalen van de audithonoraria en welk verband er bestaat tussen de geleverde auditdiensten en de aangerekende audithonoraria. Met het oog op het bieden van een antwoord op het praktijkprobleem betreffende de audithonoraria, wordt de centrale onderzoeksvraag van deze masterproef als volgt gedefinieerd:

Welke determinanten hebben een invloed op de audithonoraria en welk verband bestaat er tussen audithonoraria en audit-kwaliteit ?

De bovengenoemde onderzoeksvraag wordt op basis van de determinanten opgedeeld in diverse deelvragen zodoende op een systematische wijze een antwoord te formuleren op de centrale onderzoeksvraag. De determinanten die in het kader van deze masterproef worden onderzocht, zijn ingedeeld in de ondernemingskenmerken, kenmerken van de auditor, kenmerken van het auditbedrijf en de invloed van de invoering en/of verandering van de wetgeving omtrent de audithonoraria. De deelvragen van deze eindverhandeling worden bijgevolg bepaald op basis van deze indeling. In het opzet een antwoord te definiëren op de deelvragen en zo ook op de centrale onderzoeksvraag, wordt deze eindverhandeling opgedeeld in drie delen. Het eerste deel betreft de onderzoeksoptzet waarin het praktijkprobleem besproken wordt in aanvulling met de toelichting van bepaalde begrippen en de wettelijke achtergrond betreffende de publicatie van de non audit- en audithonoraria. Het tweede deel betreft de wetenschappelijke literatuurstudie naar de determinanten van de audithonoraria. In het derde deel worden de hypothesen die opgesteld zijn op basis van de wetenschappelijke literatuurstudie getoetst aan de hand van een kwalitatief en kwantitatief onderzoek.

Het eerste deel van deze eindverhandeling vormt de onderzoeksopzet en geeft in hoofdstuk 1 een toelichting over het praktijkprobleem betreffende de determinanten van de audithonoraria. Er wordt voornamelijk aandacht besteed aan de evolutie van diverse wetwijzigingen die geleid hebben tot een transparante publicatieverplichting van de audit- en non audithonoraria in de toelichting bij de jaarrekening. Bijkomend wordt ook aangehaald welke diensten de basis vormen voor het bepalen van de audithonoraria en de non- audithonoraria. Het tweede hoofdstuk geeft de definiëring van de centrale onderzoeksvraag en de bijhorende deelvragen weer die opgesteld zijn op basis van het eerder besproken praktijkprobleem. Aan de hand van de centrale onderzoeksvraag van deze eindverhandeling wordt er getracht een opsomming te geven van de factoren die een significante invloed uitoefenen op de audithonoraria.

Het tweede deel betreft de wetenschappelijke literatuurstudie naar de determinanten van de audithonoraria. De ondernemingskenmerken die een mogelijke invloed uitoefenen op de honoraria worden besproken in hoofdstuk 3. De voornaamste ondernemingskenmerken waarnaar verwezen wordt, betreffen de grootte, de complexiteit, het risico en de winstgevendheid van de geauditeerde onderneming. Hoofdstuk 4 en 5 handelen over de aanbodzijde van de auditmarkt. Hoofdstuk 4 reikt enkele theoretische assumpties aan die verklaren in welke mate de kenmerken van het auditbedrijf een impact hebben op de audithonoraria. Een groot deel van de voorafgaande literatuur bevestigt namelijk dat het al dan niet deel uitmaken van de zogenaamde Big Four een rol speelt in de hoogte van de audithonoraria. Vervolgens wordt er in hoofdstuk 5 de vraag gesteld of de persoonlijke kenmerken zoals het geslacht en het mandaat van de individuele auditor een mogelijke invloed uitoefenen op de audithonoraria. Naast de kenmerken die voortvloeien uit de aanbod- en vraagzijde, wordt er in hoofdstuk 6 ook aandacht besteed aan andere factoren. Een eerste determinant die besproken wordt in dit hoofdstuk betreft de invloed van de wetgeving en standaarden zoals de invoering van de IFRS. Bijkomend wordt er in dit hoofdstuk ook dieper ingegaan op het verband tussen de audithonoraria en de audit-kwaliteit. Uit de voorafgaande literatuur blijkt dat dit verband afhankelijk is van de gepercipieerde audit-kwaliteit en van de aanwezigheid van abnormale audithonoraria. Tot slot bespreekt hoofdstuk 6 het mogelijke verband tussen de audithonoraria en de periode waarin de auditopdracht uitgevoerd werd. Het wetenschappelijk onderzoek haalt namelijk aan dat er een verhoogde uurkost gehanteerd wordt gedurende het piekseizoen van de auditmarkt. In het zevende en tevens het laatste hoofdstuk van dit deel komt het verband tussen de audithonoraria en de non- audithonoraria aan bod. Dit hoofdstuk tracht een duidelijk inzicht te geven in de voordelen en nadelen van een zogenaamde koppelverkoop waarbij er sprake is van een gecombineerd aanbod van audit- en non-auditdiensten. Verder wordt er ook rekening gehouden met de onafhankelijkheidspositie van de auditor in dergelijke gevallen en wordt er aanvullend een lijst opgesomd van enkele non-auditdiensten die voor de commissaris van een auditcliënt verboden zijn uit te voeren.

In het derde deel van deze eindverhandeling wordt er een kwalitatief en kwantitatief onderzoek uitgevoerd. In hoofdstuk 8 wordt het kwalitatief onderzoek besproken dat bestaat uit een reeks interviews met enkele auditbedrijven die al dan niet deel uitmaken van de Big Four. Hierbij wordt de besproken theorie van het vorige deel getoetst aan de praktijkbevindingen van de

geïnterviewde auditpartners. Deze bevindingen komen niet altijd overeen met de theoretische assumpties omtrent de audithonoraria. Zo blijkt er in praktijk volgens de respondenten weinig tot geen verband te bestaan tussen de honoraria en de kwaliteit van de audit. Het kwantitatief onderzoek wordt besproken in hoofdstuk 9. Dit hoofdstuk geeft een beschrijving weer van de onderzoeksopzet, de steekproefomvang bestaande uit Belgische beurs- en niet beursgenoteerde ondernemingen en de opgenomen controlevariabelen. Deze variabelen vormen een proxy voor de eerder besproken determinanten van de audithonoraria waarbij er voornamelijk aandacht besteed wordt aan de kenmerken van de geauditeerde onderneming. Tot slot worden de bevindingen en resultaten van het kwantitatief onderzoek vergeleken met en getoetst aan de vooropgestelde theoretische hypothesen. Op deze manier wordt er inzicht gegeven in welke mate de theoretische assumpties omtrent audithonoraria convergeren met de empirische bevindingen van het praktijkonderzoek.

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD

SAMENVATTING

INHOUDSOPGAVE

DEEL 1: Onderzoeksopzet

1. PRAKTIJKPROBLEEM	- 1 -
1.1 INLEIDENDE BEGRIPPEN.....	- 1 -
1.2 WETTELIJKE ACHTERGROND.....	- 3 -
1.3 PROBLEEMDEFINITIE	- 7 -
2. ONDERZOEKSVRAAG	- 9 -
2.1 CENTRALE ONDERZOEKSVRAAG	- 9 -
2.2 DEELVRAGEN.....	- 9 -

DEEL 2: Literatuurstudie

3. ONDERNEMINGSKENMERKEN	- 11 -
3.1 ONDERNEMINGSGROOTTE.....	- 11 -
3.2 ONDERNEMINGSCOMPLEXITEIT	- 13 -
3.3 ONDERNEMINGSRISICO.....	- 15 -
3.4 WINSTGEVENDHEID	- 16 -
4. KENMERKEN VAN HET AUDITKANTOOR	- 19 -
4.1 GROOTTE VAN HET AUDITBEDRIJF	- 19 -
5. KENMERKEN VAN DE AUDITOR.....	- 21 -
5.1 GESLACHT VAN DE AUDITOR	- 21 -
5.2 MANDAAT VAN DE AUDITOR.....	- 24 -
6. ANDERE DETERMINANTEN.....	- 27 -
6.1 WETGEVING EN STANDAARDEN	- 27 -
6.2 AUDIT-KWALITEIT	- 30 -
6.2.1 <i>PERCEIVED AUDIT-KWALITEIT</i>	- 30 -
6.2.2 <i>ABNORMALE AUDITHONORARIA</i>	- 32 -
6.3 PIEKSEIZOEN.....	- 35 -

7. AUDIT EN NON-AUDIT HONORARIA	- 37 -
--	---------------

DEEL 3: Empirisch Onderzoek

8. KWALITATIEF ONDERZOEK	- 39 -
---------------------------------------	---------------

8.1 ONDERNEMINGSKENMERKEN.....	- 39 -
8.1.2 <i>GROOTTE, COMPLEXITEIT EN RISICO VAN DE ONDERNEMING</i>	- 39 -
8.1.3 <i>ANDERE ONDERNEMINGSKENMERKEN</i>	- 42 -
8.2 KENMERKEN VAN AUDITMARKT	- 43 -
8.2.1 <i>KENMERKEN VAN HET AUDITKANTOOR</i>	- 43 -
8.2.2 <i>ONDERHANDELINGSMACHT VAN DE KLANT</i>	- 44 -
8.3 WETGEVING EN STANDAARDEN	- 45 -
8.4 AUDIT-KWALITEIT	- 46 -
8.5 PIEKSEIZOEN.....	- 47 -
8.6 NON- AUDITHONORARIA	- 47 -

9. KWANTITATIEF ONDERZOEK	- 49 -
--	---------------

9.1 OPSTELLING VAN STEEKPROEF	- 49 -
9.2 DATABESCHRIJVING	- 50 -
9.3 HYPOTHESEN EN MODELFORMING	- 54 -
9.3.1 <i>HYPOTHESEN</i>	- 54 -
9.3.2 <i>MODELFORMING</i>	- 59 -
9.4 TOETSING REGRESSIEMODEL	- 59 -
9.4.1 <i>BESCHRIJVENDE STATISTIEK</i>	- 59 -
9.4.2 <i>MEERVOUDIGE REGRESSIE</i>	- 62 -
9.5 RESULTATEN EN CONCLUSIES	- 64 -

10. BESLUIT	- 67 -
--------------------------	---------------

BIBLIOGRAFIE	- 71 -
---------------------------	---------------

BIJLAGEN	- 77 -
-----------------------	---------------

BIJLAGE 1: BEVOORRECHTE GETUIGEN	- 77 -
BIJLAGE 2: VRAGENLIJST KWALITATIEF ONDERZOEK.....	- 78 -

DEEL 1: Onderzoeksopzet

1. Praktijkprobleem

1.1 Inleidende begrippen

Elke onderneming die in België onderworpen is aan de Boekhoudwet is verplicht om aan het einde van elk boekjaar een jaarrekening bestaande uit een balans, een resultatenrekening en een toelichting, op te stellen en te laten goedkeuren door de Algemene Vergadering (art. 92, §1 Wetboek van Vennootschappen, art. 10 Boekhoudwet). De gewone commanditaire vennootschappen en de vennootschappen onder firma waarvan de omzet over het laatste boekjaar niet meer bedraagt dan 500 000 euro of 620 000 euro voor de pomphouders, zijn volgens artikel 5 van de Boekhoudwet ertoe gehouden om enkel een vereenvoudigde boekhouding op te stellen (Van Hulle et al., 2010). Deze ondernemingen zijn bijgevolg niet verplicht om een jaarrekening op te stellen volgens de bepalingen van artikel 92 van het Wetboek van Vennootschappen (art.92, §3 Wetboek van Vennootschappen, artikel 10 §2 Boekhoudwet). Het opstellen van een jaarrekening heeft als doel de gebruikers meer inzicht te verlenen in het vermogen, de resultaten, de financiële situatie en in de continuïteit van een bepaalde organisatie. De gebruikers van de jaarrekeningen zijn o.a. stakeholders zoals externe financiers en potentiële investeerders die een belang hebben in het welslagen van een onderneming.

In principe zou een jaarrekening in het belang van deze derden een getrouw beeld moeten geven van de financiële gezondheid van de organisatie. Met het oog op het bekrachtigen van dit principe bepaalt de wetgeving in artikel 130 van het Wetboek van Vennootschappen een verplichte benoeming van een externe, onafhankelijke partij die instaat voor de controle van de voorgelegde jaarrekeningen. Deze verplichting geldt voor grote ondernemingen met beperkte aansprakelijkheid, voor beursgenoteerde ondernemingen en voor ondernemingen die verplicht zijn een geconsolideerde jaarrekening op te stellen. De benoemde onafhankelijke partij, ook wel de bedrijfsrevisor, commissaris of externe auditor genoemd, is ingeschreven op het officiële register van het Instituut van de Bedrijfsrevisoren (IBR) en heeft als bevoegdheid het controleren van de jaarrekening op betrouwbaarheid en kwaliteit volgens bepaalde controlenormen. De bedrijfsrevisor verzekert de belanghebbenden van een bepaalde organisatie op deze manier op een getrouw beeld van de financiële gegevens door middel van zijn beoordeling hieromtrent te rapporteren in een verslag (website Instituut van de Bedrijfsrevisoren).

Naast het controleren van de jaarrekening, ook wel de externe audit genoemd, kan een bedrijfsrevisor benoemd worden voor het uitvoeren van andere additionele opdrachten. Een auditor kan dus aangesteld worden door een organisatie voor het verlenen van adviezen omtrent belastingen en/of investeringen, voor het schatten van waarden, voor bepaalde management functies en financiële administraties, het organiseren van de boekhouding etc. Deze diensten

staan los van de externe audit dienst en behoren tot de algemene categorie van non- auditdiensten (website Instituut van de bedrijfsrevisoren). Voor de controlecliënten geldt echter voor de commissaris een strikte beperking op een aanbod van de wettelijke auditdienst gecombineerd met een aantal non –auditdiensten. De lijst van de zogenaamde verboden activiteiten geeft een opsomming weer van de non- auditdiensten die van aard zijn de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor in het gedrang te brengen gedurende de uitvoering van de wettelijke audit. Het Wetboek van Vennootschap bepaalt bijgevolg in het kader van het vrijwaren van de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor een verbod op het aanbieden van deze activiteiten aan de controleklanten (art. 183ter Wetboek van Vennootschappen).

De benoeming van een bedrijfsrevisor voor de wettelijk bepaalde termijn van drie jaar gebeurt door de algemene vergadering (art. 130 en art. 135 Wetboek van Vennootschappen). Reeds voor de aanvang wordt het ereloon van de bedrijfsrevisor bepaald en vastgelegd. Naargelang de aard van de geleverde diensten, audit of non- auditdiensten, worden er respectievelijk audit - en non-audithonoraria aangerekend. De totale vergoeding die de bedrijfsrevisor ontvangt, bestaat dus meestal uit een combinatie van zowel audit als non- audithonoraria. Volgens de Europese richtlijnen en het Belgische Wetboek van Vennootschappen (artikel 134 § 2 en 3) maakt men een indeling van de totale vergoeding in drie categorieën. De totale honoraria bestaan bijgevolg uit de bezoldiging van de commissaris voor het leveren van de eigenlijke auditdienst of de wettelijke controle, de bezoldiging voor bijkomende diensten uitgevoerd door de commissaris zelf en uit de bezoldiging voor bijkomende diensten uitgevoerd door personen met wie de commissaris is verbonden. De bezoldigingen voor bijkomende diensten die uitgevoerd worden door de commissaris zelf of door personen met wie de commissaris verbonden is, worden onderverdeeld in audit- gerelateerde opdrachten, belastingsopdrachten en andere opdrachten (art. 134 Wetboek van Vennootschappen). Onderstaande tabel geeft een duidelijke weergave van de indeling van de totale honoraria (Van der Elst, 2004):

Bezoldiging van de bedrijfsrevisor	<ul style="list-style-type: none"> • Audit: controle van jaarrekening
Bezoldiging voor uitzonderlijke werkzaamheden of bijzondere opdrachten uitgevoerd door de bedrijfsrevisor	<ul style="list-style-type: none"> • Andere controleopdrachten • Belastingsadviesopdrachten • Andere opdrachten buiten revisorale opdrachten
Bezoldiging voor uitzonderlijke werkzaamheden of bijzondere opdrachten uitgevoerd door personen met wie de bedrijfsrevisor verbonden is	<ul style="list-style-type: none"> • Andere controleopdrachten • Belastingsadviesopdrachten • Andere opdrachten buiten revisorale opdrachten

De indeling volgens deze drie categorieën heeft als doel het verduidelijken van het onderscheid tussen de vergoedingen betaald voor audithonoraria enerzijds en non- audithonoraria anderzijds. Het Instituut van de Bedrijfsrevisoren (IBR) dat onder andere instaat voor het toezicht op de kwaliteitscontrole definieert elke subindeling binnen elke categorie als volgt (Van de Velde, 2008) :

- Andere controleopdrachten: verslag i.v.m. fusies, waarden van opties, verslag bij inbreng in natura of bij quasi inbreng,...
- Belastingadviesopdrachten: advies over belastingsstructuur, fiscale aspecten,...
- Andere opdrachten buiten revisorale opdrachten: bijstaan in milieubeleid,...

Uit de bovenstaande tabel kan men dus afleiden welke diensten opgenomen worden als auditdiensten en welke diensten behoren tot de non- auditdiensten. Audithonoraria worden bijgevolg gedefinieerd als vergoedingen ontvangen voor de eigenlijke auditdienst én voor het leveren van andere controleopdrachten uitgevoerd door de commissaris zelf of door personen met wie de commissaris verbonden is. Belastingadviesopdrachten en andere opdrachten buiten de revisorale opdrachten uitgevoerd door de commissaris of door personen met wie de commissaris verbonden is, behoren tot de non- auditdiensten en vormen dus de basis voor de bepaling van de non- audithonoraria (Van der Elst, 2004).

1.2 Wettelijke achtergrond

De bedrijfsrevisor speelt, gezien zijn bevoegdheid, een belangrijke rol in het verzekeren van de betrouwbaarheid van de financiële gegevens weergegeven in de jaarrekeningen. De bedrijfsrevisor is dus een belangrijke schakel tussen de onderneming en haar externe belanghebbenden. Het optreden van een bedrijfsrevisor heeft echter alleen maar baat wanneer de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor gewaarborgd kan worden. Aangezien de bedrijfsrevisor naast het uitvoeren van de audit voor een bepaalde klant ook additionele en mogelijk niet-revisorale diensten kan aanbieden aan diezelfde klant, kan hierdoor de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor in het gedrang komen. Wanneer bijvoorbeeld eenzelfde auditor ook de boekhouding van de onderneming zou organiseren en invoeren, zal de combinatie van beide diensten een nefaste invloed hebben op de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor en zo ook op de kwaliteit van de audit. Met het oog op het vrijwaren van de onafhankelijkheid van de auditor, heeft de wetgeving een verbod op het combineren van dergelijke non-auditdiensten opgesteld. Het Wetboek van Vennootschappen bepaalt in artikel 134 een opsomming van zeven non-auditdiensten die verboden zijn voor de commissaris aan te bieden aan zijn controlecliënten. Het aanbieden van non-auditdiensten die niet volgens de wet verboden zijn, kan echter in bepaalde gevallen ook een nefaste invloed uit oefenen op de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor. Om deze onafhankelijkheid te waarborgen, hanteert de wetgeving het zogenaamde één op één principe dat van toepassing is bij beursgenoteerde ondernemingen (art. 133 en art. 134 §5, §7 Wetboek van Vennootschappen). Volgens dit principe mogen de vergoedingen voor de bijkomende geleverde diensten niet meer bedragen dan het honorarium voor de audit om zo enige negatieve invloed te minimaliseren. Afwijken van de

bovengenoemde bepaling is mogelijk mits het auditcomité de toestemming geeft om de één op één regel te overschrijden of wanneer er toestemming gevraagd wordt aan ACCOM¹ (art. 134 §6 Wetboek van Vennootschappen). De toepassing van de bovengenoemde regeling is door het IBR verplicht op alle wettelijke auditopdrachten.

Om derden de mogelijkheid te geven tot het vormen van een kritisch beeld over de onafhankelijkheid van de auditor, is het van groot belang om aan te kunnen tonen welk aandeel van de totale vergoeding vertegenwoordigd wordt door de audithonoraria. Tot enkele jaren geleden maakte men echter weinig of geen onderscheid tussen de audit- en non- audithonoraria en sprak men enkel van de totale honoraria. Bovendien namen zeer weinig ondernemingen zelf het initiatief tot het publiceren van de betaalde vergoedingen aan de commissaris daar geen wettelijke bepalingen omtrent de publicatie van de honoraria ter beschikking waren (Van de Velde, 2008). Hierdoor kregen derden weinig ruimte tot het kritisch beoordelen van de geleverde audit-kwaliteit. Als gevolg hiervan werd het wetsartikel 134 van het Wetboek van Vennootschappen, dat voornamelijk de bezoldiging van de bedrijfsrevisor bepaalt, opgesteld en doorheen de jaren gewijzigd met als doel het vrijwaren en verduidelijken van de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor.

Volgens het principe van transparantie van de vergoedingen betaald aan de commissaris, werd een eerste wijziging van het artikel 134 doorgevoerd door middel van de Corporate Governance wet van 2 augustus 2002. Als onderdeel van het deugdelijk bestuur werden beursgenoteerde ondernemingen en ondernemingen die verplicht zijn een geconsolideerde jaarrekening op te stellen, verplicht tot het openbaar maken van de honoraria in de bijlage van hun jaarrekening. Het oorspronkelijke artikel sprak echter enkel over de uitzonderlijke werkzaamheden of bijzondere opdrachten uitgevoerd door de commissaris of door een persoon met wie de commissaris verbonden is. Ondanks deze wetswijziging kregen derden nog steeds geen verduidelijking in de afzonderlijke audithonoraria aangezien de ondernemingen niet verplicht waren om deze te publiceren (Instituut van de Bedrijfsrevisoren, Jaarverslag 2002).

Naar aanleiding van de moeilijke toepassing en interpretatie van het oorspronkelijke artikel 134, werd een tweede belangrijke wijziging doorgevoerd met behulp van de wet van 20 juli 2006. Na het advies van de Hoge Raad voor Economische Beroepen (HREB) dat vervolgens goedgekeurd werd door ACCOM, heeft men een indeling gemaakt van de totale honoraria volgens de drie reeds vermelde categorieën. Op deze manier kunnen derden duidelijk een onderscheid opmerken tussen de aard van de geleverde diensten en het verschil tussen de betaalde audit- en non-audithonoraria. Hoewel deze indeling tot meer transparantie zou moeten leiden, waren ook in dit geval enkel de non-audithonoraria onderhevig aan de verplichting tot de openbaarmaking. Aanvullend werd ook het voorstel van de Raad van het IBR goedgekeurd en opgenomen in de wetswijziging. Het voorstel bepaalde een bijkomende verplichting tot het publiceren van de audithonoraria met het oog op het verduidelijken van de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor.

¹ Advies- en controlecomité op de onafhankelijkheid van de commissaris

Als gevolg van deze wetwijzigingen werden voortaan de beursgenoteerde en de geconsolideerde ondernemingen verplicht tot het publiceren van zowel de audit- als de non-audithonoraria in de toelichting en niet langer in het jaarverslag. Het raadplegen van informatie bleef echter voor de gebruikers van de jaarrekening nog steeds moeilijk (Instituut van de bedrijfsrevisoren, Jaarverslag 2006). De wetgeving verplichte immers geen opname van een afzonderlijke rubriek in de toelichting die bestemd was voor het publiceren van de honoraria.

Een laatste wetwijziging kwam er tenslotte naar aanleiding van het Koninklijk Besluit van 25 april 2007. Dit KB werd opgesteld met als doel de Belgische wetgeving zoveel mogelijk aan te laten sluiten bij de Europese regelgeving inzake auditrichtlijnen. Door de wijziging bepaalt artikel 134 van het Wetboek van Vennootschappen momenteel een verplichte publicatie van zowel audit als non-audithonoraria in een aparte rubriek in de toelichting bij de jaarrekening. Deze verplichting geldt bovendien voor alle ondernemingen die een commissaris hebben aangesteld. Op deze manier beoogt de wetgever niet enkel te voldoen aan het transparantieprincipe in het kader van deugdelijk bestuur, maar tracht men ook externe belanghebbenden meer ruimte te geven in het kritisch beoordelen van de onafhankelijkheid van de aangestelde bedrijfsrevisor (Instituut van de Bedrijfsrevisoren, Jaarverslag 2007).

De indeling van de betrokken rubriek die voortaan verplicht is om op te nemen in de toelichting, bestaat uit vier posten die gebaseerd zijn op de indeling van de audithonoraria en de non-audithonoraria. De honoraria voor de opdrachten die uitgevoerd worden door de commissaris in het kader van de wettelijke controle worden opgenomen onder de eerste post "Bezoldiging van de commissaris(sen)" met als bijbehorende codering 9505. De vermelding van deze post is voor alle ondernemingen verplicht uitgezonderd de jaarrekeningen die opgesteld en gepubliceerd dienen te zijn vóór 30 juni 2007 door een vennootschap die noch genoteerd is, noch een geconsolideerde jaarrekening (Verklarende nota van Balanscentrale). De tweede post betreft de honoraria die betaald worden voor de diensten die de commissaris uitvoert in het kader van de wettelijke controle, voor de belastingsadviesdiensten en voor andere niet revisorale opdrachten. Deze post wordt opgenomen als "Bezoldiging voor uitzonderlijke werkzaamheden of bijzondere opdrachten uitgevoerd binnen de vennootschap door de commissaris(sen)" en bevat codes 95061 tot en met 95063. De derde post "Bezoldiging voor uitzonderlijke werkzaamheden of bijzondere opdrachten uitgevoerd binnen de vennootschap door personen met wie de commissaris(sen) verbonden is (zijn)" geeft de honoraria weer die overeenkomen met opdrachten die niet door de commissaris zelf zijn uitgevoerd maar door personen met wie de commissaris verbonden is. De Balanscentrale definieert "de personen met wie de commissaris verbonden" is als elke persoon met wie de commissaris een arbeidsovereenkomst heeft gesloten of met wie hij beroepshalve in samenwerkingsverband staat evenals elke met de commissaris verbonden vennootschap of persoon bedoeld in artikel 11 van het Wetboek van vennootschappen (Verklarende nota van de Balanscentrale). De honoraria die bestemd zijn voor deze personen worden opgenomen onder de codes 95081 tot en met 95083. De laatste post betreft de vermeldingen die verplicht zijn op te nemen zijn volgens het artikel 133, paragraaf 6 van het Wetboek van Vennootschappen. Deze verplichting geldt voor genoteerde vennootschappen en vennootschappen die deel uitmaken van

een groep die verplicht is een geconsolideerde jaarrekening op te stellen en te publiceren. De vermeldingen hebben betrekking op situaties waarbij er op een niet-geconsolideerd niveau afgeweken wordt van de verplichting om in hoofde van de commissaris(sen) of van de personen met wie hij (zij) verbonden is (zijn) de bezoldiging voor andere werkzaamheden dan de opdrachten die de wet aan de commissaris(sen) toevertrouwt zijn, te beperken (Verklarende nota van Balanscentrale). De betrokken rubriek ziet er als volgt uit:

DE COMMISSARIS(SEN) EN DE PERSONEN MET WIE HIJ (ZIJ) VERBONDEN IS (ZIJN)

Bezoldiging van de commissaris(sen).....9505

Bezoldiging voor uitzonderlijke werkzaamheden of bijzondere opdrachten uitgevoerd binnen de vennootschap door de commissaris(sen)

Andere controleopdrachten.....95061

Belastingsadviesopdrachten.....95062

Andere opdrachten buiten de revisorale opdrachten.....95063

Bezoldiging voor uitzonderlijke werkzaamheden of bijzondere opdrachten uitgevoerd binnen de vennootschap door personen met wie de commissaris(sen) verbonden is (zijn)

Andere controleopdrachten.....95081

Belastingsadviesopdrachten.....95082

Andere opdrachten buiten de revisorale opdrachten.....95083

Vermeldingen in toepassing van het artikel 133 paragraaf 6 van het Wetboek Vennootschappen

Op basis van de bovenstaande rubriek is het voortaan voor de gebruiker van de financiële staten zeer duidelijk en eenvoudig om een onderscheid te maken tussen de audit- en non- audithonoraria die aan de onderneming werden aangerekend. De toewijzing van de diverse opdrachten uitgevoerd door de commissaris en door personen waarmee de commissaris verbonden is aan de bijhorende codes, vergemakkelijkt het indelen van de totale honoraria. De audithonoraria bestaan namelijk uit de bezoldiging van de commissaris, weergegeven door de code 9505 en uit de bezoldiging voor de andere controleopdrachten die uitgevoerd zijn door de commissaris (code 95061) en/of personen waarmee de commissaris verbonden is (code 95081). De non- audithonoraria bestaan daarentegen uit enerzijds de bezoldigingen voor de Belastingsadviesopdrachten uitgevoerd door de commissaris (code 95062) en door de personen waarmee de commissaris verbonden is (code 95082) en anderzijds uit de bezoldigingen voor andere opdrachten buiten de revisorale opdrachten die uitgevoerd zijn door de commissaris (code 95063) en door personen waarmee de commissaris verbonden is (code 95083).

1.3 Probleemdefinitie

De Belgische auditmarkt met als vraagzijde de ondernemingen die gecontroleerd worden en als aanbodzijde de auditors, is over het algemeen een sterk gereguleerde markt. Door interventies van diverse instituten, wetten en richtlijnen ontstaan de prijzen op de auditmarkt niet door een natuurlijk samenspel tussen vraag en aanbod. De vraagzijde of de ondernemingen zijn meestal door de wet verplicht tot het benoemen van een commissaris. Hierdoor hebben de aanbieders of de auditors meer vrijspel in het verhogen van de erelonen die zij aanrekenen voor hun diensten. Bovendien is de auditmarkt langs de aanbodzijde sterk geconcentreerd door een oligopolie van de zogenaamde Big Four (Deloitte, KPMG, Ernst & Young en PricewaterhouseCoopers) die niet alleen op de Belgische markt, maar wereldwijd een groot aandeel binnen de auditmarkt bezitten (Diehl, 2010).

In een sterk gereguleerde markt zoals de auditmarkt, hanteren zowel de vraagzijde als de aanbodzijde diverse criteria voor het bepalen van de vergoedingen voor de audit en non-audit diensten. Het niveau van de overeengekomen honoraria is meestal onderhevig aan heel wat factoren die een invloed uitoefenen waardoor men bijgevolg niet kan spreken van één bepaalde evenwichtsprijs op de auditmarkt. Zo kan men bijvoorbeeld enerzijds afleiden dat audits uitgevoerd door een van de Big Four bedrijven kwalitatief hoger ingeschat worden dan een audithonoraire uitgevoerd door een minder bekend auditkantoor (Choi, Kim, & Zang, 2010). Klanten zullen bijgevolg bereid zijn meer te betalen voor een dienst geleverd door een van deze Big Four bedrijven. Anderzijds zullen de auditors hogere honoraria aanrekenen voor hun diensten aan ondernemingen met een hoog ondernemingsrisico (Beattie et al, 2000). Op de auditmarkt spelen dus diverse factoren van zowel de vraagzijde als de aanbodzijde een belangrijke rol in de totstandkoming van de uiteindelijke audit- en non-audithonoraire. Daar de wetgeving verplicht om de honoraria te publiceren, kan men trachten te onderzoeken wat het niveau van de aangerekende honoraria werkelijk weerspiegelen. Externe belanghebbenden zouden bijvoorbeeld hoge honoraria associëren aan een hoge audit-kwaliteit terwijl in realiteit enkel de reputatie van de auditor het gevolg is van deze hoge honoraria (Hardies, Breesch, & Branson, 2010). Ondanks de transparantie van de vergoedingen van de commissaris, kunnen derden nog steeds een verkeerd verband stellen tussen de honoraria en de kwaliteit van de audit.

Vooraf in het belang van derden is het dus nodig om na te gaan welke determinanten effectief een invloed uitoefenen op de aangerekende audit en non-audithonoraire en welk verband er bestaat tussen de audithonoraire en de audit-kwaliteit. Bijgevolg wordt dus de centrale onderzoeksvraag van deze masterproef als volgt gedefinieerd:

“Welke factoren hebben een invloed op de audithonoraire en welk verband bestaat er tussen audithonoraire en audit-kwaliteit ? ”

2. Onderzoeksvraag

2.1 Centrale onderzoeksvraag

De centrale onderzoeksvraag van deze eindverhandeling wordt gedefinieerd als volgt: " Welke factoren hebben een invloed op de audithonoraria?". Deze geeft bijgevolg beknopt het onderwerp van deze masterproef weer. Vertrekkende vanuit de theoretische achtergrond wordt er onderzocht welke determinanten effectief een invloed uitoefenen op de honoraria en welk significant verband er bestaat tussen deze determinanten enerzijds en de honoraria anderzijds. Aanvullend op de centrale onderzoeksvraag wordt het verband tussen de audithonoraria en de audit-kwaliteit besproken.

Vanuit de literatuurstudies worden diverse verklarende factoren aangekaart die de audithonoraria kenmerken. Deze verklarende factoren worden vanuit verschillende perspectieven bestudeerd. Naargelang de aard van deze factoren, wordt er een onderscheid gemaakt tussen kenmerken van de vraagzijde en kenmerken van de aanbodzijde die beide een invloed uitoefenen op de honoraria. De kenmerken van de vraagzijde betreffen de karakteristieken van de gecontroleerde ondernemingen. Hierbij zijn de voornaamste beïnvloedende factoren de grootte, de complexiteit en het risico van de onderneming (Wysocki, 2009). De kenmerken van de aanbodzijde betreffen zowel de karakteristieken van het auditbedrijf als de persoonlijke karakteristieken van de commissaris zelf (Kallapur, Zang, & Sankaraguruswamy, 2010). Verder wordt ook gekeken naar welk effect bepaalde standaarden, wetten of wetwijzigingen uitoefenen op de audithonoraria. Concreet kan men dus de beïnvloedende factoren van de audithonoraria indelen in ondernemingskenmerken, auditor's kenmerken, kenmerken van het auditbedrijf en kenmerken betreffende de wetgeving en standaarden.

2.2 Deelvragen

Aangezien de centrale onderzoeksvraag vanuit een brede invalshoek is opgebouwd en dus zeer omslachtig is, wordt deze ingedeeld in diverse deelvragen. Deze deelvragen zijn zodanig opgesteld om op systematische wijze een antwoord te formuleren op de centrale onderzoeksvraag.

Audithonoraria worden gekenmerkt door een aantal ondernemingskenmerken (Van de Velde, 2008). Om het verband tussen de voornaamste ondernemingskenmerken en de honoraria te bestuderen, worden de onderstaande deelvragen onderzocht. Verder wordt er ook aandacht besteed aan andere determinanten zoals het intern beleid, de Raad van Bestuur, interne auditcontributie etc.

"Welk effect heeft de ondernemingsgrootte op de audithonoraria?"

"Welk effect heeft de ondernemingscomplexiteit op de audithonoraria?"

"Welk effect heeft het ondernemingsrisico op de audithonoraria?"

Het verband tussen de kenmerken van het auditbedrijf en de audithonoraria wordt met behulp van de volgende deelvragen onderzocht:

"Is er een verschil in honoraria aangerekend door de Big Four en de andere auditbedrijven?"

"Welke invloed heeft de reputatie van een auditbedrijf op de honoraria?"

"Welk verband bestaat er tussen de grootte van een auditfirma (cliënteel) en de aangerekende honoraria?"

Naast de kenmerken van het auditbedrijf wordt er ook aandacht besteed aan kenmerken van de individuele auditor. Daar het in België verplicht is om als auditor het controleverslag persoonlijk te ondertekenen, kan de identiteit van de auditor bepaald worden. Deze kan mogelijk een rol spelen bij het overeenkomen van de honoraria (Hardies, Breesch, & Branson, 2010). De volgende deelvragen hebben betrekking op het verband tussen kenmerken van de auditor en de honoraria:

"Heeft het geslacht van de auditor een invloed op de audithonoraria?"

"Beïnvloedt de onafhankelijkheid van de auditor het niveau van de audithonoraria?"

Naast de kenmerken van de vraag- en aanbodzijde van de auditmarkt, wordt er ook aandacht besteed aan de juridische regeling omtrent de audithonoraria. Diverse studies hebben aangetoond dat het niveau van de audithonoraria beïnvloed wordt door de implementatie van bepaalde wetten of standaarden zoals de IFRS (Charles, Glover, & Sharp, 2009). De volgende deelvragen trachten het verband tussen de audithonoraria en deze wetgevingen te verduidelijken:

"Heeft de invoering van de IFRS een invloed op de audithonoraria?"

Tot slot wordt ook het verband tussen de audithonoraria en de audit-kwaliteit onderzocht. Vanuit de literatuurstudie blijkt dat de bovengenoemde determinanten ook een invloed hebben op de manier waarop de klant de kwaliteit van de auditdienst ervaart. Meestal vertaalt dit zich in de audithonoraria (Choi, Kim, & Zang, 2010).

DEEL 2: Literatuurstudie

3. Ondernemingskenmerken

Het onderwerp van dit hoofdstuk betreft de theoretische verklaring voor het mogelijk verband tussen de diverse ondernemingskenmerken en de omvang van de audithonoraria. In het onderzoek naar de determinanten van de audithonoraria wordt er immers veel aandacht besteed aan de eigen kenmerken van de gecontroleerde organisatie. Uit verscheidene empirische resultaten blijkt namelijk dat de hoogte van de audithonoraria grotendeels beïnvloed wordt door eigenschappen zoals de omvang en de financiële positie van de gecontroleerde onderneming.

3.1 Ondernemingsgrootte

Diverse onderzoekers die een studie hebben uitgevoerd naar de bepalende determinanten van de audithonoraria beschouwen de ondernemingsgrootte als één van de belangrijkste factoren die een invloed uitoefent op de hoogte van de audithonoraria. Analoog aan andere onderzoeken naar de determinanten van de audithonoraria, haalt Ji-hong (2007) de ondernemingsgrootte als een bepalende factor aan die de hoogte van de audithonoraria beïnvloedt. Groenen en Langendijk (2004) geven in hun onderzoek een verklaring weer voor het positief verband tussen de audithonoraria en de ondernemingsgrootte. Het controleren van een grote onderneming gaat voor de auditor meestal gepaard met meer inspanningen, prestatie-uren en middelen. Als gevolg van een toenemende behoefte aan middelen en tijd voor het uitvoeren van een auditcontrole bij grote ondernemingen, gaan auditbedrijven logischerwijze meer audithonoraria aanrekenen voor de geleverde diensten. Deze verklaring wordt ook weergegeven in het onderzoek dat Al-Bastaki en Joshi in 2000 uitvoerden op de auditmarkt van Bahrein. Auditkantoren die een controle-opdracht moeten uitvoeren bij grote bedrijven, vragen hogere audithonoraria voor hun diensten dan bij de kleinere bedrijven. De verhoogde honoraria dienen als compensatie van de extra middelen en tijd die vereist zijn voor het onderzoeken van grotere klanten.

In empirische onderzoeken wordt er frequent gebruik gemaakt van diverse proxy 's die een betrouwbare meting moeten geven van bepaalde variabelen. In verscheidene onderzoeken naar het verband tussen de ondernemingsgrootte en de audithonoraria, wordt het balanstotaal als een veel gebruikte maatstaf gehanteerd voor het representeren van de ondernemingsgrootte. Al-Bastaki en Joshi (2000) passen het balanstotaal toe als maatstaf in hun onderzoek naar de relatie tussen de grootte van de klant en de hoogte van de audithonoraria. Groenen en Langendijk (2004) verwijzen in hun literatuurstudie naar twee redenen die uit een reeds uitgevoerd onderzoek aantonen dat het balanstotaal een betere maatstaf is voor het weergeven van de ondernemingsgrootte dan de winstgevendheid van de gecontroleerde onderneming. In landen waarin de auditors voornamelijk balansgerichte controles en procedures uitvoeren is het efficiënter

om het balanstotaal te hanteren als proxy aangezien men hierdoor ook indirect de winstgevendheid van de klant opneemt in het onderzoek. Bovendien is een verkeerde waardering van de activaposten de meeste voorkomende basis waarop aandeelhouders of investeerders de auditors aansprakelijk stellen bij eventuele financiële verliezen. In dergelijke omstandigheden wordt bijgevolg de voorkeur gegeven aan het balanstotaal als proxy voor het meten van de ondernemingsgrootte. Ji-hong gebruikt in haar onderzoek uitgevoerd in 2007 zowel het balanstotaal als de omvang van de omzet als maatstaf voor het weergeven van de ondernemingsgrootte. Naarmate een klant groter is en bijgevolg een groter balanstotaal en/of een hogere omzet boekt, zal de auditor meer inspanningen en expertise moeten inzetten om een audit uit te voeren. Dit gaat logischerwijze gepaard met een hoger audithonorarium dat aangerekend wordt aan deze klant. Hierbij stelt Ji-hong (2007) dus een positief en een significant verband tussen de ondernemingsgrootte en de audithonoraria.

In tegenstelling tot de meeste wetenschappelijke onderzoekers hanteren Fleischer en Goettsche (2010) een alternatieve manier voor het bepalen van een geschikte maatstaf voor de ondernemingsgrootte. Fleischer en Goettsche (2010) gebruiken het logaritme van het aantal werknemers als maatstaf voor de ondernemingsgrootte. Zij hanteren hierbij bewust geen maatstaven die gerelateerd zijn aan de balans of de resultatenrekening van de gecontroleerde klant zodoende een potentiële multicollineariteit tussen de onafhankelijke variabelen van hun regressievergelijkingen te vermijden. Deze multicollineariteit treedt op in gevallen waarbij er mogelijke interdependenties bestaan tussen de determinerende variabelen van de audithonoraria. Dit wil zeggen dat de onafhankelijke variabelen zoals het balanstotaal en de omzet zelf een invloed ondervinden van andere onafhankelijke variabelen. Als gevolg van deze interdependenties worden de onafhankelijke variabelen door elkaar beïnvloed en kan men bijgevolg met de gekozen regressiemethode niet het absolute effect van de determinerende variabelen op de audithonoraria onderzoeken (Stock en Watson, 2007).

Naast Ji-hong (2007) stellen diverse onderzoekers vast dat er een positief en significant verband bestaat tussen de grootte van de te controleren onderneming en de aangerekende audithonoraria aan deze onderneming. Naarmate de klant waarbij de auditopdracht moet uitgevoerd worden groter is, stijgen de audithonoraria die hiermee gepaard gaan. Deze positieve relatie tussen de audithonoraria en de ondernemingsgrootte is echter geen lineaire functie (Al-Bastaki en Joshi, 2000). Op lange termijn neemt deze functie een dalend verloop aan als gevolg van bepaalde karakteristieken van grote ondernemingen. Ondernemingen die op grote schaal produceren hebben vaak efficiëntere interne beheersingsprogramma's waardoor de auditor minder intensieve controleprocedures moet uitvoeren. Dit leidt uiteindelijk tot een daling van de audithonoraria (Al-Bastaki en Joshi, 2000). Ook Groenen en Langendijk (2004) spreken van een afnemend stijgende functie tussen audithonoraria en de ondernemingsgrootte. Op korte termijn zullen de honoraria stijgen als gevolg van de toenemende behoefte aan middelen en tijd die gepaard gaan met het controleren van grotere klanten. De auditor zal echter op lange termijn minder intensieve en tijdsroevende controleprocedure moeten uitvoeren dankzij de beter ontwikkelde interne controleprogramma's die vaak aanwezig zijn in grote bedrijven. De maatstaf die Groenen en

Langendijk (2004) opnemen voor het weergeven van een efficiënter interne beheersingsprogramma is de omvang van de kosten besteed aan de interne controle. Naarmate dus deze kosten toenemen, zal de auditor minder intensief te werk moeten gaan en zullen bijgevolg de audithonoraria afnemen. Daarnaast spreken Groenen en Langendijk (2004) ook van een schaalvoordeel dat ervaren wordt bij het controleren van een grote klant. Externe auditors van grote bedrijven kunnen bepaalde deelcontroles uitvoeren die meteen een indicatie kunnen geven van de knelpunten van hun klant. Bij kleine ondernemingen zijn deze deelcontroles niet efficiënt en is de auditor genoodzaakt om de gehele organisatie controleren. Hierdoor dalen de audithonoraria van grote klanten op lange termijn af.

3.2 Ondernemingscomplexiteit

Complexe organisaties zijn organisaties die deel uitmaken van een geconsolideerde groep of ondernemingen die gekenmerkt worden door meerdere vestigingen, buitenlandse operaties, gediversifieerde processen en diverse branches (Al-Bastaki en Joshi, 2000). Ji-hong (2007) definieert complexe organisaties als ondernemingen die deel uitmaken van een holding of een netwerk bestaande uit diverse dochter- en/of moedermaatschappijen en die vaak gekenmerkt worden door complexe bedrijfsstructuren en transacties. Als gevolg van het complex karakter van deze organisaties, is de auditor genoodzaakt om meer inspanning, expertise en middelen in te zetten zodoende een volwaardige auditcontrole uit te voeren. Dit gaat echter gepaard met het aanrekenen van hogere audithonoraria (Ji-hong, 2007). Ook Groenen en Langendijk (2004) verantwoorden de hogere audithonoraria voor complexe organisaties als compensatie voor de additionele hulpmiddelen en expertise die ingezet moet worden bij de controle van ondernemingen met een complexe bedrijfsstructuur.

In het uitvoeren van empirische onderzoeken naar het verband tussen de ondernemingscomplexiteit en de omvang van de audithonoraria, maakt men gebruik van diverse maatstaven om de ondernemingscomplexiteit voor te stellen. Ji-hong (2007) maakt hierbij een onderscheid tussen maatstaven die gerelateerd zijn aan het aantal subgroepen of dochtermaatschappijen van de moeder en maatstaven die gerelateerd zijn aan bepaalde balansrubrieken zoals Handelsvorderingen en Voorraden. Ook Groenen en Langendijk (2004) hanteren eenzelfde indeling van de maatstaven en voegen hierbij een onderscheid toe tussen de aard en het aantal dochtermaatschappijen. Al-Bastaki en Joshi (2000) houden in hun onderzoek enkel rekening met de aard van de dochtermaatschappijen aangezien andere maatstaven niet significant zijn.

Het aantal dochtermaatschappijen van de moederorganisatie is een veel gebruikte maatstaf in diverse onderzoeken. Klanten die namelijk deel uitmaken van diverse holdings, economische groepen of portefeuille maatschappijen zijn veel complexer om te controleren dan bedrijven van eenzelfde omvang zonder dochtermaatschappijen. Het aantal dochterbedrijven gaat vooral in het geval waarbij de dochters elk een afwijkend of een ander financieel informatiesysteem hanteren

dan de moeder, een toenemend effect hebben op de audithonoraria. De auditor zal in dergelijke gevallen meer moeite moeten doen dan wanneer alle bedrijven een uniform systeem gebruiken (Groenen en Langendijk, 2004, Ji-hong, 2007). Daarnaast speelt ook de aard van de dochtermaatschappijen een belangrijke rol. Wanneer de dochtermaatschappijen in het buitenland gevestigd zijn of wanneer ze andere wettelijke, statutaire of publicatiebepalingen moeten volgen dan de moeder, zal de auditor dus bijkomend rekening moeten houden met de navolging van diverse bepalingen. Met het oog op het uitvoeren van een volwaardige auditcontrole, gaan auditors hierdoor vaak de materialiteitsgrenzen voor de gehele groep moeten verlagen (Gramling., 2010). Dit gaat gepaard met meer werken en dus meer expertise en waarschijnlijk ook aangepaste controleprocedures waardoor de honoraria hoger zullen liggen dan normaal (Groenen en Langendijk, 2004, Ji-hong, 2007, Al-Bastaki en Joshi, 2000). In bepaalde gevallen kan het echter voorkomen dat enkel de moeder door de auditor wordt gecontroleerd en de dochters door een andere externe auditor. In dat geval zal de auditor bepaalde controles moeten gaan uitvoeren die gebaseerd zijn op de related-party-transacties of de intercompany-transacties waarbij men dan zoveel mogelijk moet nagaan of de samenwerking geen verborgen agenda is om de belastingen te ontduiken of om de activawaarde te beïnvloeden. Aanwijzingen van related-party-transacties of op intercompany-transacties worden door auditors beschouwd als risicovolle transacties (Gramling et al.,2010). De controles die gebaseerd zijn op het detecteren van deze transacties, zijn vaak moeilijker om uit te voeren omdat men niet over de volledige informatie bezit waardoor de auditors bijgevolg hogere honoraria gaan aanrekenen (Groenen en Langendijk, 2004). Zowel Groenen en Langendijk (2004) als Ji-hong (2007) stellen vast dat er een positief en significant verband bestaat tussen de aard en het aantal subgroepen en de audithonoraria. Men kan dus concluderen dat het controleren van complexe organisaties die gekenmerkt worden door meerdere subgroepen, al dan niet gevestigd in het buitenland, hogere audithonoraria aangerekend krijgen.

Naast het aantal en de aard van de subgroepen, kan de mate van de ondernemingscomplexiteit ook gemeten worden door rekening te houden met de omvang van bepaalde balansrubrieken. Bedrijven waarvan de vlottende activa, met voornamelijk de Voorraden en de Handelsvorderingen, een belangrijk aandeel van het balanstotaal vertegenwoordigen, worden vaak gezien als complexe organisaties. De reden hiervoor is dat de auditor meer rigide en uitgebreide controles zal moeten uitvoeren bij het controleren van deze balansposten (Ji-hong, 2007). Ook Groenen en Langendijk (2004) geven eenzelfde verklaring voor het gebruiken van Vorderingen en Voorraden als maatstaf voor de complexiteit. Het controleren van de Voorraden of de handelsvorderingen is ingewikkelder dan het controleren van vaste activa aangezien deze rubrieken een grotere kans hebben dat zij niet correct geboekt worden met het oog op het overwaarden van de activa of de omzet. Bij het controleren van de voorraden gaan de auditors door middel van intensieve controles na of de voorraad effectief aanwezig is, of de boekwaarde overeenkomt met de marktwaarde, of de klant ook effectief eigenaar is van de voorraden etc. Het controleren van de handelsvorderingen eist vaak ook intensieve procedures aangezien de auditor nagaat in welke mate de vorderingen overgewaardeerd zijn door bijvoorbeeld de omzet op te nemen alvorens het product geleverd is bij de klant en in welke mate de vorderingen geïnd zullen worden. Het uitvoeren van een auditcontrole

van de balansrubrieken vorderingen en voorraden vergt dus intensieve controles waardoor auditors hogere honoraria aanrekenen voor hun diensten (Groenen en Langendijk, 2004).

3.3 Ondernemingsrisico

Groenen en Langendijk (2004) definiëren het inherent risico of het risico eigen aan de onderneming als de waarschijnlijkheid dat bepaalde al dan niet afzonderlijke delen van de jaarrekening afwijkingen of fouten van materieel belang bevatten als gevolg van een zwakke interne controlebeheersing. Het inherent of het ondernemingsrisico van de klant wordt in belangrijke mate bepaald door de financiële moeilijkheden waarmee deze klant geconfronteerd wordt (Gramling et al., 2010). Naarmate het inherent of het financieel risico van de klant toeneemt, neemt bijgevolg het audit-risico dat ervaren wordt door de auditors toe (Ji-hong, 2007). Het audit-risico of het controlerisico is het risico dat de auditor een goedkeurend verslag geeft terwijl in werkelijkheid de jaarrekening afwijkingen van materiële aard bevat (Ji-hong, 2007, Gramling et al., 2010). Het positief verband tussen het inherent risico en het audit-risico wordt door Groenen en Langendijk (2004) verklaard door het feit dat auditors van risicovolle klanten sneller aansprakelijk gesteld worden door de belanghebbende partijen van de klant. In veel gevallen van financiële problemen, fraude of faillissementen, gaan aandeelhouders of investeerders de auditors aanklagen om hun verloren investeringen te compenseren. Banken, aandeelhouders en investeerders beschouwen de auditor dus als een soort van deep-pocket-verzekeraar die de verliezen van de belanghebbenden moet compenseren (Groenen en Langendijk, 2004).

Op basis van het inherent risico bepalen de auditors welk audit-risico zij lopen en bijgevolg in welke mate zij met de uitgevoerde controleprocedures een niet betrouwbare jaarrekening goedkeuren. Naarmate het inherent risico hoog is, gaat dus ook het audit-risico toenemen waardoor de auditor meer inspanningen zal moeten leveren om het risico op aansprakelijkheid te minimaliseren (Gramling et al., 2010). Dit gaat bijgevolg gepaard met extra inspanningen en rigide controles waardoor logischerwijze een risicopremie geïncorporeerd wordt. Men kan dus concluderen dat de kans op falen of financiële moeilijkheden en het audit-risico beiden determinanten zijn die de audithonoraria in stijgende mate beïnvloeden (Groenen en Langendijk, 2004, Ji-hong, 2007, Al-Bastaki en Joshi, 2000).

De maatstaven die in diverse onderzoeken gebruikt wordt voor het meten en weergeven van het ondernemingsrisico zijn vaak gebaseerd op de ratio's die de rentabiliteit en de financiële positie van de klant weergeven (Al-Bastaki en Joshi, 2000, Ji-hong, 2007). Ratio's die de liquiditeit en/of solvabiliteit weergeven zijn vaak geschikte proxy's aangezien het inherent en het audit-risico toenemen naarmate de klant meer kans maakt op een faillissement of falen (Groenen en Langendijk, 2004). Al-Bastaki en Joshi (2000) gebruiken in hun onderzoek de debt of de schuld ratio als proxy voor het effect van het inherent risico op de audithonoraria. Deze ratio wordt berekend als het aandeel van het vreemd vermogen op lange termijn ten opzichte van het balanstotaal. Analoog gebruiken Ji-hong (2007) en Fleischer en Goettsche (2010) in hun

onderzoeken een aantal liquiditeitsratio's zoals de current ratio en de quick ratio als proxy voor het inherent risico. Bijkomend neemt Ji-hong (2007) ook enkele rendabiliteitsratio's van het eigen vermogen en de return of equity (ROE) op. Deze ratio's geven namelijk weer in welke mate de klant waarschijnlijk geconfronteerd zal worden met financiële moeilijkheden in de nabije toekomst. Fleischer en Goettsche (2010) hanteren een dummyvariabele als proxy die aangeeft of de klant de voorgaande jaren al dan niet een verlies leed. Uit de uitgevoerde onderzoeken van Al-Bastaki en Joshi (2000) en van Ji-hong (2007) stelt men een positief en significant verband vast tussen het inherent risico en de hoogte van de audithonoraria.

Groenen en Langendijk (2004) hebben echter na hun empirisch onderzoek ondervonden dat de liquiditeitsratio's en de rendabiliteitsratio's niet kunnen opgenomen worden als significante variabelen en dus geen invloed uitoefenen op de honoraria. Groenen en Langendijk (2004) gebruiken in hun onderzoek een dummyvariabele die aangeeft of een klant al dan niet beursgenoteerd is. Deze proxy zou een meer geschikte maatstaf zijn voor het weergeven van het inherent risico aangezien beursgenoteerde bedrijven veel meer bepalingen moeten navolgen dan niet beursgenoteerde bedrijven (Palepu et al., 2008). Dit zorgt ervoor dat beursgenoteerde bedrijven sensitiever zijn voor financiële moeilijkheden aangezien ze bij het niet naleven van de bepalingen sneller gestraft zullen worden door de kapitaalmarkt (Palepu et al., 2008). Groenen en Langendijk (2004) stellen uit hun empirisch onderzoek vast dat een beursnotering van de klant een determinerende factor is van de aangerekende audithonoraria.

3.4 Winstgevendheid

In bepaalde literatuurstudies die gericht zijn op het wetenschappelijk onderzoek naar de determinanten van de audithonoraria, wordt er regelmatig rekening gehouden met de winstgevendheid van de gecontroleerde onderneming. Al-Bastaki en Joshi (2000) spreken van een positieve correlatie tussen de winstgevendheid van de onderneming en de aangerekende audithonoraria. De verklaring die zij hiervoor geven is gebaseerd op het detecteren en corrigeren van potentiële rapporteringstrategieën die de klant gebruikt om haar winsten in een bepaalde richting te sturen (Palepu et al., 2008). In veel gevallen waarbij de klant gebonden is aan diverse bepalingen die opgelegd zijn door de externe kapitaalverstarkers zoals banken en investeerders of situaties waarbij de klant moet voldoen aan de winstverwachtingen van analisten, heeft het management voldoende motieven om haar winsten te sturen derhalve te voldoen aan deze bepalingen of verwachtingen. Het niet navolgen van de opgelegde restricties of het niet voldoen aan de verwachtingen van de analisten, kan volgens Palepu et al. (2008) nefaste gevolgen hebben voor de financiële positie van de ondernemingen. Bijgevolg zal het management bepaalde rapporteringstrategieën implementeren zodoende de afbreuk van de geldstroom te vermijden (Palepu et al., 2008). Deze winststuring kan echter verkeerde verwachtingen teweeg brengen bij de gebruikers van de financiële staten van de ondernemingen. Voor een efficiënte werking van de kapitaalmarkt is het immers noodzakelijk dat gebruikers van financiële staten over betrouwbare en

eerlijke financiële informatie bezitten (Palepu et al.,2008). Met het oog op het leveren van betrouwbare jaarrekeningen, gaan auditors bijgevolg zoveel mogelijk signalen van winstmanagement opsporen en corrigeren. Vanuit het perspectief van het aanpakken van winstmanagement, spreken Al-Bastaki en Joshi (2000) bijgevolg van een positief verband tussen de winstgevendheid van de klant en de audithonoraria. Ondernemingen die hoge winsten boeken, zullen door auditors strenger en intensiever gecontroleerd worden zodoende een getrouw beeld van de jaarrekening te vrijwaren. Deze intensieve controles gaan echter gepaard met hogere audithonoraria (Al-Bastaki en Joshi, 2000).

Al-Bastaki en Joshi (2000) en Fleischer en Goettsche (2010) verwijzen in hun onderzoek naar de return on assets als gangbare maatstaf voor het meten van de winstgevendheid. De return on assets of kortweg ROA geeft de winstgevendheid van de onderneming weer die grotendeels gecreëerd wordt door het efficiënt inzetten van de activa. Naarmate een onderneming haar activabronnen doeltreffend gebruikt, genereert ze bijgevolg meer winsten (Palepu et al.,2008). De ROA ratio wordt verkregen door het aandeel van het netto-inkomen te berekenen ten opzichte van het balanstotaal. Naarmate deze ROA hoog is, genereert de organisatie meer winsten (Palepu et al.,2008, Al-Bastaki en Joshi, 2000). Hoewel diverse onderzoeken de ROA en/of de winstgevendheid niet categoriseren als een significante determinant, beschouwen Al-Bastaki en Joshi (2000) de ROA en de winstgevendheid van de klant wel als een bepalende determinant van de audithonoraria.

4. Kenmerken van het auditkantoor

In het betreffende hoofdstuk wordt er onderzocht of bepaalde karakteristieken van het auditkantoor mogelijk een invloed uitoefenen op de hoogte van de audithonoraria. Diverse wetenschappelijke onderzoeken vestigen de aandacht op de grootte, de reputatie en de naambekendheid van het auditkantoor aangezien deze ook een significante invloed uitoefenen op de hoogte van de aangerekende honoraria. Aan de hand van het betreffende hoofdstuk wordt het verband tussen de audithonoraria en de kenmerken van het auditbedrijf theoretisch verklaard en ondersteund.

4.1 Grootte van het auditbedrijf

In veel onderzoeken wordt de vraag gesteld of de audithonoraria ook beïnvloed worden door de grootte en de reputatie van het auditbedrijf. Een viertal auditkantoren (KPMG, PricewaterhouseCoopers, Deloitte en Ernst & Young) behoren tot de Big Four en zijn wereldwijd actief in het aanbieden van zowel auditdiensten als non-auditdiensten. Deze bedrijven hebben een zeer groot cliënteel dat over de hele wereld verspreid is (Groenen en Langendijk, 2004). Ji-hong (2007) gaat in haar onderzoek na welk effect de grootte of de omvang van het auditkantoor heeft op de hoogte van de audithonoraria. Analooq aan diverse onderzoeken vertrekt Ji-hong (2007) vanuit een coherent verband tussen de omvang of grootte en de reputatie van het auditbedrijf. De bepalende factor is hierbij het al dan niet behoren tot een Big Four bedrijf. Auditkantoren die deel uitmaken van de Big Four groep opereren niet alleen op grote schaal maar beschikken volgens Ji-hong (2007) over meer en betere middelen zoals human capital waardoor ze hun klanten betere auditdiensten kunnen aanbieden. Auditbedrijven die daarentegen niet behoren tot de Big Four groep beschikken over minder gespecialiseerd personeel en over minder middelen waardoor ze genoodzaakt zijn tot het aanbieden van een beperkt aantal diensten (Ji-hong, 2007).

Als gevolg van de grote schaalvoordelen die de Big Four bedrijven genieten, wordt er vaak een bepaalde reputatie en naambekendheid aan deze grootschalige auditbedrijven gekoppeld (Groenen en Langendijk, 2004, Ji-hong, 2007). De reputatie en de grootte van een auditkantoor wordt bovendien in vele gevallen gehanteerd als een indicatie voor de kwaliteit van de geleverde audit en de meegedeelde informatie (Branson et al., 2010). Hierdoor zijn klanten meestal bereid om meer te betalen voor een auditopdracht uitgevoerd door een auditkantoor met een bepaalde naambekendheid (Branson et al., 2010). Deze grotere naambekendheid gaat echter ook gepaard met een nadeel. Uit vele onderzoeken blijkt namelijk dat bekende grootschalige auditbedrijven meer kans maken op een beroepsaansprakelijkheid en vaker strengere sancties krijgen opgelegd dan kleinere, minder bekende auditkantoren (Ji-hong, 2007). Als gevolg hiervan zullen de Big Four bedrijven dus een hoger audithonorarium aanrekenen voor hun diensten om zodoende het verhoogde risico op aansprakelijkheid te compenseren. Ji-hong (2007) concludeert bijgevolg een positieve correlatie tussen auditkantoren die deel uitmaken van de Big Four groep en de omvang

van de aangerekende audithonoraria. Ook Groenen en Langendijk (2004) hebben in hun onderzoek aangetoond dat de Big Four bedrijven daadwerkelijk een hogere prijs aanrekenen voor dezelfde diensten in vergelijking met de non Big Four kantoren. De dummyvariabele die weergeeft of een auditbedrijf al dan niet behoort tot de Big Four groep, is volgens Groenen en Langendijk (2004) een significante determinant van de audithonoraria.

5. Kenmerken van de auditor

In het wetenschappelijk onderzoek naar de determinanten van de audithonoraria wordt er naast de ondernemingskenmerken en kenmerken van het auditbedrijf ook rekening gehouden met de persoonlijke karakteristieken van de auditor. Daar het in België verplicht is om als hoofdverantwoordelijke auditor of partner het controleverslag persoonlijk te ondertekenen, kunnen klanten de identiteit van de auditor bepalen. In het volgende hoofdstuk wordt er nagegaan of er al dan niet een significant verband bestaat tussen diverse individuele kenmerken van de auditor en de aangerekende audithonoraria.

5.1 Geslacht van de auditor

Het onderzoek naar het mogelijke verband tussen de audithonoraria en het geslacht van de auditor is grotendeels gebaseerd op het verband tussen de audit-kwaliteit en de audithonoraria. De audit-kwaliteit wordt volgens Branson et al (2010) gedefinieerd als een combinatie van de werkelijke geleverde audit-kwaliteit enerzijds en van de perceived audit-kwaliteit anderzijds. De werkelijke of de actuele audit- kwaliteit heeft betrekking op de reële inspanningen, werkzaamheden en expertise die de auditor inzet tijdens het uitvoeren van een wettelijke controleopdracht. Deze ingezette vaardigheden worden echter niet op een gelijkaardig niveau door de klant of de gebruikers van de financiële staten beoordeeld (Branson et al., 2010). De audit-kwaliteit die de klant en/of de gebruiker van de financiële informatie ervaart kan immers verschillend zijn aan de werkelijke audit-kwaliteit en wordt dusdanig gedefinieerd als de perceived audit-kwaliteit. Bijgevolg is het van belang om een onderscheid te maken tussen de werkelijke audit-kwaliteit en de perceived audit-kwaliteit. Deze laatste is immers een weerspiegeling van de marktgebaseerde evaluaties van de vaardigheden en de expertise van de auditor (Branson et al., 2010).

Het verschil tussen de werkelijke en de perceived audit-kwaliteit heeft een invloed op de geloofwaardigheid van de financiële informatie. Naarmate de klant meer vertrouwen stelt in de expertise van een bepaalde auditor, zal bijgevolg de perceived audit-kwaliteit die gepaard gaat met de werkzaamheden van deze auditor hoger zijn (Branson et al., 2010). Het vertrouwen dat men in de auditor heeft, hangt echter af van de individuele kenmerken van de auditor. Branson et al. (2010) zijn van mening dat de individuele karakteristieken van de auditor, o.a. reputatie en geslacht, bepalen in welke mate men de inspanningen van de auditor ervaart als kwaliteitsvolle audit competenties. Wanneer bepaalde kenmerken van de auditor, zoals het geslacht meer vertrouwen opleveren bij de klant, zal deze bijgevolg bereid zijn om meer te betalen voor zijn diensten aangezien men een hogere kwaliteit ervaart bij de betreffende auditor (Branson et al., 2010). Rekening houdend met het gegeven dat audit-kwaliteit moeilijk te observeren is, baseren klanten zich vooral op de uiterlijke kenmerken van de auditor om de waarde van de kwaliteit in te schatten. Op basis van deze theorie verklaren Branson et al. (2010) het verband tussen de individuele karakteristieken van de auditor en de hoogte van de audithonoraria.

De marktgebaseerde evaluatie van de geleverde audit-kwaliteit ervaren door de audit-klant en de gebruiker van de jaarrekening kan verschillend zijn naargelang de beschikbare informatiebronnen om het niveau van de kwaliteit te observeren (Branson et al., 2010). Wilson (1983, in Branson et al., 2010) maakt een onderscheid tussen enerzijds de klant die de audit-kwaliteit aankoopt en anderzijds de gebruiker van de jaarrekening die de geleverde audit-kwaliteit consumeert. Als gevolg van bepaalde informatiebeperkingen, baseren de zowel klant als de gebruiker zich op verschillende gegevens voor de beoordeling van de kwaliteit waardoor ook de perceived audit-kwaliteit van elk verschillend is. De perceived audit-kwaliteit die de klant verwacht te ontvangen van een bepaalde auditor wordt grotendeels bepaald op basis van de reputatie van het auditbedrijf én op basis van de individuele kenmerken van de auditor (Ji-hong, 2007, Branson et al., 2010). In tegenstelling tot de geauditteerde klant heeft de gebruiker van de jaarrekening geen direct of persoonlijk contact met de audit partner. Hierdoor is de gebruiker van de jaarrekening genoodzaakt om zich te baseren op de naambekendheid en de grootte van het auditkantoor waartoe de audit partner behoort (Branson et al., 2010). Een mogelijke informatiebron voor de gebruikers van de financiële staten om de identiteit en zodoende ook de karakteristieken eigen aan de commissaris te bekomen betreft in dit geval het controleverslag. In tegenstelling tot de Angelsaksische landen, zijn in België en in andere Europese landen de bedrijfsrevisorenkantoren namelijk ertoe gehouden een hoofdverantwoordelijke bedrijfsrevisor aan te duiden die instaat voor de uitvoering van de wettelijke controleopdracht in naam en voor rekening van het kantoor (Branson et al., 2010; art. 16 wet van 22 juli 1953; Itonnen en Peni, 2010). Deze hoofdverantwoordelijke commissaris is belast met een handtekeningbevoegdheid en is dus verplicht om alle belangrijke documenten, waaronder het controleverslag, die betrekking hebben op de controleopdracht te ondertekenen (art. 16 wet van 22 juli 1953). In gevallen waarbij de commissaris in eigen naam en voor eigen rekening de wettelijke controle uitvoert gelden dezelfde bepalingen betreffende het bekendmaken van de eigen identiteit (art. 132 Wetboek van Vennootschappen). De commissaris kan echter in dit geval niet in de hoedanigheid van het kantoor tekenen en is dus verplicht om in eigen naam te tekenen (art. 18 Koninklijk Besluit van 10 januari 1994).

De relatie tussen het geslacht van de auditor en het niveau van de audithonoraria steunt volgens Branson et al. (2010) op diverse factoren die de hoogte van de gepercipieerde audit-kwaliteit bepalen. De geloofwaardigheid van de informatie die door een bepaalde auditor wordt meegedeeld en de onafhankelijkheid van deze auditor zijn volgens Branson et al. (2010) factoren die bepalen in welke mate de klant en de gebruiker van de financiële staten een hoge audit-kwaliteit percipiëren. Naarmate de klant en/of de gebruiker van de jaarrekening de geloofwaardigheid en vaardigheden van de auditpartner koppelt aan een hoge audit-kwaliteit, zal de klant bereid zijn om meer honoraria te betalen aangezien men een hoge kwaliteit bij deze auditor ervaart (Branson et al., 2010). Itonnen en Peni (2010) halen bijkomend aan dat een inschatting van de geloofwaardigheid, expertise en onafhankelijkheid van de auditor beïnvloed wordt door het geslacht van de auditor. Het verband tussen de audithonoraria en het geslacht van de auditor wordt bijgevolg door Itonnen en Peni (2010) verklaard aan de hand van volgende twee assumpties. Een eerste assumptie geeft

weer dat de geloofwaardigheid van de geleverde informatie bepaald wordt door de geslachtsverschillen van de auditor. Het geloofwaardigheidniveau van de informatie meegedeeld door een mannelijke auditor is verschillend aan die van een vrouwelijke auditor. De waarde die men associeert aan informatie wordt namelijk beïnvloed door het geslacht van diegene die de informatie meedeelt. Een tweede assumptie is gebaseerd op de geslachtbepaalde percepties die de klant en/of de markt koppelt aan de vaardigheden en de onafhankelijkheid van de auditor (Itonnen en Peni, 2010). Op basis van de bovengenoemde assumpties spreken Itonnen en Peni (2010) van een mogelijk verband tussen het geslacht van de auditor en de audithonoraria. Bijgevolg wordt het geslacht van de engagement audit partner gedefinieerd als een potentiële determinant van de audithonoraria (Branson et al., 2010, Itonnen en Peni, 2010).

De assumpties waarop Itonnen en Peni (2010) zich baseren voor het verklaren van de relatie tussen het geslacht van de auditor en de audithonoraria zijn afgeleid van de zogenaamde sociale rol theorie. Deze theorie reikt een verklaring aan voor het verschil in de gereciperde audit-kwaliteit die door de klant gekoppeld wordt aan de vrouwelijke en mannelijke auditor (Itonnen en Peni, 2010). De klant of de gebruiker van de financiële staten zal bijvoorbeeld de vaardigheden en competenties van een mannelijke auditor koppelen aan een hogere audit-kwaliteit. De sociale rol theorie impliceert namelijk dat in gevallen wanneer de uitgevoerde activiteit of dienst geassocieerd wordt als een typisch mannelijke handeling, men de kwaliteit van deze dienst hoger inschat wanneer deze door een mannelijk lid werd uitgevoerd. Rekening houdend met het gegeven dat het auditdomein in Europa sterk gedomineerd is door het mannelijk geslacht, is de kans groter dat men de kwaliteit van een audit uitgevoerd door een vrouwelijke auditor als minder competent zal beschouwen (Itonnen en Peni, 2010). Deze assumptie impliceert bijgevolg dat de er een negatief verband bestaat tussen een vrouwelijke auditor en de audithonoraria. De klant is namelijk in dit geval niet bereid om hogere honoraria te betalen aangezien men de vaardigheden van een vrouwelijke auditor als minder kwalitatief inschat (Branson et al., 2010; Itonnen en Peni, 2010). Bijkomend bespreekt de sociale rol theorie het verschil in het ethisch en onafhankelijk handelen tussen mannen en vrouwen (Itonnen en Peni, 2010). Talrijke onderzoeken in het kader van deze theorie tonen aan dat vrouwen geacht worden als zijnde meer ethisch te handelen. Ameen et al. (1996, in Branson et al., 2010) tonen in hun onderzoek aan dat vrouwen een afwijking of een niet-ethische handeling sneller zullen afwijzen dan mannen. Bovendien halen Itonnen en Peni (2010) aan dat vrouwen minder snel een handeling zullen uitvoeren die de onafhankelijkheid in apperance in het gedrang kan brengen. Rekening houdend met het gegeven dat klanten en gebruikers van de jaarrekening een hoge mate van ethisch en onafhankelijk handelen koppelen aan een hoge audit-kwaliteit, is het normaliter om te veronderstellen dat men bereid is om hogere honoraria te betalen aan een auditcontrole die door een vrouwelijke auditor is uitgevoerd (Branson et al., 2010; Itonnen en Peni, 2010). Op basis van de sociale rol theorie is de mate van de audit-kwaliteit die men toewijst aan een mannelijke en/of vrouwelijke auditor afhankelijk van de factor waarvan men de kwaliteit van de audit afleidt (Branson et al, 2010). Zo zal men de vaardigheden van een mannelijke auditor als waardevoller inschatten terwijl men een hoge mate van ethisch en onafhankelijk handelen koppelt aan een auditor van het vrouwelijke geslacht. Beide assumpties

impliceren echter een tegenstellend verband tussen de audithonoraria en het geslacht van de auditor (Itonnen en Peni, 2010).

Het wetenschappelijk onderzoek dat gericht is naar het verband tussen de audithonoraria en de individuele kenmerken van de auditor is zeer beperkt. Bovendien leveren de resultaten van de reeds uitgevoerde onderzoeken geen eenduidig beeld op van de relatie tussen het geslacht van de auditor en de hoogte van de audithonoraria. Branson et al. (2010) verwijzen in hun onderzoek naar diverse onderzoekers die besluiten dat vrouwelijke engagement partners geneigd zijn om lagere honoraria aan te rekenen voor hun klanten. Deze resultaten komen echter niet overeen met een groot deel van de literatuur dat het verband tussen de honoraria en het geslacht van de auditor behandelt. Branson et al. (2010) en Itonnen en Peni (2010) besluiten op basis van hun resultaten dat er een positief verband bestaat tussen de audithonoraria en het geslacht van de audit engagement partner. Hierbij ontkrachten zij de hypothese die aangeeft dat de vaardigheden van een vrouwelijke auditor gekoppeld worden door de klant aan een lage audit-kwaliteit. De verklaring die Itonnen en Peni (2010) hiervoor toereiken is gebaseerd op het verschil in risicopreferenties van en mannen en vrouwen. In hun onderzoek verwijzen Itonnen en Peni (2010) naar diverse onderzoeken die aantonen dat mannen doorgaans minder risico-avers zijn dan vrouwen. Deze bevinding impliceert dat vrouwen een lage risicotolerantie hanteren waardoor zij minder of geen risico's aanvaardden. Deze risicotolerantie heeft echter een impact op de audithonoraria. Het minimaliseren van het risiconiveau gaat namelijk gepaard met meer auditcontrole en meer inspanningen. Hierdoor is de auditor genoodzaakt om meer honoraria aan te rekenen zodoende het risiconiveau laag te houden. De positieve relatie tussen de audithonoraria en het vrouwelijke geslacht wordt door Itonnen en Peni (2010) bijgevolg verklaard aan de hand van de lage risicotolerantie van vrouwen.

5.2 Mandaat van de auditor

In tegenstelling tot België zijn er in sommige landen, zoals onder andere de USA, geen wettelijke bepalingen opgenomen omtrent de duur van de ambtstermijn van de commissaris. In België wordt door het Wetboek van Venootschap bepaald dat een commissaris benoemd wordt voor een mandaat van hernieuwbare termijn van drie jaren (artikel 135 Wetboek van Venootschappen). Ook wordt er van de Algemene Vergadering vereist dat ze op het moment van de benoeming van de commissaris ook de bezoldiging vastleggen (artikel 130 en 135 Wetboek van Venootschappen). Het bedrag van de bezoldiging voor de bedrijfsrevisor moet bepaald worden in functie van de complexiteit van de opdracht, de reikwijdte en de omvang van de prestaties en moet voldoende hoog zijn om de naleving van de controlenormen uitgevaardigd door het Instituut van de Bedrijfsrevisoren te waarborgen (art. 23 KB van 10 januari 1994, Wetboek van venootschappen art. 134 §2). Deze bezoldiging mag gedurende de ambtstermijn niet veranderd worden dan met instemming van partijen (Wetboek van Venootschappen art. 134).

In landen waarbij dergelijke wetsbepalingen niet aanwezig zijn, heeft men dus de vrije keuze in het bepalen van de duur van het mandaat van de auditor en in het bepalen van de omvang van de aangerekende audithonoraria. De afwezigheid van dergelijke wetsbepalingen creëert volgens Ji-hong (2007) diverse opportuniteiten voor de auditkantoren om in te spelen op de concurrentiebedreigingen op de auditmarkt. Auditors gaan bijvoorbeeld klanten proberen te veroveren door gedurende de eerste jaren van hun mandaat lage audithonoraria aan te rekenen en deze dan op lange termijn te verhogen tot een normaal niveau. Dit fenomeen wordt in de literatuur ook wel het low-balling effect genoemd. Deze prijsstrategie gehanteerd door het auditkantoor kan echter de onafhankelijkheid van de auditor in het gedrang brengen: de auditor gaat namelijk zoveel mogelijk zijn klanten proberen te behouden in plaats van te streven naar het waarborgen van betrouwbare financiële informatie (Ji-hong, 2007).

Ji-hong (2007) toont in haar onderzoek aan dat in gevallen waarbij de duur van de ambtstermijn van de auditor niet wettelijk beperkt wordt en waarbij de auditkantoren de mogelijkheid hebben om jaarlijks hun honoraria voor de geleverde diensten te herzien, er een duidelijk positief verband kan aangetoond worden tussen de duur van het mandaat en de audithonoraria. Wanneer een auditor een geruime tijd samenwerkt met een bepaalde klant, ervaart de auditor in kwestie een leereffect. Hierdoor zou men kunnen veronderstellen dat de audithonoraria afnemen aangezien de auditor de klant reeds heeft onderzocht en duidelijke en doelgerichte controles kan uitvoeren. Het leereffect heeft echter volgens Ji-hong (2007) een minder determinerende kracht op de audithonoraria dan het low-balling effect. Ji-hong (2007) stelt bijgevolg een positieve correlatie vast tussen de audithonoraria en de duur van het mandaat.

6. Andere determinanten

6.1 Wetgeving en standaarden

Sedert 2005 is de opstelling van de geconsolideerde jaarrekening van de beursgenoteerde ondernemingen in Europa onderhevig aan de International Financial Reporting Standards (IFRS). Deze standaarden vormen in aanvulling met de International Accounting Standards (IAS) een raamwerk voor de externe en financiële verslaggeving. De IFRS zijn een aanvulling en verbetering van de reeds bestaande IAS standaarden omtrent de financiële rapportering (Everaert, 2004). De internationale organisatie die instaat voor de regelgeving van de externe verslaggeving betreft sinds 1973 het International Accounting Standards Committee (IASC). Deze verantwoordelijkheden en de structuur van deze organisatie werden echter in 2001 op diverse aspecten veranderd waardoor de organisatie een naamswijzing doorvoerde naar het huidige International Accounting Standards Board (IASB) (Everaert, 2004; Nobes, 2004). De hoofdverantwoordelijkheid van het IASB bestaat uit het communiceren van de standaarden die de externe financiële verslaggeving regelen en uit het verzekeren van de erkenning en uitvoering van deze standaarden in de deelnemende landen. Met het oog op een efficiënte en effectieve uitvoering van de IAS en de IFRS, onderhoudt het IASB een nauwe samenwerking met het International Financial Reporting Interpretations Committee (IFRIC). Deze organisatie is een voorloper van het Standing Interpretations Committee (SIC) die tevens in 2001 hervormd werd en instaat voor een efficiënte uitvoering van de rapporteringstandaarden. Deze praktische uitvoering wordt door het IFRIC beoogd door middel van de beschikbaarheid van een duidelijke interpretatie van de rapporteringstandaarden te leveren (Everaert, 2004).

Het doel van de toepassing van de IAS/IFRS is het bevorderen van een internationale harmonisatie van de externe financiële rapporteringstandaarden. Hiermee tracht het IASB een convergentie van de nationale wetgevingen omtrent de verslaggeving te stimuleren zodoende een representatie van de jaarrekeningen te creëren die gebaseerd is op een fair value principe (Dekker, 2004; Hulle et al., 2010). Het voordeel van een dergelijke harmonisatie betreft de transparantie en uniformiteit van de jaarrekeningen van diverse landen. Deze harmonisatie biedt namelijk een oplossing aan voor de moeizame vergelijkbaarheid van de internationale jaarrekeningen als gevolg van de verschillende nationale wetgevingen (Hulle et al., 2010; Everaert, 2004). Bovendien heeft de toepassing van de IAS/IFRS naast de internationale harmonisatie ook een bijkomend voordeel voor de gebruiker van de financiële staten. De IAS/IFRS regelgeving besteedt namelijk veel aandacht aan de opname van een uitgebreide en transparante toelichting van de ondernemingsactiviteiten zodoende een getrouwe representatie van de ondernemingswaarde weer te geven (Dekker, 2005; Hulle et al., 2010).

De toepassing van de door het IASB uitgevaardigde externe rapporteringstandaarden in de Europese Unie werd in de Verordening van 19 juli 2002 geregeld. Deze verordening verplicht de beursgenoteerde bedrijven tot het navolgen van de IAS en IFRS standaarden voor de opstelling

van de geconsolideerde jaarrekening vanaf het boekjaar van 2005. Hiermee beoogt de Europese Unie de convergentie van de Europese externe verslaggeving van de geconsolideerde organisaties met de internationale markt te stimuleren. Hoewel de toepassing van deze verordening beperkt is tot de beursgenoteerde ondernemingen, raadt de verordening de lidstaten aan om de andere organisaties aan te moedigen tot het naleven van de IAS/IFRS standaarden zodoende de vergelijkbaarheid van de jaarrekeningen te bevorderen (Europese Verordening van 19 juli 2002).

De wetenschappelijke literatuur omtrent de invoering van de IAS/IFRS reikt talrijke onderzoeken aan die de economische gevolgen van deze invoering aantonen. Het onderzoek naar de invloed van de toepassing van deze standaarden op de audithonoraria is daarentegen beperkt (Lun Lin en Ru Yen, 2010). In een poging tot het meten van de impact van de IAS/IFRS op de audithonoraria, hebben Lun Lin en Ru Yen in 2010 een onderzoek uitgevoerd naar de evolutie van de audithonoraria van beursgenoteerde ondernemingen in China. Aangezien China een groot aandeel binnen de kapitaalmarkt vertegenwoordigt, zijn Lun Lin en Ru Yen (2010) van mening dat de resultaten van hun onderzoek representatief zijn voor de andere landen die een gelijkaardige invoering van de IAS/IFRS hebben doorgevoerd. Ook Diehl heeft in 2010 een analyse uitgevoerd naar de evolutie van de audithonoraria gedurende de invoering van de IAS/IFRS. Hierbij werden de honoraria vóór de invoering van de IAS/IFRS vergeleken met de honoraria na de invoering van de IAS/IFRS.

In het onderzoek naar de impact van de implementatie van de IAS/IFRS op de audithonoraria stellen zowel Diehl (2010) als Lun Lin en Ru Yen (2010) de hypothese op waarmee ze aantonen dat er een positieve relatie bestaat tussen de audithonoraria en de naleving van de IAS/IFRS. Deze positieve correlatie wordt aan de hand van drie redenen beargumenteerd. De aard van standaarden wordt door Diehl (2010) aangehaald als een eerste reden om het verband tussen de honoraria en de invoering van de IAS/IFRS toe te lichten. De internationale standaarden van het IASB zijn namelijk gebaseerd op een abstract concept waarbij men spreekt van principle-based accounting (Diehl, 2010; Lun Lin en Ru yen, 2010). Hierdoor krijgen de ondernemingen en de auditors geen duidelijke of directe methodes die toe te passen zijn in de rapportering van de financiële gegevens. De aard van deze internationale standaarden gaat bijgevolg gepaard met een toenemende complexiteit voor de commissaris van de onderneming (Lun Lin en Ru Yen, 2010). Deze is namelijk genoodzaakt om extra expertise en know-how op te bouwen zodoende een eerlijke beoordeling van de gerapporteerde kwaliteit op te stellen. Met het oog op het leveren van een degelijk audit-kwaliteit gaan de auditbedrijven bijgevolg investeren in meerder opleidingen zodoende de auditors competent te maken voor de controle van de ondernemingen die de standaarden toepassen (Lun Lin en Ru Yen, 2010). Dit gaat echter gepaard met hoge investeringen als gevolg van de toenemende complexiteit die gepaard gaat met de invoering van de IAS/IFRS. Door het aanrekenen van hogere audithonoraria, trachten de auditbedrijven de toegenomen kosten en investeringen te compenseren (Diehl, 2010). Een tweede reden die een aangehaald wordt voor het positief verband tussen de honoraria en de implementatie van standaarden wordt verklaard vanuit het risico op beroepsaansprakelijkheid van de auditor (Diehl, 2010; Lun Lin en Ru Yen, 2010). Rekening houdend met het gegeven dat de standaarden van het IASB gebaseerd zijn op

een abstract concept, neemt de verantwoordelijkheid van de auditor tot het leveren van een eerlijke beoordeling in dergelijke gevallen toe (Lun Lin en Ru Yen, 2010). Deze verantwoordelijkheid leidt echter tot een hoger aansprakelijkheidsrisico wanneer bepaalde aspecten van het raamwerk niet conform de verwachtingen van de gebruikers van de financiële staten werden uitgevoerd (Diehl, 2010; Lun Lin en Ru Yen, 2010). Doordat het aansprakelijkheidsrisico toeneemt, zijn de auditbedrijven genoodzaakt om dit risico te compenseren door het aanrekenen van hogere audithonoraria (Lun Lin en Ru Yen, 2010). Een laatste reden die Lun Lin en Ru Yen (2010) en Diehl (2010) aanhalen voor het positief verband tussen de audithonoraria en invoering van de standaarden is de expertise en de know-how van de Big Four bedrijven. In tegenstelling tot de andere kantoren, bezitten de Big Four meer middelen om een ondersteunende basis uit te bouwen met het oog op een efficiënte invoering van de standaarden. Hierdoor bezitten de Big Four meer expertise en know-how waardoor zij in staat zijn om hun klanten een betere overgang van de nationale wetgeving naar de internationale standaarden te garanderen. Deze beargumentering impliceert dat klanten bereid zijn om meer te betalen voor een auditdienst geleverd door de Big Four (Diehl, 2010; Lun Lin en Ru Yen, 2010). Op basis hiervan stelt men een positief verband vast tussen de audithonoraria aangerekend door de Big Four gedurende de periode van de invoering van de IAS/IFRS (Diehl, 2010; Lun Lin en Ru Yen, 2010).

Met het opzet de hypothese te testen waarbij men aangeeft dat er een positief verband bestaat tussen de audithonoraria en de invoering van de IAS/IFRS, werd de evolutie van de audithonoraria vóór en na de invoering van de IAS/IFRS bestudeerd (Diehl, 2010; Lun Lin en Ru Yen, 2010). Uit de resultaten van het onderzoek dat uitgevoerd werd door Diehl (2010), blijkt dat er een toename van de audithonoraria in de periode na de invoering van de IAS/IFRS heeft plaatsgevonden. Diehl (2010) beargumenteert dat deze toename niet van materiële grootte was waardoor men niet kan spreken van een stijging van de audithonoraria als gevolg van de implementatie van de standaarden. De reden hiervoor is dat er op verzoek van het IASB gevraagd werd om tijdens de invoering van de standaarden zowel de cijfergegevens van het boekjaar 2004 als 2005 weer te geven zodoende de gebruikers van de jaarrekening een duidelijk inzicht te geven in de veranderingen die te wijten zijn aan de implementatie van de standaarden (Lun Lin en Ru Yen, 2010). Dit impliceert dat de ondernemingen reeds vooraf de invoering van de standaarden hebben voorbereid waardoor men geen extreme toename van de audithonoraria in een bepaald boekjaar kan observeren (Diehl, 2010). Diehl (2010) merkt echter een uitzonderlijke trend op van de non-audithonoraria gedurende de invoering van de standaarden. De evolutie van de non-audithonoraria bestaat uit een toename in de eerste jaren na de invoering van de standaarden en vervolgens uit een afname tot een normaal niveau (Diehl, 2010). Deze trend wordt door Diehl (2010) aangehaald om aan te tonen dat de invoering van de IAS/IFRS wel degelijk een invloed uitoefenen op de honoraria. Deze invloed wordt echter niet afgeleid van de audithonoraria maar wel van de non-audithonoraria aangezien de ondernemingen de kosten die gepaard gaan met de implementatie van de standaarden opnemen in de categorie van de non-audithonoraria (Diehl, 2010). Ook Lun Lin en Ru Yen (2010) bevestigen aan de hand van hun resultaten de hypothese die

aangeeft dat er een toename van de audithonoraria heeft plaatsgevonden gedurende de invoering van de IAS/IFRS. Deze bevinding bevestigt de bovengenoemde redenen die aangehaald werden op het positieve verband tussen honoraria en de invoering van de IAS/IFRS (Lun Lin en Ru Yen, 2010).

6.2 Audit-kwaliteit

Binnen de wetenschappelijke literatuur wordt er steeds meer onderzoek verricht naar het verband tussen de audithonoraria en de kwaliteit van de uitgevoerde audit. De bestaande literatuur omtrent de determinanten van de audithonoraria bewijst op basis van statistische resultaten dat het aanbod van non-auditdiensten aan een geauditeerde klant een nefaste invloed kan uitoefenen op de onafhankelijkheid van de auditor (Groenen en Langendijk, 2004). Recente onderzoeken tonen echter aan dat ook de aanwezigheid van abnormale audithonoraria een invloed kunnen uitoefenen op het beslissingsgedrag van de auditor en zodoende ook op de kwaliteit van de auditor (Choi, Kim en Zang, 2010). Bovendien toont onderzoek aan dat de geldende audithonoraria geen weerspiegeling zijn van de werkelijke geleverde audit-kwaliteit maar eerder een weerspiegeling zijn van de marktgebaseerde evaluaties van de vaardigheden van de auditor (Branson et al., 2010)

Het bestaande verband tussen de audithonoraria en de audit-kwaliteit wordt vanuit diverse theoretische perspectieven bekeken in een poging tot het leveren van een waarheidsgetrouwe verklaring over de relatie tussen de honoraria en de audit-kwaliteit. In een eerste onderdeel van het onderzoek naar de impact van de audit-kwaliteit op de honoraria, wordt er een onderscheid gemaakt tussen de werkelijke audit-kwaliteit en de perceived audit-kwaliteit waardoor men een beter inzicht verwerft in het verband tussen de kwaliteit van de audit en de audithonoraria (Branson et al., 2010). In het tweede onderdeel van het betreffende hoofdstuk wordt de aandacht gevestigd op het asymmetrisch verband tussen de abnormaal hoge audithonoraria en de audit-kwaliteit.

6.2.1 *Perceived audit-kwaliteit*

Het voornaamste doel van een auditor is de betrouwbaarheid en de geloofwaardigheid van de financiële staten van zijn cliënt te bevorderen. De meerwaarde die een auditor levert aan de geloofwaardigheid van de financiële staten wordt vaak gekoppeld aan de kwaliteit van de verrichte audit werkzaamheden. Deze meerwaarde komt echter niet altijd overeen met werkelijke of actuele audit-kwaliteit (Branson et al., 2010). De geleverde meerwaarde of audit-kwaliteit kan echter door de klant of de gebruiker van de financiële staten anders ervaren worden. De audit-kwaliteit is immers een credence good type. Dit wil zeggen dat audit-kwaliteit een product is waarbij diegene die de kwaliteit levert meer informatie bezit dan de gebruiker of de ontvanger van de kwaliteit en waarbij de gebruiker moeilijk kan inschatten welke actuele kwaliteit geleverd werd (Branson et al., 2010). De werkelijke waarde van de geleverde kwaliteit baseert zich dus op de theoretische

uitbouw van het Lemon's probleem (Chrystal en Lipsey, 2007). De informatieasymmetrie en de verschillende audit perceptie tussen de auditor en de klant zorgen ervoor dat de klant de werkelijke geleverde kwaliteit anders beoordeelt. Het is dus van belang om de audit-kwaliteit ook vanuit het perspectief van de klant te bekijken. Men maakt bijgevolg een onderscheid tussen de werkelijke of de actuele audit-kwaliteit enerzijds en de perceived of de ervaren audit-kwaliteit anderzijds (Branson et al., 2010). De werkelijke audit-kwaliteit is het minimaliseren van het audit risico tot een laag aanvaardbaar niveau, waarbij het audit risico een weerspiegeling is van het risico op het leveren van een verkeerde controleverklaring (Ji-hong, 2007, Gramling et al., 2010). De perceived audit-kwaliteit wordt daarentegen gedefinieerd als de marktgebaseerde evaluatie van de vaardigheden en de onafhankelijkheid van de auditor. De perceived audit-kwaliteit is bijgevolg de kwaliteit die klant en/of de markt ervaart en kan in bepaalde gevallen verschillen van de werkelijk geleverde audit-kwaliteit (Branson et al., 2010). Het verschil tussen de werkelijke kwaliteit en de perceived kwaliteit wordt grotendeels veroorzaakt doordat de klant de geloofwaardigheid van de informatie associeert aan de individuele kenmerken van de auditor. De informatie die de auditor meedeelt, onafhankelijk van zijn werkelijke prestaties en expertise, wordt beschouwd als waardevolle informatie mits de klant een vertrouwen stelt in vaardigheden van de auditor. Op dergelijke wijze zal dus de betrouwbaarheid en geloofwaardigheid van de informatie meegedeeld door een auditor met een betere reputatie hoger ervaren worden bij de klant (Branson et al., 2010). De geloofwaardigheid van de informatie is dus niet alleen een maatstaf voor het vertrouwen dat de klant of de gebruiker van de financiële informatie in de auditor heeft, maar bepaalt ook in welke mate de auditwerkzaamheden als kwaliteitsvolle inspanningen ervaren worden door de klant. Naast Branson et al. (2010) besluiten diverse onderzoekers dat de audit-kwaliteit bepaald wordt door zowel de werkelijke inspanningen en expertise van de auditor als de perceived kwaliteit of de marktgebaseerde evaluatie van de inspanningen van de auditor.

Het verband tussen de werkelijke audit-kwaliteit en de audithonoraria is moeilijk te definiëren aangezien de werkelijke audit-kwaliteit in vele gevallen een niet observeerbare variabele is (Branson et al., 2010). De audit-kwaliteit wordt beschouwd als een credence good waardoor een juiste inschatting van de waarde van deze kwaliteit zeer moeilijk te bepalen is (Chrystal en Lipsey, 2007). Voor de inschatting van deze waarde baseren de gebruikers van de financiële staten zich enkel op de eigen perceptie of evaluatie van de auditor. Hierbij speelt het vertrouwen dat een klant heeft in de expertise van de auditor een belangrijke rol. Klanten zullen immers de informatie van een auditor waarin ze meer vertrouwen hebben sneller als geloofwaardig beschouwen. Naarmate dus het vertrouwen in een auditor toeneemt, zal ook de geloofwaardigheid van de informatie toenemen en spreekt men bijgevolg van een hoge perceived audit-kwaliteit (Branson et al., 2010). Als gevolg hiervan worden de audithonoraria volgens Chaney and Philipich (2002, in Branson et al., 2010) weerspiegeld aan de perceived audit-kwaliteit of de bereidheid van de klant om meer te betalen voor een auditcontrole waarbij men een hogere mate van kwaliteit ervaart. Bovendien speelt de prijs van een credence good zoals de audit-kwaliteit een belangrijke rol in het signaleren van de werkelijke waarde van het product naar de markt toe (Chrystal en Lipsey, 2007). Op markten waarbij de werkelijke waarde van de producten of diensten moeilijk te bepalen is als

gevolg van informatieasymmetrie, wordt vaak de prijs gehanteerd als een marktsignaal om de waarde van het goed kenbaar te maken (Chrystal en Lipsey, 2007). Naarmate een klant meer vertrouwen heeft in de expertise van de auditor, zal hij de geleverde audit-kwaliteit als waardevol beschouwen en zal bijgevolg bereid zijn om meer te betalen voor zijn diensten. Branson et al. (2010) definiëren de audithonoraria bijgevolg als een weerspiegeling van de perceived kwaliteit waarbij een hoge perceived audit-kwaliteit in overeenstemming is met hoge audithonoraria.

6.2.2 Abnormale audithonoraria

Het verband tussen audit-kwaliteit en audithonoraria wordt door Choi, Kim en Zang (2010) onderzocht op basis van de aanwezigheid en de impact van de abnormale audithonoraria op de audit-kwaliteit. De totale audithonoraria die de klant betaalt aan de bedrijfsrevisor voor het uitvoeren van de wettelijke controleopdracht worden door Choi, Kim en Zang (2010) gedefinieerd als de actuele of werkelijke audithonoraria. In praktijk zijn deze actuele audithonoraria echter niet altijd een getrouwe weerspiegeling van de ingezette inspanningen, vaardigheden en expertise van de auditor. De actuele audithonoraria worden daardoor opgedeeld in twee componenten namelijk de normale audithonoraria en de abnormale audithonoraria (Choi, Kim en Zang, 2010). De eerste component van de actuele audithonoraria of de normale audithonoraria zijn een weerspiegeling van de omvang van de werkzaamheden die de auditor inzet gedurende de uitvoering van de audit (Choi, Kim en Zang, 2010). De normale audithonoraria worden dusdanig bepaald op basis van de kenmerken van de klant zoals ondernemingsgrootte, ondernemingsrisico en andere kenmerken eigen aan de klant. Hierdoor is de bepaling en berekening van de normale audithonoraria gebaseerd op gelijkaardige factoren en/of kenmerken die eigen zijn aan een bepaalde klant (Choi, Kim en Zang, 2010). Naarmate dus een bepaalde klant deel uitmaakt van een complexer bedrijfssysteem, zal de auditor meer inspanningen moeten uitvoeren zodoende de controle efficiënt uit te voeren en zal bijgevolg deze klant normaliter hogere audithonoraria aangerekend krijgen (Ji-hong, 2007). In tegenstelling tot de normale audithonoraria worden de abnormale honoraria niet op een gelijkaardige wijze berekend voor alle klanten (Choi, Kim en Zang, 2010). De abnormale audithonoraria worden namelijk beïnvloed door factoren die eigen zijn aan de specifieke relatie die de auditor met een bepaalde klant heeft en/of de economische belangen die de auditor heeft in de samenwerking met een bepaalde klant (Dejonghe, 2010). De abnormale audithonoraria worden door Choi, Kim en Zang (2010) bijgevolg gedefinieerd als een component van de actuele honoraria die de klantrelatie en klantbelangrijkheid van de auditor weergeeft.

De relatie tussen de actuele audithonoraria en de audit-kwaliteit wordt door Choi, Kim en Zang (2010) aangehaald als een asymmetrisch en geconditioneerd verband. Het asymmetrisch en geconditioneerd verband impliceert dat de aanwezigheid van abnormale audithonoraria bepaalt in welke gevallen de audit-kwaliteit al dan niet beïnvloed wordt (Choi, Kim en Zang, 2010). Het is bijgevolg van groot belang om in het onderzoek naar het verband tussen de actuele honoraria en

de audit-kwaliteit te vertrekken vanuit de aanwezigheid van de abnormale audithonoraria. Choi, Kim en Zang (2010) zijn namelijk van mening dat de aanwezigheid van deze honoraria een doorslaggevende determinant zijn in het onderzoek naar de impact op de audit-kwaliteit. Het effect dat de abnormale audithonoraria uitoefenen op de audit-kwaliteit zijn volgens Choi, Kim en Zang (2010) asymmetrisch en geconditioneerd. In gevallen waarbij de abnormale audithonoraria aanwezig zijn en bijgevolg het normaal niveau van de audithonoraria overstijgen, spreekt men van positieve abnormale audithonoraria. In dit geval liggen de actuele of de werkelijk betaalde honoraria aan de auditor veel hoger dan de normale audithonoraria. In gevallen waarbij echter geen abnormale audithonoraria aanwezig zijn en waarbij de actuele audithonoraria gelijk zijn aan de normale audithonoraria, spreekt men negatieve abnormale honoraria (Choi, Kim en Zang, 2010). Het onderscheid tussen deze twee situaties is cruciaal aangezien het effect dat de actuele honoraria uitoefenen op de audit-kwaliteit afhankelijk is van situaties waarbij de abnormale audithonoraria positief zijn (Choi, Kim en Zang, 2010). Uit het empirisch onderzoek dat Choi, Kim en Zang (2010) hebben uitgevoerd blijkt namelijk dat er een positief verband bestaat tussen de actuele audithonoraria en de audit-kwaliteit in gevallen waarbij de abnormale audithonoraria positief zijn. Wanneer er echter sprake is van negatieve abnormale audithonoraria, leveren de resultaten van het empirisch onderzoek een insignificant verband op tussen de actuele audithonoraria en de geleverde audit-kwaliteit (Choi, Kim en Zang, 2010).

In gevallen waarbij de actuele of de betaalde honoraria hoger liggen dan de normale audithonoraria, is er sprake van positieve abnormale audithonoraria (Choi, Kim en Zang, 2010). De aanwezigheid van deze positieve abnormale audithonoraria resulteert in een negatief verband tussen de actuele audithonoraria en de audit-kwaliteit. Een mogelijke reden die Choi, Kim en Zang (2010) hiervoor aanhalen is gebaseerd op de motieven voor de auditor die gepaard gaan met de zeer hoge audithonoraria. Wanneer het normale of gemiddelde niveau van de ontvangen audithonoraria overstegen wordt, kunnen er zich opportuniteiten voordoen voor de auditor om in het belang van de klant te handelen waardoor de audit-kwaliteit in het gedrang komt. In dergelijke gevallen kunnen de extreem hoge audithonoraria bijvoorbeeld een aanleiding zijn voor de auditor om zijn beslissingen en opinies te laten convergeren met de wensen van de klant (Choi, Kim en Zang, 2010). Bovendien kunnen de hoge abnormale audithonoraria in bepaalde gevallen een weerspiegeling zijn van de zogenaamde klant-specifieke-quasi-rents die de belangrijkheid van een bepaalde klant weergeven (Dejonghe, 2010). Naarmate een klant hogere audithonoraria betaalt voor de uitvoering van een controleopdracht, zal bijgevolg het aandeel van deze klant ten opzichte van de totale ontvangen audithonoraria in vergelijking met het aandeel van de andere klanten toenemen (DeAngelo, 1981, in Dejonghe, 2010). In dergelijke situaties worden deze klanten door de auditor beschouwd als zeer belangrijke en winstgevende inkomstenbronnen waardoor er een belangenrelatie met deze klanten kan ontstaan. Met het oog op het behouden van deze winstgevende klanten, zullen de auditors sneller geneigd zijn om handelingen uit te voeren zodoende deze klanten niet te verliezen. Deze handelingen kunnen echter de onafhankelijkheid en derhalve ook de audit-kwaliteit in het gedrang brengen (Choi, Kim en Zang, 2010). Choi, Kim en Zang (2010) concluderen op basis van hun empirisch onderzoek dat de aanwezigheid van zeer hoge

abnormale audithonoraria een nefaste invloed kan uitoefenen op de geleverde audit-kwaliteit als gevolg van de toenemende klantafhankelijkheid van de auditor in dergelijke gevallen.

Het verband tussen de actuele audithonoraria en de audit-kwaliteit is insignificant in situaties waar er geen sprake is van abnormale audithonoraria. De honoraria die de klant in dergelijke gevallen betaalt, bedragen minder dan of gelijk aan de normale audithonoraria (Choi, Kim en Zang, 2010). Hierdoor wordt de auditor niet geconfronteerd met een bepaalde stimulus of druk om te handelen in het eigenbelang van de klant. De negatieve abnormale audithonoraria vormen namelijk geen bedreiging voor de onafhankelijkheid van de auditor waardoor bijgevolg ook de audit-kwaliteit niet in het gedrang komt (Choi, Kim en Zang, 2010). Op basis van deze beargumenteren spreken Choi, Kim en Zang (2010) van een insignificant verband tussen de audithonoraria en de audit-kwaliteit in gevallen van negatieve abnormale audithonoraria. De honoraria hebben in dit geval bijgevolg geen of weinig invloed op de kwaliteit van de uitgevoerde audit. In tegenstelling tot de empirische resultaten beargumenteren Choi, Kim en Zang (2010) bijkomend dat de aanwezigheid van negatieve abnormale audithonoraria een aanleiding kan zijn tot het bestaan van een negatief verband tussen de actuele audithonoraria en de audit-kwaliteit. Het toepassen van de zogenaamde low-balling strategie kan bijvoorbeeld een negatieve invloed uitoefenen op de audit-kwaliteit (Ji-hong, 2007). Hierbij hanteert men gedurende de eerste jaren van het mandaat een opmerkelijk laag honorarium die men dan in de komende jaren trachten te compenseren door zich aan te binden aan de klant (Ji-hong, 2007). Dergelijke strategieën kunnen echter de onafhankelijkheid van de auditor in het gedrang brengen (Choi, Kim en Zang, 2010). Daar de auditor een relatie tracht op te bouwen met de klant, kunnen zijn handelingen en beslissingen hierop gebaseerd zijn. Choi, Kim en Zang (2010) zijn van mening dat in dergelijke situaties een negatief verband kan bestaan tussen de actuele honoraria en de kwaliteit van de audit. Deze associatie werd echter niet onderzocht.

In tegenstelling tot de andere onderzoekers, hebben Choi, Kim en Zang (2010) ervoor gekozen om tijdens het onderzoek naar het verband tussen de actuele audithonoraria en de kwaliteit van de audit, rekening te houden met de aanwezigheid en mogelijke impact van de abnormale audithonoraria. Door in het onderzoek een steekproef op te nemen van klanten zonder abnormale audithonoraria en een steekproef van klanten met positieve abnormale audithonoraria, hebben Choi, Kim en Zang (2010) een beter inzicht verworven in het verband tussen de honoraria en de kwaliteit van de audit. De toegepaste onderzoeksmethode van Choi, Kim en Zang (2010) verschilt in grote mate van de traditionele methode waarbij er een steekproef genomen werd van een gecombineerd klantenbestand van zowel klanten met positieve als negatieve abnormale audithonoraria. Daar deze twee variabelen een tegenstellend en asymmetrisch effect uitoefenen op de audit-kwaliteit, wordt het totale effect op de audit-kwaliteit opgeheven wanneer beide variabelen gecombineerd opgenomen zijn in het onderzoek waardoor er een insignificant verband wordt vastgesteld tussen de honoraria en de kwaliteit van de audit (Choi, Kim en Zang, 2010). De verbeterde onderzoeksmethode van Choi, Kim en Zang (2010) geeft echter aan dat er een asymmetrisch en geconditioneerd verband bestaat tussen beide factoren. In gevallen waarbij positieve abnormale audithonoraria aanwezig zijn, stelt men een negatief verband vast tussen de

audithonoraria en de audit-kwaliteit (Choi, Kim en Zang, 2010). De aanwezigheid van negatieve abnormale audithonoraria resulteert echter in een insignificant verband tussen de audithonoraria en de kwaliteit van de audit (Choi, Kim en Zang, 2010).

6.3 Piekseizoen

Een statutaire auditcontrole gericht op de financiële staten van ondernemingen zal binnen een bepaalde termijn na het afsluiten van het boekjaar afgerond moeten worden zodoende de gebruikers van de jaarrekening tijdig de nodige financiële informatie te verschaffen. Een groot aantal bedrijven sluiten hun boekjaar naar gewoonte af aan het einde van de maand december. Dit betekent echter dat auditbedrijven in de daarop volgende maanden een groter aantal klanten moeten controleren in vergelijking met andere periodes (Al-Bastaki en Joshi, 2000). Zeer veel auditbedrijven ervaren bijgevolg een piekseizoen gaande van de maand januari tot en met maart aangezien het merendeel van hun klanten in de maand december hun fiscaal boekjaar afsluiten (Al-Bastaki en Joshi, 2000). In drukke periodes kan het echter voor auditors moeilijker zijn om de auditcontrole binnen de vooraf bepaalde afrondingstermijnen te beëindigen (Al-Bastaki en Joshi, 2000). Met het oog op het voldoen aan deze contractuele overeenkomsten tussen de klant en het auditbedrijf, gaan auditors in het piekseizoen hogere honoraria aanrekenen voor de geleverde auditdiensten. Al-Bastaki en Joshi (2000) leggen aan de hand van statistische resultaten vast dat audithonoraria in bepaalde gevallen significant beïnvloed worden door het al dan niet aanbieden van een auditdienst gedurende het piekseizoen.

7. Audit en non- audithonoraria

Een groot aantal auditbedrijven bieden naast de reguliere auditdiensten ook een waaier van non-auditdiensten of consultancydiensten aan zoals belastingsadvies en het adviseren van een efficiënt interne beheersingsprogramma. Het combineren van auditdiensten en de non-auditdiensten aan eenzelfde klant gaat echter in de meeste gevallen gepaard met zowel een aantal voordelen als nadelen voor de het auditbedrijf zelf (Groenen en Langendijk, 2004).

Auditbedrijven die zowel auditdiensten als consultancydiensten aanbieden aan eenzelfde klant ervaren een efficiëntievoordeel bij die klant (Groenen en Langendijk, 2004). Normaliter gaat een auditor alvorens een auditcontrole uit te voeren, zoveel mogelijk kennis op doen van het bedrijf. De auditor en zijn team gaan na welke processen, transacties en bedrijfsoperaties de klant hanteert bij het besturen en het delegeren van de onderneming. Aan de hand van deze analyses kan een auditor bijgevolg snel nagaan met welke zwakke punten het bedrijf geconfronteerd wordt. Op deze manier kan de auditor een doelgerichte auditcontrole uitvoeren (Gramling et al.,2010). Wanneer een consultant van hetzelfde bedrijfsrevisorkantoor reeds een non-auditdienst heeft uitgevoerd bij de klant, kan deze consultant gemakkelijk de opgedane kennis overdragen aan de auditor waarbij er een knowledge spill-over voordeel ontstaat (Groenen en Langenijk, 20004, Ji-hong, 2007). Als gevolg van het kennisvoordeel is de auditor niet langer genoodzaakt om een diepgaand voorafgaand onderzoek uit te voeren en kan men bijgevolg tijd en geld besparen tijdens het uitvoeren van de controleopdracht (Groenen en Langendijk, 2004).

Hoewel een gecombineerd aanbod van audit en non-auditdiensten een kennisvoordeel met zich meebrengt, raden diverse instellingen zoals het Instituut van de Bedrijfsrevisoren via de Onafhankelijkheidsprincipes (principe 5.3) het gezamenlijk aanbod van deze diensten af. Ook de Belgische wetgeving met name artikel 133 Wetboek van Vennootschappen legt een restrictie op een gecombineerd aanbod of een koppelverkoop van de wettelijke controledienst en bepaalde consultancydiensten. Het Koninklijk besluit tot uitvoering van het Wetboek van Vennootschap behandelt in het artikel 183ter een opsomming van een aantal diensten die niet door de commissaris of een lid van het auditteam mogen uitgevoerd worden tijdens het mandaat van de wettelijke controleopdracht namelijk: het tussenkomen in de besluitvorming; bijstand verlenen bij het opmaken van de boekhouding; instaan voor de ontwikkeling, de werking en het beheer van financiële informatiesystemen; instaan voor de waardering van belangrijke elementen van de jaarrekening; deelnemen aan de interne auditprocedures; de rol opnemen als een vertegenwoordiger van de organisatie in situaties van fiscale en/of andere geschillen en tenslotte interveniëren of deelnemen aan de benoemingsprocedures van het leidinggevend personeel. Het gezamenlijk aanbieden van zowel een auditcontrole als consultancydiensten kan immers in bepaalde gevallen de onafhankelijkheid van de auditor nefast beïnvloeden (Groenen en Langendijk, 2004, Choi et al.,2010). Wanneer de auditor bijvoorbeeld fouten of afwijkingen detecteert die het consultancyteam had kunnen vermijden, kan het voorkomen dat de auditor in casu geconfronteerd wordt met een belangenconflict. Het rapporteren van de gedetecteerde gebreken kan immers de naambekendheid van het auditbedrijf in een slecht daglicht brengen (Groenen en Langendijk,

2004). Dergelijke situaties van een belangenconflict kunnen de onafhankelijkheid van de auditor in het gedrang brengen (Choi, Kim en Zang, 2010). De auditor gaat namelijk de naambekendheid en de reputatie van het eigen bedrijfsrevisorkantoor proberen te vrijwaren waardoor de auditor zijn objectiviteit en integriteit verwaarloost (Groenen en Langendijk, 2004).

In de literatuur is er geen eenduidig beeld over het verband tussen de audithonoraria en de non - audithonoraria. Een beperkt aantal onderzoeken spreken van een negatief verband tussen enerzijds de consultancykosten of de non-audit honoraria en anderzijds de audithonoraria. Groenen en Langendijk (2004) verwijzen hierbij naar een reeds uitgevoerd onderzoek van Clatworthy et al. in 2002. Zij stellen vast dat het bovengenoemde efficiëntievoordeel als gevolg van kennisoverdracht toeneemt naarmate het auditbedrijf meer consultancydiensten aanbiedt aan eenzelfde klant. Bijgevolg zal de auditor minder voorafgaand onderzoek moet uitvoeren en dus ook minder intensieve en algemene controles en kan men bovendien de aandacht vestigen op het verrichten van meer specifiek gerichte controles. Hierdoor zullen dus de audithonoraria afnemen naarmate de non-auditdiensten toenemen (Groenen en Langendijk, 2004). Een andere reden die gehanteerd wordt voor het verklaren van het negatief verband tussen de audit- en non-audithonoraria wordt door andere onderzoekers vanuit een ander perspectief benaderd. Groenen en Langendijk (2004) verwijzen in hun onderzoek naar Palmrose, (1986) en Firth, (1997) die de negatieve correlatie tussen audithonoraria enerzijds en non-audithonoraria anderzijds toewijzen aan het low-balling effect. Dit fenomeen komt voor wanneer het auditbedrijf bewust lage audithonoraria vraagt om zo in te spelen op de grote concurrentiebedreiging. Deze lage audithonoraria worden dan gecompenseerd door het aanbod van diverse consultancy of non-auditdiensten aan een hogere prijs (Groenen en Langendijk, 2004). Deze prijsstrategie wordt door auditbedrijven geïmplementeerd zodoende in te spelen op de concurrentiebedreigingen eigen aan de auditmarkt en zodoende potentiële klanten aan te trekken en bestaande klanten te behouden (Ji-hong, 2007).

In tegenstelling tot Clatworthy et al. (2002), waarnaar Groenen en Langendijk (2004) verwezen wordt, spreken zeer veel onderzoekers wel van een positief verband tussen de audit- en de non-audithonoraria. Groenen en Langendijk (2004) verwijzen in hun literatuurstudie naar een aantal reeds uitgevoerde onderzoeken die de positieve correlatie bevestigen tussen de auditkosten en de consultancykosten die aangerekend worden aan eenzelfde klant. Een mogelijke verklaring voor het positief verband wordt door Groenen en Langendijk (2004) aangereikt in hun onderzoek. Klanten die met financiële of operationele problemen geconfronteerd worden, zullen meer gebruik maken van consultancydiensten waarbij ze met behulp van het aangeboden advies zoveel mogelijk hun bedrijfsprocessen proberen te verbeteren. Hierdoor zullen bijgevolg de non-audithonoraria toenemen (Groenen en Langendijk, 2004). Dergelijke bedrijven zullen echter als gevolg van hun financiële en/of operationele moeilijkheden strenger en intensiever gecontroleerd moeten worden door de auditafdeling zodoende de gebreken te minimaliseren. Dit gaat gepaard met het aanrekenen van hogere audithonoraria. Groenen en Langendijk (2004) stellen bijgevolg een positief verband vast tussen audithonoraria enerzijds en non-audithonoraria anderzijds.

DEEL 3: Empirisch onderzoek

8. Kwalitatief onderzoek

Het kwalitatief onderzoek van deze eindeverhandeling bestaat uit een reeks interviews die de bevindingen weergeven van enkele auditors omtrent de determinanten van de audithonoraria. Om een duidelijk inzicht te verkrijgen in de verschillen tussen de grote en kleine auditkantoren, werd er bewust gekozen voor een combinatie van auditkantoren die al dan niet behoren tot de Big Four. De bevraagde auditkantoren die deel uit maken van de Big Four betreffen Deloitte en PricewaterhouseCoopers. Het interview werd afgenomen met de heer Vanstraelen, auditor bij PricewaterhouseCoopers en met de heer Roux, auditor bij Deloitte. Bijkomend werd er ook gekozen voor een klein en middelgroot auditkantoor. Deze betreffen Engelen en Partners en Grant Thornton. Het interview bij Engelen en Partners werd afgenomen met de heer Engelen, de bevraagde van Grant Thornton betreft de heer Meganck.

De bevindingen van de respondenten worden in het volgende deel met elkaar vergeleken om meer inzicht te verwerven in de determinanten van de audithonoraria. Hierbij wordt er een onderscheid gemaakt tussen de kenmerken van de onderneming en de kenmerken van de auditmarkt. Bovendien wordt er ook rekening gehouden met bevindingen van de respondenten omtrent de invloed van de toepassing van wetten en standaarden en het piekseizoen op de audithonoraria. Ten slotte worden ook de bevindingen van de respondenten aangekaart omtrent het verband tussen de audit-kwaliteit en de non- audithonoraria enerzijds en de audithonoraria anderzijds.

8.1 Ondernemingskenmerken

In het betreffende hoofdstuk worden de bevindingen van de respondenten omtrent het verband tussen de audithonoraria en de kenmerken van de ondernemingen vergeleken met de literatuurstudie. De bevindingen van de bevraagde auditkantoren hebben voornamelijk betrekking op de grootte, de complexiteit en het risico van de onderneming. Bijkomend wordt het verband besproken tussen de audithonoraria en andere ondernemingskenmerken die niet in de literatuurstudie werden opgenomen.

8.1.2 Grootte, complexiteit en risico van de onderneming

Voor het bepalen van de audithonoraria wordt er in praktijk vaak rekening gehouden met bepaalde kenmerken van de klant zoals de ondernemingsgrootte en het risicoprofiel van de klant. Dit is in overeenstemming met de theoretische assumpties die aanhalen dat de ondernemingskenmerken een belangrijke determinant zijn van de audithonoraria. De senior auditor van PricewaterhouseCoopers en van Deloitte bevestigen dat het auditeren van een grote onderneming

gepaard gaat met meer prestatie-uren. Grote ondernemingen hebben vaak een hogere omzet, groter balanstotaal, meer personeelsleden en vaak ook een ondernemingsraad. Hierdoor neemt de verantwoordelijkheid van de auditor en zijn team voor het uitvoeren van een grondige controle toe. Deze verantwoordelijkheid wordt bijgevolg gecompenseerd met hogere audithonoraria. PricewaterhouseCoopers haalt aan dat de grootte van de onderneming niet altijd bepaald wordt door de omzet. Wanneer men bijvoorbeeld een wettelijke controle moet uitvoeren bij een constructiebedrijf, is het effectiever om het balanstotaal op te nemen als een maatstaf voor de ondernemingsgrootte en zich niet zozeer te baseren op de gegevens van de resultatenrekening. In overeenstemming met het wetenschappelijk onderzoek bevestigen de bevroegde auditkantoren dat de grootte van de onderneming, afhankelijk van de bedrijfsactiviteit, weergegeven door het balanstotaal en/of de omzet, een belangrijke determinant is van de audithonoraria.

Naast de ondernemingsgrootte speelt ook de complexiteit van de gecontroleerde onderneming een belangrijke rol in het bepalen van de audithonoraria. In het voorafgaand wetenschappelijk onderzoek blijkt dat ondernemingen met hoge voorraden en/of meer handelsdebiteuren vaak gekenmerkt worden als complexe organisaties. De auditor van PricewaterhouseCoopers en van Deloitte benadrukken echter dat ondernemingen met veel voorraden niet altijd beschouwd moeten worden als complexe ondernemingen. De ondernemingsactiviteit bepaalt namelijk in grote mate wanneer er sprake is van een complexe organisatie. Het controleren van de voorraad is bijvoorbeeld ingewikkelder voor grote productiebedrijven dan voor handelsondernemingen. Auditor Engelen haalt bijkomend aan dat in situaties waarbij de werkelijke waarde van de voorraad moeilijk in te schatten is zoals bij werken in uitvoering, er vaak nood is aan meer prestatie-uren om een diepgaande controle uit te voeren. In dergelijke gevallen worden de noodzakelijke additionele uren en inspanningen gecompenseerd met hogere audithonoraria. Ook Grant Thornton en Deloitte karakteriseren organisaties met werk in uitvoering of met ingewikkelde bedrijfsactiviteiten als complexe organisaties. In dit geval is de auditor namelijk verplicht om de afwerkinggraad van de voorraad zelf in te schatten waarbij veel expertise onontbeerlijk is. Bovendien kan het voorkomen dat de voorraad niet fysiek aanwezig is bij de onderneming, maar zich bij de klant of leverancier bevindt. Voornamelijk in situaties waarbij deze klant of leverancier in het buitenland gelegen is, wordt de auditor geconfronteerd met een ingewikkelde auditcontrole. Ondernemingen met dergelijke kenmerken worden volgens de bevroegde auditbedrijven beschouwd als zeer complexe organisaties die een diepgaande controle en expertise vereisen. In overeenstemming met de theoretische argumenten omtrent de complexiteit van de ondernemingen, spreken ook de geïnterviewde auditors van een positief verband tussen de audithonoraria en de complexiteit van de onderneming.

Het risicoprofiel van de onderneming bepaalt naast de andere ondernemingskenmerken ook in grote mate de hoogte van de audithonoraria. Auditor Engelen definieert het risicoprofiel van een klant vooral op basis van de aard van de operationele activiteiten van de onderneming. Naast de aard van de bedrijfsactiviteiten wordt het risicoprofiel van een klant ook geanalyseerd op basis van de balansstructuur, de aard en de omvang van de activa en de betrokkenheid van derden zoals de aanwezigheid van een ondernemingsraad, derde-aandeelhouders of kredietverstrekkers. Engelen en

Partners verklaart dat de laatst genoemde kenmerken van een onderneming gepaard gaan met het leveren van bijkomende auditprestaties waardoor de verantwoordelijkheid van de auditor en bijgevolg ook het risicoprofiel van de klant toeneemt. PricewaterhouseCoopers vult aan dat in vele gevallen de omvang en aard van de auditprestaties bepaald worden op basis van een beoordeling van het risico van de klant. Factoren die het risicoprofiel van de klant bepalen zijn doorgaans financiële gegevens die terug te vinden zijn in de jaarrekeningen van de klant. Grant Thornton haalt echter aan dat een inschatting en analyse van het risicoprofiel van de klant niet uitsluitend gebaseerd is op de financiële risico's van de onderneming. De wettelijke jaarrekening van een klant bevat namelijk niet alle of voldoende gegevens om het ondernemingsrisico op een getrouwe wijze te bepalen. Het is namelijk van belang om ook rekening te houden met de sectorgegevens waarin de klant actief is en met de risico's die eigen zijn aan deze sector. Een sector is bijvoorbeeld risicovoller wanneer de realisatie van het rendement op de investeringen in onderzoek en ontwikkelingen onwaarschijnlijk is. Bovendien kunnen de cijfergegevens van een jaarrekening een beter beeld weergeven van de onderneming dan in werkelijkheid. Grant Thornton argumenteert namelijk dat een groot eigen vermogen als gevolg van meerdere participaties niet altijd een aanwijzing vormt van een gezonde onderneming. De auditor is namelijk genoodzaakt om het risicoprofiel van de ondernemingen waarin de klant deelneemt te analyseren zodoende een getrouw beeld van de klant te kunnen bepalen. In overeenstemming met het theoretisch onderzoek, bevestigen de respondenten het positief verband tussen een hoog ondernemingsrisico en de audithonoraria. PricewaterhouseCoopers beargumenteert dat een hoog ondernemingsrisico gepaard gaat met meer inspanningen, expertise en prestaties van de auditor waardoor ook de auditkost in dergelijke gevallen hoger zal liggen. Grant Thornton haalt aan dat de bijkomende werkzaamheden vereist zijn om het risico van de klant en bijgevolg ook het risico van de auditor te minimaliseren.

Engelen en Partners, PricewaterhouseCoopers en Grant Thornton halen aan dat de audithonoraria weerspiegeld worden door een combinatie van elementen die de onderneming kenmerken waarbij het risicoprofiel van de klant een doorslaggevende rol speelt. Dit is echter in tegenstelling tot de theoretische bespreking omtrent de audithonoraria waarbij men beargumenteert dat de ondernemingsgrootte de belangrijkste determinant is van de audithonoraria. Auditor Engelen en Grant Thornton beargumenteren dat in bepaalde gevallen de kleine en middelgrote ondernemingen een hoger risicoprofiel kunnen hebben in vergelijking met de grote ondernemingen omwille van de aanwezigheid van bepaalde aspecten die een grondige controle vereisen. In dit geval is voornamelijk het risicoprofiel en niet zozeer de grootte van de klant sterk bepalend voor de hoogte van het audithonorarium. PricewaterhouseCoopers en Deloitte bevestigen bovendien dat er voornamelijk rekening gehouden wordt met het risicoprofiel van de klant zodoende de kans op een mogelijke beroepsaansprakelijkheid te vermijden. De literatuurstudie omtrent het ondernemingsrisico definieert de auditor als een deep-pocket-verzekeraar (Groenen en Langendijk, 2004). Stakeholders en andere belanghebbende van ondernemingen met een hoog operationeel en/of financieel risico, zullen in situaties waarbij de onderneming geconfronteerd wordt met financiële problemen de auditor als hoofdverantwoordelijke voor deze problemen proberen aan te

stellen (Groenen en Langendijk, 2004). Met het oog op het vermijden van dergelijke beroepsaansprakelijkheden, bevestigen de respondenten dat het ondernemingsrisico een doorslaggevende belangrijke rol speelt in het analyseren van de klant.

8.1.3 Andere ondernemingskenmerken

Vooraleer een auditor de controlewerkzaamheden kan uitvoeren bij een klant, is een grondige analyse van het profiel van deze klant vereist om de omvang en de aard van de nodige werkzaamheden in te schatten. Grant Thornton verwijst naar de jaarrekening van een potentiële klant als een belangrijke informatiebron om gegevens omtrent het risico, grootte en complexiteit van de klant in te schatten. Naast deze gegevens spelen echter ook andere variabelen, die vaak niet afgeleid kunnen worden uit de jaarrekeningen, een rol in de prijszetting. Grant Thornton definieert deze variabelen voornamelijk als de motivatie en interne controle van de klant.

De motivatie en de bereidheid van de klant om samen te werken met de auditpartner en zijn team is volgens Engelen en Partners erg bepalend voor de hoogte van de honoraria. De bereidheid van de klant om op een efficiënte manier samen te werken met de auditor heeft een invloed op de omvang van de voorbereidende werkzaamheden. De auditor ervaart een grote tijdsbesparing in gevallen waarbij de klant een groot deel van de administratieve en/of voorbereidende opdrachten reeds heeft uitgevoerd. Wanneer de klant echter de samenwerking met de auditor niet als een meerwaarde ervaart en daardoor minder gemotiveerd is om bepaalde voorbereidende opdrachten uit te voeren, dan is de auditor genoodzaakt om een groot deel van zijn tijd te besteden aan het voorbereidend onderzoek. In dergelijke gevallen zullen de bijkomende werkzaamheden volgens Engelen en Partners een invloed uitoefenen op de prijsbepaling. PricewaterhouseCoopers haalt aan dat de samenwerking met een niet gemotiveerde klant moeizamer verloopt, maar dat dit in vele gevallen geen invloed uitoefent op de hoogte van de audithonoraria. PricewaterhouseCoopers haalt aan dat in bepaalde gevallen het werk en de bijdrage van de auditor niet als een meerwaarde worden beschouwd door de klant maar louter als een wettelijke verplichting. De instelling en bereidheid van de klant kunnen echter niet op voorhand worden vastgesteld waardoor men moeilijk rekening kan houden met dit gegeven tijdens de bepaling van de audithonoraria.

De respondenten halen de kwaliteit van de interne controle van de onderneming aan als een potentiële determinant van de audithonoraria. Engelen en Partners definiëren de werking van de interne controle van de klant als een bepalend element van de honoraria waarbij men rekening moet houden met de omvang of grootte van de klant. De mate van de interne controle is namelijk niet even relevant bij kleine ondernemingen in vergelijking met grote ondernemingen. In tegenstelling tot de grote ondernemingen, is de interne controle in kleine ondernemingen vaak beperkt tot de directe betrokkenheid van de eigenaar bij het volledige bedrijfsgebeuren. In dergelijke gevallen is het voor de auditor mogelijk en efficiënter om een groot aantal posten van de ondernemingen te analyseren waarbij de auditor niet genoodzaakt is om de interne controle van de klant te evalueren. Bij grote ondernemingen is het volgens Engelen en Partners echter moeizamer

om een volledige controle uit te voeren waardoor de auditor genoodzaakt is om zich te baseren op een afdoende interne controle. In de gevallen waarbij de auditor grotendeels afhankelijk is van de interne controle van klant om een volkomen audit uit te voeren, worden de audithonoraria beïnvloed door de werking van de interne controle. Grant Thornton is echter van mening dat de mate van de aanwezige interne controle in de onderneming weinig of geen effect uitoefent op de hoogte van de audithonoraria. De reden die Grant Thornton hiervoor aanhaalt is het feit dat de auditor vaak op voorhand niet kan inschatten in welke mate de interne controle in de onderneming aanwezig is. Het wettelijk systeem in België en Europa leidt tot een beperkte publicatie van informatie omtrent de interne controle waardoor de auditor enkel in geval van beursgenoteerde bedrijven en ondernemingen van openbaar belang deze gegevens kan raadplegen. Hierdoor kan men bij de prijszetting van de honoraria onvoldoende rekening houden met de mate van de aanwezige interne controle in de onderneming.

Naast de interne controle van de onderneming en de bereidheid van de klant tot samenwerking, spelen ook andere variabelen zoals de samenstelling van de raad van bestuur, de relatie van de onderneming tot de aandeelhouders, leveranciers en andere stakeholder een belangrijke rol bij de prijszetting van de honoraria. Grant Thornton haalt echter aan dat deze gegevens niet in alle gevallen af te leiden zijn van de gepubliceerde jaarrekeningen waardoor de auditor de impact van deze variabelen niet kan incorporeren in de hoogte van de audithonoraria. In dergelijke gevallen bestaat er volgens Grant Thornton een risico voor het auditbedrijf dat de opgestelde audithonoraria geen weerspiegeling zijn van het profiel van de geauditeerde klant.

8.2 Kenmerken van auditmarkt

In het betreffende deel worden de bevindingen van de respondenten omtrent de invloed van de kenmerken van de auditmarkt op de audithonoraria aangehaald. De respondenten zijn het eens dat de audithonoraria zowel door de vraagzijde als de aanbodzijde beïnvloed worden. De vraagzijde van de auditmarkt betreft voornamelijk de onderhandelingspositie van de klant tijdens de bepaling van de audithonoraria. Langs de aanbodzijde is de auditmarkt gekenmerkt door een oligopolie van de Big Four auditkantoren die in grote mate een invloed uitoefenen op de hoogte van de audithonoraria.

8.2.1 Kenmerken van het auditkantoor

De structuur van de auditmarkt wordt langs de aanbodzijde gekenmerkt door een oligopolie van de zogenaamde Big Four auditkantoren. Deze auditkantoren beschikken doorgaans over meer middelen en expertise in vergelijking met de kleine of middelgrote auditkantoren. Grant Thornton is ervan overtuigd dat de huidige marktstructuur een grote invloed uitoefent op de audithonoraria. Doordat de Big Four kantoren overwegend financieel veel sterker staan dan de andere

auditkantoren, kunnen zij zowel lage en competitieve audithonoraria aanrekenen voor hun diensten als hogere honoraria. De kleinere auditkantoren kunnen op dit vlak niet concurreren met de Big Four kantoren en zijn dus genoodzaakt tot het aanrekenen van audithonoraria die niet altijd overeenkomen met de uitgevoerde werkzaamheden. Ook Engelen en Partners is van mening dat de huidige structuur van de auditmarkt meer voordelen levert voor de grote auditkantoren. Hierdoor ervaren de kleine en middelgrote ondernemingen een nadeel waardoor zij soms genoodzaakt zijn tot het vragen van zeer lage honoraria die onvoldoende ruimte bieden voor de auditor om een degelijke audit-kwaliteit te leveren. Deze bevindingen van deze respondenten staan haaks op de literatuurstudie omtrent de audithonoraria. Hierbij stellen de onderzoekers een positief verband vast tussen de audithonoraria die aangerekend worden door de Big Four kantoren. De reden hiervoor is te wijten aan een hoger risico op een beroepsaansprakelijkheid die ervaren wordt door de Big Four omwille van hun reputatie en naambekendheid. In tegenstelling tot Engelen en Partners en Grant Thornton is PricewaterhouseCoopers van mening dat de druk niet ontstaat vanuit de structuur van de auditmarkt. De lage audithonoraria zijn volgens PricewaterhouseCoopers niet te wijten aan de schaalvoordelen van de Big Four bedrijven maar aan de onderhandelingspositie van de klant. Het is namelijk die klant die een voorstander is van zeer lage audithonoraria.

Naast de invloed van de structuur van de auditmarkt, zijn de audithonoraria in vele gevallen ook onderhevig aan de prijsstrategieën die door de auditkantoren gehanteerd worden. Het gebruik van dergelijke prijsstrategieën waarbij men bewust lage audithonoraria aanrekenen om bepaalde klanten aan te trekken of te behouden, komt volgens de bevrage van PricewaterhouseCoopers regelmatig voor. Het verlagen van de audithonoraria wordt voornamelijk toegepast bij klanten die een bepaalde prestige genieten zodoende het imago van het klantenbestand hoog te houden. Men moet hierbij echter rekening houden met de onafhankelijkheid van de auditor. De bevrage auditor van PricewaterhouseCoopers is namelijk van mening dat dergelijke prijsstrategieën kunnen leiden tot een zogenaamde vriendendienst waarbij de onafhankelijkheidspositie van de auditor in het gedrang komt doordat de toegestane honoraria de auditor belemmeren in het efficiënt uitvoeren van de auditopdracht. De bevrage van Grant Thornton is hierbij van mening dat in dergelijke gevallen het voordeliger is voor het auditbedrijf om niet langer samen te werken met de betreffende klant zodoende de onafhankelijkheidspositie te vrijwaren.

8.2.2 Onderhandelingsmacht van de klant

Naast de ondernemingskenmerken speelt volgens PricewaterhouseCoopers ook de onderhandelingsmacht van de klant een belangrijke rol tijdens de bepaling van de audithonoraria. De onderhandelingen tussen de auditor en de klant worden uitgevoerd door het management van de klant in opdracht van het bestuur en de Algemene Vergadering. De audithonoraria worden grotendeels bepaald op basis van de voorkeur van de klant voor een bepaalde controle. Sommige bedrijven zijn volgens PricewaterhouseCoopers voornamelijk gefocust op de kostprijs van een audit en niet zozeer op de meerwaarde die gepaard gaat met het laten uitvoeren van een

auditcontrole. Deze ondernemingen hebben enkel als doel het ontvangen van een auditverslag en zijn bijgevolg niet bereid om meer te betalen voor de auditdiensten. In dergelijke gevallen probeert de onderneming zoveel mogelijk druk uit te oefenen op de auditor om de honoraria laag te houden. Engelen en Partners haalt aan dat deze druk voornamelijk uitgeoefend wordt door het inspelen op de machtspositie die de klant heeft op de auditmarkt. De klanten dienen namelijk meerdere offerteaanvragen in bij verschillende auditkantoren waardoor zij meer onderhandelingsmacht bezitten bij de bepaling van de honoraria. Grant Thornton haalt bijkomend aan dat de klant in bepaalde gevallen ook verwijst naar het honorarium van de huidige bedrijfsrevisor om druk uit te oefenen op de nieuwe bedrijfsrevisor. Wanneer de audithonoraria van de huidige bedrijfsrevisor lager liggen dan de honoraria die voorgesteld worden door de nieuwe bedrijfsrevisor, ervaart de klant een hogere positie tijdens de prijsonderhandelingen. In bepaalde gevallen kan het echter ook voorkomen dat er vanuit het management gevraagd wordt naar een diepgaande controle. Volgens PricewaterhouseCoopers zullen deze ondernemingen tijdens de onderhandelingen van audithonoraria bijgevolg de aandacht niet vestigen op het verminderen van de kostprijs, maar zullen zij bereid zijn om meer te betalen voor de gevraagde bijkomende werkzaamheden. PricewaterhouseCoopers haalt bijkomend aan dat men gedurende de onderhandelingen met de klant niet enkel de aandacht moet vestigen op de voorkeuren en voorstellen van de klant. De audithonoraria die door de klant beoogd worden moeten namelijk voldoende hoog zijn om een degelijke audit-kwaliteit aan te bieden waarbij de onafhankelijkheid van de auditor niet in het gedrang komt. Het vinden van een evenwicht tussen de verantwoordelijkheden van de bedrijfsrevisoren en de belangen van de klant is volgens de heer Engelen hierbij van groot belang. Op dergelijke manier slaagt men er namelijk in om de belangen van de klant te vrijwaren zonder de onafhankelijkheid van de auditor in het gedrang te brengen.

8.3 Wetgeving en standaarden

Bepaalde ondernemingen zijn omwille van de aard of omvang vaak onderhevig aan de implementatie van bijkomende standaarden of wetten. Sinds 2005 zijn bijvoorbeeld de Belgische beursgenoteerde ondernemingen onderhevig aan de toepassing van de IFRS standaarden voor de opstelling van de geconsolideerde jaarrekening. PricewaterhouseCoopers en Grant Thornton haalden aan dat het auditeren van dergelijke ondernemingen vaak gepaard gaat met het inzetten van bijkomende middelen en expertise om een betrouwbare jaarrekening conform de IFRS te leveren. De reikwijdte of de scope van de audit voor degelijke ondernemingen is volgens PricewaterhouseCoopers dermate veranderd dat de auditor rekening moet houden met bijkomende reglementen en procedures. Deze bijkomende inspanningen gaan gepaard met het aanrekenen van verhoogde audithonoraria aan dergelijke ondernemingen. De invloed van het toepassen van bijkomende standaarden en wetten op de audithonoraria wordt bijgevolg door PricewaterhouseCoopers bevestigd. Ook Grant Thornton is van mening dat de toenemende implementatie en verplichting van bepaalde standaarden kan leiden tot een *form over substance* waarbij men meer aandacht besteedt aan de formele procedures van een standaard in plaats van

aan de substantie. De steeds toenemende toepassing van standaarden kan in bepaalde gevallen leiden tot een overregulering met allerlei procedures die geen toegevoegde waarde leveren aan het getrouw beeld van de jaarrekening. In dergelijke gevallen evolueren de audithonoraria niet met de toenemende standaarden en reglementen. De implementatie van de standaarden zoals de IFRS gaan voor de auditor vaak gepaard met het leveren van bijkomende en vaak intensieve procedures die echter niet in de audithonoraria weerspiegeld worden. In gevallen van overregulering is Grant Thornton van mening dat de invoering van standaarden zoals de IFRS gepaard gaat met bijkomende werkzaamheden maar dat deze onvoldoende weerspiegeld worden in de audithonoraria.

8.4 Audit-kwaliteit

De structuur van de auditmarkt wordt volgens de heer Engelen langs de vraagzijde bepaald door de onderhandelingsmacht van de klant en de langs de aanbodzijde door een oligopolie van de Big Four auditkantoren. Als gevolg van deze structuur zijn de audithonoraria die aangerekend worden aan de klant zeer competitief. De bevrage van Grant Thornton kaart aan dat de audithonoraria vaak geen weerspiegeling vormen van de omvang en kwaliteit van de uitgevoerde werkzaamheden. De auditkantoren zijn namelijk in vele gevallen verplicht tot het verlagen van de audithonoraria om bepaalde klanten aan te trekken of te behouden. In bepaalde gevallen is het echter onmogelijk om de door de klant gewenste lage audithonoraria aan te rekenen aangezien de auditor dan over te beperkte middelen beschikt voor het uitvoeren van een volwaardige audit. De kwaliteit van de audit wordt volgens de bevrage van Grant Thornton namelijk beïnvloed door de financiële middelen die beschikbaar zijn voor de auditor. Ook de heer Engelen is van mening dat competitieve audithonoraria de audit-kwaliteit niet altijd ten goede komen. In dergelijke gevallen is de auditor namelijk verplicht tot het reduceren van de werklast in functie van de ontvangen audithonoraria. Dit gaat echter gepaard met het niet of gedeeltelijk uitvoeren van bepaalde controles waardoor ook de audit-kwaliteit niet optimaal is. De heer Engelen is van mening dat ook de onafhankelijkheid van de auditor in dergelijke gevallen zwaar op de proef gesteld wordt. De lage audithonoraria kunnen namelijk een bepaalde druk uitoefenen op de auditor waardoor de onafhankelijkheid in het gedrang komt te staan. PricewaterhouseCoopers is echter van mening dat hoge audithonoraria niet altijd een weerspiegeling zijn van een betere audit-kwaliteit. De auditor beschikt in dit geval wel over meer middelen om de opdracht efficiënt uit te voeren, maar dit wordt niet in alle gevallen vertaald naar een betere kwaliteit. Het positieve verband tussen de audithonoraria en de audit-kwaliteit is bijgevolg volgens de heer Vanstraelen niet altijd noodzakelijk.

8.5 Piekseizoen

In zeer veel gevallen sluiten de ondernemingen hun boekjaar af aan het eind van de maand december. Om de gebruikers van de financiële staten tijdig de nodige informatie te verschaffen, zal de statutaire auditcontrole binnen enkele maanden na het afsluiten van het boekjaar worden afgerond. Aangezien het merendeel van de auditklanten hun boekjaar afsluiten in de maand december, ervaren de auditors in de daaropvolgende maanden een piekseizoen. PricewaterhouseCoopers spreekt van een verhoogde uurkost die aangerekend wordt voor het uitvoeren van een auditdienst in het betreffende piekseizoen. De reden hiervoor is dat het aantal klanten in de betreffende periode veel hoger ligt in vergelijking met de andere maanden. PricewaterhouseCoopers bevestigt bijgevolg het positieve verband tussen de verhoogde audithonoraria en de auditdiensten die uitgevoerd worden in de piekperiode. De verhoogde honoraria dienen namelijk als compensatie voor de inzet van bijkomende middelen en arbeid die noodzakelijk zijn in een drukkere periode. PricewaterhouseCoopers en Grant Thornton halen echter aan dat de verhoogde uurkost geen aanleiding geeft tot het bewust vermijden van het piekseizoen. Ondernemingen zullen ondanks de verhoogde uurkost in het piekseizoen, weinig of geen aanleiding hebben tot het verschuiven van de auditcontrole naar een andere periode. De aangerekende audithonoraria gedurende het piekseizoen verschillen namelijk niet veel van de honoraria die in andere periodes worden aangerekend. Hierbij bevestigen PricewaterhouseCoopers en Grant Thornton dat de verhoogde uurkost gedurende het piekseizoen niet tot de primaire factoren behoort tijdens de bepaling van de audithonoraria.

8.6 Non- audithonoraria

In de literatuurstudie omtrent het verband tussen de audithonoraria en de non- audithonoraria, spreken zeer veel onderzoekers van een positief verband tussen beide honoraria. Dit verband wordt beargumenteerd vanuit het perspectief van een toenemende vraag naar consultancydiensten die eigen is aan ondernemingen met een grote omvang en/of een hoog financieel risico. Hierdoor zullen dergelijke ondernemingen hogere honoraria aangerekend krijgen voor de geleverde consultancy- en/of non- auditdiensten. Bovendien gaat het controleren van dergelijke ondernemingen vaak gepaard met het inzetten van bijkomende werkzaamheden waardoor de audithonoraria van deze ondernemingen hoger liggen in vergelijking met andere ondernemingen. Op basis van dit argument spreekt men in de literatuurstudie bijgevolg van een positief verband tussen de audit- en de non- audithonoraria. In tegenstelling tot de literatuurstudie, zijn de respondenten echter van mening dat er geen verband bestaat tussen de audithonoraria en de non- audithonoraria. Een gecombineerd aanbod van zowel auditdiensten als non –auditdiensten aan eenzelfde klant, wordt volgens Engelen en Partners over het algemeen zelden gedaan. In uitzonderlijke gevallen zoals bij een eenmalige opdracht die een inbreng in natura of omzetting betreft, is de onderneming echter door de wet verplicht tot het laten uitvoeren van deze opdrachten door de bedrijfsrevisor in functie. De onderneming mag dus voor de uitvoering van dergelijke

opdrachten geen beroep doen op een ander auditbedrijf of consultancykantoor. De honoraria die aangerekend worden voor deze eenmalige opdrachten kunnen volgens Engelen en Partners opgesteld worden aan een minder hoog tarief. De reden hiervoor is dat een groot deel van deze bijkomende prestaties reeds werd uitgevoerd in het kader van de reguliere auditopdracht. Grant Thornton is van mening dat er geen knowledge spill-over effect plaatsvindt bij het leveren van non-auditdiensten aan een auditklant. Voor de opstelling van de non-audithonoraria houdt men namelijk enkel rekening met de kosten van de expertise die de door de klanten gevraagd wordt. De opgedane kennis over de onderneming in het kader van de uitvoering van de non-auditdiensten wordt enkel gecommuniceerd met de bedrijfsrevisor om het auditrisico te minimaliseren. Deze kennisoverdracht heeft volgens Grant Thornton echter geen invloed op de hoogte van de audithonoraria. Ook Deloitte en PricewaterhouseCoopers kaarten aan dat de berekening van de audithonoraria en de non-audithonoraria afzonderlijk van elkaar gebeurt. Doordat er aparte budgetten opgemaakt worden van de auditdiensten en de non-auditdiensten, kan men niet spreken van een verband tussen de audit- en de non-audithonoraria. PricewaterhouseCoopers bevestigt hierbij dat er geen low-balling strategie gehanteerd wordt waarbij men de zeer lage aangerekende audithonoraria tracht te compenseren met het aanbieden van bijkomende non-auditdiensten. De bedrijfsrevisor is namelijk verplicht tot het opstellen van audithonoraria die voldoende hoog zijn om een kwaliteitsvolle audit te leveren.

9. Kwantitatief onderzoek

9.1 Opstelling van steekproef

Het kwantitatief onderzoek van deze eindverhandeling betreft een regressieanalyse waarbij er onderzoek verricht wordt naar de invloed van bepaalde variabelen op de hoogte van de audithonoraria. Aan de hand van deze regressieanalyse wordt er getracht een inzicht te verwerven in de variabelen die een significante invloed uitoefenen op de audithonoraria en in welk verband er bestaat tussen deze variabelen en de audithonoraria. De gegevens voor de regressieanalyse worden verzameld met behulp van Bel-First. De databank Bel-First bevat voornamelijk financiële gegevens van diverse ondernemingen die gevestigd zijn in België en in Luxemburg. Aan de hand van deze database werd er voor de steekproef van de regressieanalyse een selectie gemaakt van zowel beursgenoteerde als niet- beursgenoteerde ondernemingen die gevestigd zijn in België en die al dan niet op vrijwillige basis een bedrijfsrevisor hebben aangesteld. De financiële gegevens van de geselecteerde ondernemingen zijn bijkomend afkomstig van ondernemingen die afsluiten in het boekjaar van 2009.

Op basis van de bovengenoemde criteria betreffende de selectie van de data voor de regressieanalyse, levert Bel-First een totale omvang op van 16.026 ondernemingen. Met het oog op het leveren van een betrouwbare regressieanalyse werden alle cases of ondernemingen waarvan er gegevens voor een of meerdere variabelen ontbraken niet opgenomen in de steekproefomvang. Door het uitsluiten van cases met missing values of ontbrekende waarden, werd de steekproefomvang gereduceerd tot een totaal van 11.217 ondernemingen. Bijkomend werd er ook rekening gehouden met een aantal outliers en/of cases met een uitzonderlijke waarde voor een of meerdere variabelen. De aard en de omvang van deze waarden kunnen in bepaalde gevallen een uitzonderlijk groot effect uitoefenen op de afhankelijke variabele waardoor de regressie geen betrouwbare weerspiegeling vormt van het verband tussen de audithonoraria en de controlevariabelen. De outliers en cases met een uitzonderlijke waarde werden respectievelijk bepaald aan de hand van scatterplots en aan de hand van de Cook's distance. Een scatterplot of een spreidingsdiagram geeft op grafische wijze het verband weer tussen de audithonoraria en de opgenomen controlevariabelen. Door middel van een dergelijke diagram kan men afleiden welke cases een uitzonderlijk effect uitoefenen op de audithonoraria in vergelijking met de andere cases. De cases of ondernemingen met een uitzonderlijke waarde voor een of meerdere variabelen worden bepaald aan de hand van de Cook's distance. Deze maatstaf geeft aan in welke mate de regressiecoëfficiënten van de controlevariabelen veranderen wanneer de betreffende cases worden weggelaten. Al de cases die door de scatterplots worden aangeduid als een outlier en alle cases met een Cook's distance van meer dan 1, worden beschouwd als cases die een te grote invloed uitoefenen op het regressiemodel en worden bijgevolg uitgesloten. Hierdoor wordt de oorspronkelijke steekproefomvang gereduceerd tot een totaal van 10.850 ondernemingen.

De samenstelling van de steekproef en de bepaling van de steekproefomvang wordt aan de hand van de onderstaande tabel duidelijk weergegeven:

Ondernemingen in België:	Steekproefomvang:
<ul style="list-style-type: none"> • Eindigen op boekjaar 2009 • Beurs- en niet beursgenoteerd • Aanstelling bedrijfsrevisor 	16.026
Cases met missing values	(4809)
Totaal aantal ondernemingen	11.217
Cases met outliers of uitzonderlijke waarden	(367)
Totale steekproefomvang N	10.850

9.2 Databeschrijving

Het kwantitatief onderzoek van deze eindverhandeling betreft een regressieanalyse waarbij het verband wordt onderzocht tussen de audithonoraria enerzijds en een aantal controlevariabelen anderzijds. Deze controlevariabelen vormen een maatstaf of proxy voor de determinanten van de audithonoraria die besproken zijn in de literatuurstudie. Deze determinanten worden ingedeeld in de ondernemingskenmerken, kenmerken van het auditbedrijf en kenmerken van de auditor. Bijkomend wordt er ook rekening gehouden met het potentiële verband tussen de audithonoraria en de non- audithonoraria en de wetgeving of standaarden. Voor elk van deze variabelen werd er een betrouwbare maatstaf of proxy opgenomen in de regressieanalyse zodoende de significantie van het verband tussen deze variabelen enerzijds en de audithonoraria anderzijds aan te tonen.

De ondernemingskenmerken die aan de hand van de regressieanalyse worden onderzocht, betreffen het risico, de grootte, de complexiteit en de winstgevendheid van de geauditeerde onderneming. De maatstaf die in het onderzoek gehanteerd wordt voor het meten van de ondernemingsgrootte betreffen de omzet van de klant, het balanstotaal en het gemiddeld personeelsbestand. Naarmate de onderneming een hogere omzet rapporteert of een hoger balanstotaal en/of gemiddeld personeelsbestand bezit, neemt de grootte van de onderneming toe.

De complexiteit van de onderneming wordt bepaald aan de hand van de deelnemingen of samenwerking van de klant in andere ondernemingen. Ondernemingen met dergelijke kenmerken zijn vaak complexer voor de auditor om te controleren. In het onderzoek worden twee dummy variabelen opgenomen die aantonen in welke mate de organisatie verbonden is met andere ondernemingen. Een eerste dummy variabele vormt de variabele fusie. Wanneer deze variabele een waarde van 1 heeft, maakt de onderneming een deel uit van een fusie. De waarde 0 voor deze variabele impliceert geen deelname aan een fusie. De tweede dummy variabele betreft de variabele consolidatie. Ook deze variabele stelt een waarde van 1 gelijk aan het deelnemen in een geconsolideerde groep terwijl waarde 0 geen deelname in een geconsolideerde groep aangeeft.

Het risico van de geauditeerde onderneming wordt aan de hand van diverse liquiditeit-, solvabiliteit- en de schuldgraadratio's van de onderneming weergegeven. De liquiditeit van de onderneming wordt gemeten aan de hand van het nettobedrijfskapitaal en de current ratio. Het nettobedrijfskapitaal bestaat uit het verschil tussen het vlottend actief en het vreemd vermogen op korte termijn. Aan de hand van het nettobedrijfskapitaal kan men nagaan in hoeverre de organisaties in staat is om de kortlopende investeringen en activiteiten uit te voeren met de middelen die op korte termijn beschikbaar zijn. De current ratio vormt een bijkomende maatstaf voor de liquiditeit van de onderneming die weergeeft in welke mate de onderneming haar financieringsmiddelen op korte termijn kan genereren vanuit het vlottend actief. Naarmate de onderneming een hoger nettobedrijfskapitaal bezit of een hogere current ratio behaalt, neemt het risico van de onderneming op liquiditeitsproblemen af. Het risico van de onderneming wordt ook gemeten aan de hand van de solvabiliteit en de schuldgraad. De solvabiliteitsratio die in het onderzoek wordt opgenomen geeft het aandeel van het eigen vermogen weer ten opzichte van het balanstotaal. De schuldgraad daarentegen geeft weer in welke mate de onderneming voor de financiering van haar activiteiten afhankelijk is van derden. Naarmate de onderneming een hogere solvabiliteit bezit of een lagere schuldgraad, is de onderneming minder afhankelijk van haar investeerders waardoor het risico op financieringsproblemen afneemt. Verder worden er een drietal dummy variabelen opgenomen die een maatstaf vormen voor het ondernemingsrisico. Een eerste dummy variabele vormt een aanwijzing voor het al dan niet verwickeld zijn in een faillissement. Wanneer deze dummy variabele een waarde van 1 noteert, wordt de onderneming aangeduid als een risicovolle klant wegens de faillissementtoestand van deze klant. Een tweede dummy variabele geeft aan of de onderneming al dan een verlies heeft geboekt in het voorgaande boekjaar. Ook in dit geval impliceert een waarde 1 een onderneming met een groter risico op financieringsproblemen. Als laatste wordt het ondernemingsrisico bepaald aan de hand van een dummy variabele die weergeeft of de onderneming al dan niet beursgenoteerd is. Een waarde van 1 voor deze variabele definieert de onderneming als een beursgenoteerde klant waardoor het risico van de auditor of een aansprakelijkheid toeneemt.

Naast de bovenstaande ondernemingskenmerken wordt ook de winstgevendheid van de klant opgenomen in het onderzoek als een potentiële determinant van de audithonoraria. Deze determinant wordt weergegeven op basis van diverse winstratio's. Een eerste winstratio betreft de ROA of de winst van het huidige boekjaar ten opzichte van het balanstotaal. Een tweede winstratio

wordt gedefinieerd als de ROCE of de return on capital employed. Een laatste winstratio betreft de ROA die een maatstaf vormt voor de winst van het huidige boekjaar ten opzichte van het eigen vermogen van de onderneming. Naast deze ratio's wordt ook rekening gehouden met de toegevoegde waarde van de klant en met de winst of verlies die de klant in het huidige boekjaar noteert.

Naast de ondernemingskenmerken wordt er in dit onderzoek getracht het verband weer te geven tussen de audithonoraria enerzijds en de kenmerken van het auditkantoor en auditor anderzijds. Het verband tussen de karakteristieken van het auditbedrijf en de audithonoraria wordt gemeten aan de hand van een dummy variabele die weergeeft of de auditor al dan niet behoort tot een van de Big Four auditbedrijven. In de literatuur werd namelijk vastgesteld dat auditkantoren die behoren tot de Big Four hogere audithonoraria aanrekenen in vergelijking met de andere niet Big Four bedrijven (Groenen en Langendijk, 2004). Het onderzoek naar het verband tussen de audithonoraria en de kenmerken van de auditor wordt voornamelijk beperkt tot het onderzoeken van het mandaat van de auditor. In de literatuur wordt namelijk vastgesteld dat een verlenging van het mandaat de mogelijkheid biedt aan de auditor tot het toepassen van bepaalde prijsstrategieën. Aan de hand van dergelijke strategieën gaat de auditor een lange termijn relatie aangaan met de klant en zodoende de honoraria jaarlijks te laten stijgen (Ji-hong, 2007). Op basis van dit principe ook wel het low-balling principe genoemd, wordt er een positief verband verondersteld tussen de audithonoraria en de verlenging van het mandaat. In het kwantitatief onderzoek van deze eindverhandeling wordt de lange termijn relatie van de auditor met de klant gemeten aan de hand van een dummy variabele die weergeeft of de klant al dan niet de huidige commissaris vervangt. De waarde 1 impliceert een verlenging van het huidige mandaat terwijl een waarde 0 voor deze variabele gepaard gaat het benoemen van een nieuwe bedrijfsrevisor.

In het empirisch onderzoek naar de determinanten van de audithonoraria, wordt er ook rekening gehouden met de invloed van de toepassing van bepaalde wetten of standaarden. Er wordt voornamelijk aandacht besteed aan de invloed van beursgenoteerde klanten die verplicht zijn tot het navolgen van de IFRS standaarden. De bedrijfsrevisor van dergelijke ondernemingen moet tijdens de uitvoering van de audit met meerdere aspecten rekening houden. Een maatstaf voor dergelijke ondernemingen is de dummy variabele die aangeeft of de klant al dan beursgenoteerd is. Deze variabele werd bovenaan reeds aangehaald als maatstaf voor het risico van de onderneming. Tenslotte wordt het verband tussen de audithonoraria en de non- audithonoraria onderzocht. De proxy voor de non -audithonoraria die opgenomen wordt in het onderzoek, betreft de som van de non- audithonoraria die door de klant al dan niet betaald zijn aan het kantoor van de huidige bedrijfsrevisor.

In de onderstaande tabel worden de determinanten opgenomen die deel uitmaken van de regressieanalyse waarbij de afhankelijke variabele gevormd wordt door de audithonoraria. Bijgevolg worden de bijbehorende maatstaven voor elke determinant opgesomd. Deze maatstaven vormen de onafhankelijke variabelen van de regressievergelijking.

Determinanten	Maatstaf
Ondernemingsgrootte	X ₁ = Omzet X ₂ = Balanstotaal X ₃ = Gemiddeld personeelsbestand
Ondernemingscomplexiteit	X ₄ = Dummy Fusie X ₅ = Dummy Consolidatie
Ondernemingsrisico	X ₆ = Nettobedrijfskapitaal X ₇ = Current ratio X ₈ = Solvabiliteit X ₉ = Schuldgraad X ₁₀ = Dummy Faillesement X ₁₁ = Dummy Verlies in 2008 X ₁₂ = Dummy Beursnotering
Winstgevendheid	X ₁₃ = ROA X ₁₄ = ROCE X ₁₅ = ROE X ₁₆ = Toegevoegde waarde X ₁₇ = Winst/verlies huidig boekjaar
Big Four auditkantoor	X ₁₈ = Dummy Big Four
Mandaat van de bedrijfsrevisor	X ₁₉ = Dummy Verlening mandaat
Wetgeving en standaarden	X ₁₂ = Dummy Beursnotering
Non- audithonoraria	X ₂₀ = Som van Non- audithonoraria

De afhankelijke variabele voor het kwalitatief onderzoek betreft de audithonoraria. De controlevariabelen of de onafhankelijke variabele die opgenomen worden in de regressieanalyse betreffen de bovengenoemde determinanten. Met het oog op het leveren van een betrouwbare regressieanalyse werden de determinanten getest op multicollineariteit. Deze multicollineariteit treedt op in gevallen waarbij er mogelijke interdependenties bestaan tussen de determinerende

variabelen van de audithonoraria. Dit wil zeggen dat de onafhankelijke variabelen zelf een invloed ondervinden van andere onafhankelijke variabelen. Als gevolg van deze interdependenties worden de onafhankelijke variabelen door elkaar beïnvloed en kan men bijgevolg met de gekozen regressiemethode niet het absolute effect van de determinerende variabelen op de audithonoraria onderzoeken. De sterkte en de richting van de interdependenties tussen de onafhankelijke variabelen wordt bepaald op basis van de Pearson's correlatiecoëfficiënt. Op basis van deze correlatiecoëfficiënt worden alle variabelen waarvan de absolute waarde van de coëfficiënt meer dan 0.75 bedraagt, beschouwd als variabelen met een onderlinge interdependentie. Om de invloed van deze interdependenties op de afhankelijke variabele te vermijden, wordt een van de variabelen niet opgenomen in de regressievergelijking. De geselecteerde determinanten of onafhankelijke variabelen vertonen echter in dit onderzoek geen interdependenties en is er dus ook geen sprake van een onderlinge multicollineariteit. De correlatiecoëfficiënt van de determinanten bedraagt namelijk minder dan de kritische waarde van 0.75.

9.3 Hypothesen en modelvorming

9.3.1 Hypothesen

In het kwantitatief onderzoek van deze eindverhandeling wordt er een regressieanalyse uitgevoerd waarbij de invloed van diverse variabelen op de audithonoraria onderzocht wordt. In de literatuurstudie werd reeds het verband tussen de diverse determinanten en de audithonoraria besproken. Deze bespreking vormt de basis voor de hypothesestelling van het empirisch onderzoek.

De literatuurstudie haalt de samenhang aan tussen de audithonoraria en de diverse kenmerken van de geauditeerde onderneming zoals de grootte, de complexiteit, de winstgevendheid en het risico. De relatie tussen de ondernemingsgrootte en de audithonoraria wordt aan de hand van het balanstotaal, de omzet en het gemiddeld personeelsbestand gemeten. Een grote onderneming controleren gaat voor de auditor vaak gepaard met meer inspanningen, prestatie-uren en middelen. Door de toenemende behoefte aan de bijkomende middelen en uren, gaan auditbedrijven meer audithonoraria aanrekenen voor de geleverde diensten. Het verband tussen de audithonoraria en de ondernemingsgrootte wordt bijgevolg gedefinieerd als een positief verband (Ji-hong, 2007; Al-Bastaki en Joshi, 2000). Hierbij kan men de hypothese opstellen die een positief verband weergeeft tussen de audithonoraria enerzijds en de omzet, balanstotaal en het gemiddeld personeelsbestand van de geauditeerde onderneming anderzijds.

Een complexe onderneming wordt in de literatuurstudie gedefinieerd als een onderneming die deel uitmaakt van een geconsolideerde groep of een holding die gekenmerkt wordt door complexe bedrijfsstructuren en transacties (Al-Bastaki en Joshi, 2000; Ji-hong, 2007). Het uitvoeren van een controle in dergelijke ondernemingen vereist meer inspanningen en expertise om een volwaardige audit te leveren. Hierdoor gaan auditors hogere audithonoraria aanrekenen als compensatie voor

de bijkomende inspanningen die noodzakelijk zijn bij ondernemingen met een complexe bedrijfsstructuur (Ji-hong, 2007). Op basis hiervan spreekt men bijgevolg van een positief verband tussen de audithonoraria en de ondernemingscomplexiteit. In het betreffende empirisch onderzoek wordt de complexiteit gemeten aan de hand van het al dan niet deel uitmaken van een fusie of een geconsolideerde groep. Het positief verband tussen deze maatstaven en de audithonoraria vormt de basis voor de opstelling van de hypothesen omtrent de ondernemingscomplexiteit.

Het risico van de onderneming vormt naast de grootte en de complexiteit een belangrijke determinant van de audithonoraria. Het ondernemingsrisico wordt gedefinieerd als het inherent risico dat ontstaat door de financiële problemen waarmee de onderneming geconfronteerd wordt (Gramling et al., 2010). Naarmate de onderneming geconfronteerd wordt met liquiditeitsproblemen, neemt de kans op een beroepsaansprakelijkheid voor de auditor toe. Schuldeisers en andere kredietverstrekkers beschouwen de auditor namelijk als een deep-pocket-verzekeraar die de verliezen van de belanghebbenden moet compenseren in geval van faillissement of andere financiële problemen (Groenen en Langendijk, 2010). In dergelijke gevallen ervaart de auditor bijgevolg een hoger risico op een aansprakelijkheid waardoor zij hogere honoraria gaan aanrekenen om het risico te compenseren (Al-Bastaki en Joshi, 2000; Ji-hong, 2007). Op basis van dit argument spreekt men bijgevolg van een positief verband tussen de audithonoraria en het risico van de geauditeerde onderneming (Ji-hong, 2007). In het empirisch onderzoek worden diverse maatstaven voor het ondernemingsrisico gehanteerd. Een eerste maatstaf betreft de liquiditeit van de onderneming. Deze wordt weergegeven aan de hand van de absolute waarde van het nettobedrijfskapitaal en de current ratio. Ondernemingen met een hoger nettobedrijfskapitaal of een hogere current ratio, zijn minder gevoelig voor liquiditeitsproblemen waardoor ook het inherent risico van de klant afneemt. In dit geval spreekt men van een negatief verband tussen het nettobedrijfskapitaal of de current ratio enerzijds en de audithonoraria anderzijds. Naast de liquiditeit wordt er ook rekening gehouden met de solvabiliteit en de schuldgraad van de geauditeerde onderneming. Het risico op financiële moeilijkheden neemt af in gevallen waarbij de klant een hoge mate van financiële onafhankelijkheid bezit. Deze onafhankelijkheid gaat namelijk gepaard met een hogere solvabiliteit of een lagere schuldgraad. Op basis van het betreffende theoretisch argument, worden twee bijkomende hypothesen opgesteld omtrent het ondernemingsrisico. Een eerste hypothese geeft een positief verband aan tussen de audithonoraria en de schuldgraad van de onderneming. Een tweede hypothese stelt een negatief verband weer tussen de solvabiliteit van de klant en de audithonoraria. Bijkomend worden er een aantal dummy variabelen opgenomen in de regressievergelijking die het ondernemingsrisico weerspiegelen. Deze variabelen betreffen de dummy variabele faillissement, verlies in het vorig boekjaar en de beursnotering. Deze variabelen zijn op basis van de literatuurstudie positief gecorreleerd aan de audithonoraria.

Een laatste ondernemingseigenschap die opgenomen wordt als een determinant van de audithonoraria betreft de winstgevendheid van de onderneming. Het onderzoek naar het verband tussen de winstgevendheid van de klant en de audithonoraria wijst in vele gevallen op een positieve correlatie (Al-Bastaki en Joshi, 2000). De verklaring die hiervoor in de literatuurstudie

wordt aangereikt, steunt op het detecteren en corrigeren van potentiële rapporteringstrategieën (Al-Bastaki en Joshi, 2000). Deze rapporteringstrategieën worden namelijk toegepast door ondernemingen die hun winsten in een bepaalde richting willen sturen. De reden voor de winststuring vloeit vaak voort uit de verwachtingen van analisten of de kredietvoorwaarden die opgelegd zijn door de investeerders (Palepu et al., 2008). Het management is namelijk in dergelijke gevallen verplicht tot het behalen van de opgelegde restricties om de externe financieringsbronnen te behouden (Palepu et al., 2008). Omwille van de manipulatie van de jaarrekeninggegevens als gevolg van de toepassing van verscheidene rapporteringstrategieën, is de auditor verplicht tot het detecteren en corrigeren van de gehanteerde strategieën. Dit gaat echter gepaard met meerdere inspanningen, prestatie-uren en expertise om een betrouwbare jaarrekening te leveren (Palepu et al., 2008). Als gevolg van deze bijkomende middelen, rekenen de auditors hogere audithonoraria aan ondernemingen met een hogere winstmarge (Al-Bastaki en Joshi, 2000). In het empirisch onderzoek van deze eindverhandeling worden diverse maatstaven voor de winstgevendheid van de klant opgenomen. Deze maatstaven betreffen een aantal winstratio's zoals de ROA, ROCE en de ROE. Daarnaast wordt er ook rekening gehouden met de toegevoegde waarde en de winst of verlies van het huidige boekjaar. Op basis van het theoretisch onderzoek wordt de hypothese opgesteld die een positief verband weergeeft tussen enerzijds de maatstaven van de winstgevendheid van de klant en anderzijds de audithonoraria.

In de regressievergelijking van deze eindverhandeling wordt er naast de ondernemingskenmerken ook rekening gehouden met de kenmerken van de auditor en het auditkantoor. In het onderzoek omtrent de kenmerken van de auditor, wordt er in dit verband voornamelijk aandacht besteed aan het mandaat van de bedrijfsrevisor. Het verlengen van een mandaat creëert volgens Ji-hong (2007) diverse opportuniteiten voor de auditkantoren om in te spelen op de concurrentiebedreigingen op de auditmarkt. Door het verlengen van het mandaat gaan auditors bijvoorbeeld klanten proberen te veroveren door gedurende de eerste jaren van hun mandaat lage audithonoraria aan te rekenen en deze dan op lange termijn te verhogen tot een normaal niveau. De toepassing van deze prijsstrategie wordt ook wel het low-balling effect genoemd (Ji-hong, 2007). Op basis van de betreffende prijsstrategie spreken vele onderzoekers van een positief verband tussen het verlengen van het mandaat en de audithonoraria. In het empirisch onderzoek wordt een dummy variabele opgenomen die aankaart in welke gevallen de onderneming al dan niet het huidige mandaat van de bedrijfsrevisor verlengt. Wanneer deze variabele een waarde van 1 noteert, spreekt men bijgevolg van een positief verband tussen de audithonoraria en de verlenging van het mandaat van de auditor. Het onderzoek naar de relatie tussen de audithonoraria en de karakteristieken van het auditkantoor, betreffen de aard en de omvang van het auditkantoor. De literatuurstudie kaart een positief verband aan tussen de audithonoraria en de auditbedrijven die behoren tot de Big Four (Groenen en Langendijk, 2004). Auditkantoren die tot de Big Four groep behoren, bezitten, doorgaans meer middelen en expertise om hun klanten meer en betere auditdiensten te leveren. Hierdoor gaan de auditkantoren die wel behoren tot de Big Four hogere audithonoraria aanrekenen aan hun klant in vergelijking met de auditkantoren die niet tot de Big Four behoren (Ji-hong, 2007). Op basis van dit argument wordt er bijgevolg de hypothese

opgesteld die een positief verband weergeeft tussen de audithonoraria en de dummyvariabele die aangeeft of de het auditkantoor al dan niet behoort tot de Big Four groep.

Naast de kenmerken van de geauditeerde klant, auditor en het auditkantoor wordt er ook aandacht besteed aan de invloed van bepaalde wetgevingen en standaarden op de audithonoraria. Sinds 2005 zijn de beursgenoteerde ondernemingen in België voor de opstelling van de geconsolideerde jaarrekening onderhevig aan de internationale rapporteringstandaarden voor de financiële verslaggeving of de IFRS van het IASB. Bedrijfsrevisoren van dergelijke moeten bijkomende controles uitvoeren om de betrouwbaarheid en de weergave van de jaarrekening conform de IFRS standaarden weer te geven. Dit gaat echter gepaard met het investeren van bijkomende middelen en het gebruik van een efficiënte know-how omtrent de standaarden (Lun Lin en Ru Yen, 2010). Hierdoor gaan de auditors hogere audithonoraria aanrekenen aan dergelijke ondernemingen waardoor men van een positieve correlatie spreekt tussen de invoering en toepassing van de IFRS enerzijds en de audithonoraria anderzijds (Diehl, 2010; Lun Lin en Ru Yen, 2010). Op basis van de literatuurstudie wordt er bijgevolg de hypothese opgesteld die een positieve correlatie aangeeft tussen de audithonoraria en de beursgenoteerde ondernemingen die onderhevig zijn aan de IFRS.

Ten slotte bespreekt de regressieanalyse ook het verband tussen de audithonoraria en de non-audithonoraria. Over het verband tussen beide determinanten bestaat er echter in de literatuurstudie geen eenduidig beeld. Een beperkt aantal onderzoeken spreken van een negatief verband tussen de consultancykosten of de non-audithonoraria en de audithonoraria. In gevallen waarbij de bedrijfsrevisor van de klant een gecombineerd aanbod levert van zowel auditdiensten als non-auditdiensten, treedt er een efficiëntievoordeel op (Groenen en Langendijk, 2004). De consultant kan namelijk beroep doen op gegevens die door de bedrijfsrevisor verzameld zijn om de zwakke punten of de gebreken van de klant te detecteren. Als gevolg van deze kennisoverdracht, is de consultant niet langer verplicht tot het uitvoeren van grondige voorbereidende werkzaamheden (Groenen en Langendijk, 2004). Hierdoor zullen de aangerekende honoraria voor de consultancydiensten lager liggen waardoor men van een negatief verband spreekt tussen de audithonoraria en de non-audithonoraria. Een groot aantal onderzoekers spreekt echter van een positief verband tussen de audithonoraria en de kosten voor de consultancydiensten. Klanten die met financiële of operationele problemen geconfronteerd worden, zullen namelijk meer gebruik maken van consultancydiensten met het oog op het verbeteren van hun bedrijfsprocessen (Groenen en Langendijk, 2004). De consultant zal in dergelijke gevallen een intensieve en strenge controle moeten uitvoeren als gevolg van de moeilijkheden van de onderneming. Hierdoor worden er hogere non-audithonoraria aangerekend aan de klant waardoor de onderzoekers spreken van een positieve correlatie tussen de audithonoraria en de non-audithonoraria (Groenen en Langendijk, 2004). Op basis van de literatuurstudie wordt bijgevolg een laatste hypothese opgesteld die een positief verband weergeeft tussen de audithonoraria en de non-audithonoraria.

Op basis van de bovengenoemde argumenten worden bijgevolg de hypothesen voor de regressievergelijking opgesteld. De hypothesen geven beknopt het verband weer tussen de afhankelijke variabele of de audithonoraria enerzijds en de determinanten van de audithonoraria anderzijds. De opsomming van de betreffende hypothesen wordt hierbij weergegeven:

H₁ = Positief verband tussen omzet en audithonoraria

H₂ = Positief verband tussen balanstotaal en audithonoraria

H₃ = Positief verband tussen gemiddeld personeelsbestand en audithonoraria

H₄ = Positief verband tussen fusie en audithonoraria

H₅ = Positief verband tussen consolidatie en audithonoraria

H₆ = Negatief verband tussen nettobedrijfskapitaal en audithonoraria

H₇ = Negatief verband tussen current ratio en audithonoraria

H₈ = Negatief verband tussen solvabiliteit en audithonoraria

H₉ = Positief verband tussen schuldgraad en audithonoraria

H₁₀ = Positief verband tussen faillissement en audithonoraria

H₁₁ = Positief verband tussen verlies in 2008 en audithonoraria

H₁₂ = Positief verband tussen beursnotering en audithonoraria

H₁₃ = Positief verband tussen ROA en audithonoraria

H₁₄ = Positief verband tussen ROCE en audithonoraria

H₁₅ = Positief verband tussen ROE en audithonoraria

H₁₆ = Positief verband tussen toegevoegde waarde en audithonoraria

H₁₇ = Positief verband tussen winst/verlies van huidig boekjaar en audithonoraria

H₁₈ = Positief verband tussen Big Four en audithonoraria

H₁₉ = Positief verband tussen verlenging mandaat en audithonoraria

H₂₀ = Positief verband tussen non- audithonoraria en audithonoraria

9.3.2 Modelvorming

Op basis van de bovenvermelde hypothesen, wordt het regressiemodel van het empirisch onderzoek opgesteld. De afhankelijke variabele van dit model betreft de audithonoraria. Rekening houdend met de hypothesen, wordt hierbij de invloed van verschillende factoren op de audithonoraria getest aan de hand van een meervoudige regressie. Deze factoren vormen de onafhankelijke variabelen van het model en worden opgenomen als de regressors van de meervoudige regressievergelijking. Het onderstaande model bestaat uit de onafhankelijke variabelen met de bijhorende partiële regressiecoëfficiënten β_n die de invloed van de controlevariabelen op de afhankelijke variabele weergeeft en uit de afhankelijke variabele die door de audithonoraria gevormd wordt.

$$\begin{aligned} \text{AuditHonoraria} = & \beta_0 + \beta_1 \text{Omzet} + \beta_2 \text{BalansTotaal} + \beta_3 \text{GemPers} + \beta_4 \text{Fusie} + \beta_5 \text{Cons} \\ & - \beta_6 \text{NBK} - \beta_7 \text{Current} - \beta_8 \text{Solvab} + \beta_9 \text{Schuldgraad} + \beta_{10} \text{Faill} \\ & + \beta_{11} \text{Verlies2008} + \beta_{12} \text{Beurs} + \beta_{13} \text{ROA} + \beta_{14} \text{ROCE} + \beta_{15} \text{ROE} \\ & + \beta_{16} \text{ToegW} + \beta_{17} \text{Winst/Verlies2009} + \beta_{18} \text{BigF} + \beta_{19} \text{Mandaat} \\ & + \beta_{20} \text{NonAH} + \varepsilon \end{aligned}$$

9.4 Toetsing regressiemodel

In het betreffende hoofdstuk worden de resultaten van het empirisch onderzoek weergegeven. Het onderzoek bestaat uit een meervoudige regressie waarbij de invloed van diverse variabelen op de audithonoraria onderzocht wordt. De controlevariabelen die deel uitmaken van het onderzoek, betreffen de gegevens van beursgenoteerde en niet-beursgenoteerde Belgische ondernemingen van 2009. De steekproef van het betreffende onderzoek bestaat uit een omvang van 10.850 ondernemingen waarbij de cases met een uitzonderlijke en/of ontbrekende waarde werden uitgesloten om een betrouwbaar regressiemodel te verkrijgen.

9.4.1 Beschrijvende statistiek

De resultaten van het empirisch onderzoek waarbij er een meervoudige regressie werd uitgevoerd met de audithonoraria als de afhankelijke variabele, levert een gekwadrateerde R of een R Square op van 51.3%. Deze R Square is een determinatiecoëfficiënt die aangeeft hoeveel procent van de afhankelijke variabele of de audithonoraria bepaald wordt door de opgenomen regressors. In dit geval wordt de hoogte van de audithonoraria voor 51.3% bepaald door de opgenomen variabelen. Aan de hand van een variantie-analyse kan men bijkomend de significantie van het hele model

bepalen. In dit geval is het meervoudig regressiemodel geheel significant op een significantieniveau van 5 % of een betrouwbaarheidsinterval van 95%. De onderstaande tabellen geven inzicht in de totale correlatiecoëfficiënt en de significantie van het model. De tabel Summary bevat de determinatiecoëfficiënt of de R Square van het regressiemodel. Aan de hand van de Anova tabel kan men de betrouwbaarheid van het gehele regressiemodel afleiden.

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics				
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change
1	,716 ^a	,513	,512	63,320	,513	569,855	20	10829	,000

a. Predictors: (Constant), Dummy Mandaat, Dummy Faill, ROE, RES2009, Schuldgraad , Dummy fusie, Dummy gecons, Dummy Big four, ROCE2009, GPER2009, CR2009, Genoteerd, NBK2009, Dummy verlies2008, Nonaudithon, SR2009, Omzet2009, ROA, TW2009, TA2009

b. Dependent Variable: Audithon

ANOVA^b

Model		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	4,570E7	20	2284784,222	569,855	,000 ^a
	Residual	4,342E7	10829	4009,412		
	Total	8,911E7	10849			

a. Predictors: (Constant), Dummy Mandaat, Dummy Faill, ROE, RES2009, Schuldgraad , Dummy fusie, Dummy gecons, Dummy Big four, ROCE2009, GPER2009, CR2009, Genoteerd, NBK2009, Dummy verlies2008, Nonaudithon, SR2009, Omzet2009, ROA, TW2009, TA2009

b. Dependent Variable: Audithon

Verder wordt er ook aandacht besteed aan de eigenschappen van de onafhankelijke en afhankelijke variabelen. Deze eigenschappen zijn opgenomen in de onderstaande tabel Descriptive Statistics. Deze tabel beschrijft de centrum- en de spreidingsmaten van elke variabele. De gemiddelde waarde of de mean geeft het middelpunt van de gegevens van elke variabele weer. De standaarddeviatie geeft de spreiding van de gegevens van elke variabele weer. Bijkomend wordt ook de steekproefomvang van 10.850 ondernemingen vermeld.

Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
Audithon	23,54	90,631	10850
Genoteerd	,01	,097	10850
Omzet2009	39986,30	249721,506	10850
TW2009	9118,84	43306,749	10850
RES2009	3461,34	97288,753	10850
NBK2009	13989,18	260194,324	10850
TA2009	82267,70	730555,481	10850
CR2009	2,4475	4,96366	10850
SR2009	36,6298	30,18647	10850
ROCE2009	14,554	68,5220	10850
GPER2009	99,28	490,386	10850
Schuldgraad	69,6230	101,81572	10850
ROA	,0879	42,80740	10850
ROE	21,0313	951,73276	10850
Nonaudithon	5,14	37,940	10850
Dummy Big four	,53	,499	10850
Dummy gecons	,04	,205	10850
Dummy verlies2008	,74	,437	10850
Dummy Faill	,00	,027	10850
Dummy fusie	,01	,121	10850
Dummy Mandaat	,56	,496	10850

9.4.2 Meervoudige regressie

Aan de hand van de onderstaande tabel worden de onderzoekshypothesen vergeleken met de resultaten van het empirisch onderzoek. Hierbij wordt er voornamelijk aandacht besteed aan het significantieniveau van elke onafhankelijke variabele. In dit onderzoek wordt er een betrouwbaarheidsniveau van 95 % gehanteerd. De toetsgrootte t geeft bijkomend voor elke afzonderlijke variabele het significantieniveau weer. Variabelen waarvan het significantieniveau meer dan 0.05 bedraagt worden niet beschouwd als significantie determinanten en worden bijgevolg niet opgenomen in de uiteindelijke regressievergelijking. De onderstaande tabel bevat bijkomende gegevens omtrent de partiële regressiecoëfficiënt van elke afzonderlijke variabele. Deze coëfficiënt is een maatstaf voor de invloed die de bijbehorende variabele uitoefent op de audithonoraria wanneer de betreffende onafhankelijke variabele toeneemt met één eenheid en alle andere onafhankelijke variabelen constant blijven. Om de vergelijkbaarheid tussen de coëfficiënten van de afzonderlijke onafhankelijke variabelen te bevorderen, wordt er aandacht besteed aan de gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten. Deze coëfficiënten worden namelijk niet beïnvloed door de eenheden waarin de variabelen gemeten zijn en kunnen daardoor met elkaar vergeleken worden.

Op basis van de afzonderlijke partiële regressiecoëfficiënten die weergegeven worden in de onderstaande tabel, wordt de definitieve regressievergelijking opgesteld. Deze vergelijking geeft het verband weer tussen de audithonoraria en de verschillende determinanten die opgenomen zijn in het onderzoek. Voor elke van de variabelen wordt een betrouwbaarheidsinterval van 95 % gehanteerd. Hierdoor worden de onafhankelijke variabelen met een significantieniveau van meer dan 0.05 niet opgenomen in de regressievergelijking aangezien het verband tussen deze variabelen en de audithonoraria niet significant is. In de meervoudige regressie van deze eindverhandeling werden 20 onafhankelijke variabelen opgenomen in het model om het verband tussen deze variabelen en de audithonoraria te testen. Een deel van deze onafhankelijke variabelen zijn echter niet significant op een niveau van 0.05, het betreft de onafhankelijke variabelen current ratio, solvabiliteit, ROCE, ROA, ROE, schuldgraad, verlies in het vorig boekjaar, en de dummyvariabelen faillissement, fusie en verlenging van het mandaat. De regressievergelijking van het empirisch onderzoek wordt bijgevolg gedefinieerd als:

$$\begin{aligned} \text{AuditHonoraria} = & \beta_0 + \beta_1 \text{Omzet} + \beta_2 \text{BalansTotaal} + \beta_3 \text{GemPers} + \beta_4 \text{Cons} - \beta_5 \text{NBK} \\ & + \beta_6 \text{Beurs} + \beta_7 \text{ToegW} + \beta_8 \text{Winst/Verlies2009} + \beta_9 \text{BigF} + \beta_{10} \text{NonAH} \end{aligned}$$

De onderstaande regressievergelijking geeft de bijhorende regressiecoëfficiënten van elke significante onafhankelijke variabele weer:

$$\begin{aligned} \text{AuditHonoraria} = & \beta_0 + 0.255 \text{Omzet} + 0.420 \text{BalansTotaal} + 0.025 \text{GemPers} + 0.238 \text{Cons} \\ & - 0.164 \text{NBK} + 0.066 \text{Beurs} + 0.056 \text{ToegW} - 0.163 \text{Winst/Verlies2009} \\ & + 0.048 \text{BigF} + 0.223 \text{NonAH} \end{aligned}$$

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	95,0% Confidence Interval for B		Collinearity Statistics	
	B	Std. Error				Beta	Lower Bound	Upper Bound	Tolerance
1 (Constant)	2,451	1,789		1,371	,171	-1,055	5,957		
Genoteerd	61,856	6,462	,066	9,572	,000	49,189	74,522	,950	1,052
Omzet2009	9,258E-5	,000	,255	28,083	,000	,000	,000	,545	1,834
TW2009	,000	,000	,056	5,203	,000	,000	,000	,387	2,585
RES2009	,000	,000	-,163	-	,000	,000	,000	,375	2,667
				14,848					
NBK2009	-5,727E-5	,000	-,164	-	,000	,000	,000	,662	1,510
	5			19,950					
TA2009	5,217E-5	,000	,420	36,779	,000	,000	,000	,344	2,905
CR2009	,148	,134	,008	1,105	,269	-,115	,411	,836	1,196
SR2009	,007	,024	,002	,303	,762	-,040	,055	,698	1,433
ROCE2009	-,009	,009	-,006	-,923	,356	-,027	,010	,909	1,100
GPER2009	,005	,002	,025	2,634	,008	,001	,008	,495	2,019
Schuldgraad	6,287E-5	,008	,000	,008	,994	-,016	,016	,532	1,878
ROA	,006	,019	,003	,296	,768	-,031	,042	,575	1,741
ROE	,000	,001	,004	,522	,601	-,001	,002	,986	1,014
Nonaudithon	,533	,017	,223	30,721	,000	,499	,568	,851	1,175
Dummy Big four	8,769	1,239	,048	7,078	,000	6,341	11,197	,966	1,036
Dummy gecons	105,108	3,061	,238	34,340	,000	99,109	111,108	,937	1,068
Dummy verlies2008	-1,549	1,484	-,007	-1,043	,297	-4,458	1,361	,877	1,140
Dummy Faill	5,438	22,427	,002	,242	,808	-38,524	49,400	,997	1,003
Dummy fusie	1,663	5,041	,002	,330	,742	-8,219	11,545	,995	1,005
Dummy Mandaat	1,646	1,233	,009	1,335	,182	-,770	4,062	,988	1,012

a. Dependent Variable: Audithon

9.5 Resultaten en Conclusies

Uit de bovenstaande coëfficiënt tabel wordt de regressievergelijking van het empirisch onderzoek van deze einderhandeling opgesteld. Deze vergelijking geeft het verband weer tussen de onafhankelijke variabelen en de audithonoraria. Aan de hand van de betreffende regressievergelijking worden de onderzoekshypotheses getoetst op een significantieniveau van 0.05. De onafhankelijke variabelen die een significante invloed uitoefenen op de audithonoraria betreffen de omzet, het balanstotaal, het gemiddeld personeelsbestand, consolidatie, nettobedrijfskapitaal, beursnotering, toegevoegde waarde, winst of verlies van het huidig boekjaar, dummyvariabele Big Four en de non- audithonoraria. De andere onafhankelijke variabelen overschrijden het significantieniveau van 0.05 waardoor ze niet opgenomen worden in de regressievergelijking.

Het verband tussen de ondernemingsgrootte en de audithonoraria werd aan de hand van diverse maatstaven getoetst. De drie maatstaven (balanstotaal, omzet en personeelsbestand) zijn significant, op basis van de betacoëfficiënt is het balanstotaal de belangrijkste determinant. Deze variabele oefent in vergelijking met de andere significante variabelen de grootste invloed uit op de audithonoraria. De partiële regressiecoëfficiënt van deze variabele bedraagt namelijk 0.420. De onderzoekshypothese omtrent het balanstotaal wordt aanvaard. De tweede maatstaf betreft de omzet van de geauditeerde klant. Uit de bovenstaande regressievergelijking kan men een significant en positief verband vaststellen tussen audithonoraria en de omzet van de onderneming. Deze bevinding bevestigt de onderzoekshypothese omtrent de omzet, maar de beta van deze variabele is veel lager (0.255). Het gemiddeld personeelsbestand tenslotte is eveneens significant, maar ook met een lage betawaarde. Naarmate een onderneming een groter personeelsbestand bezit, nemen de aangerekende audithonoraria toe. Op basis van de empirische resultaten van de maatstaven van de ondernemingsgrootte, kan men bijgevolg van een positief verband spreken tussen de audithonoraria en de grootte van de geauditeerde klant, met het balanstotaal als de krachtigste indicator.

Naast de onderneminggrootte bevat de regressieanalyse ook het onderzoek naar het verband tussen de audithonoraria en de complexiteit van de onderneming. De variabelen die opgenomen worden in het regressiemodel voor het meten van de complexiteit betreffen de dummyvariabelen fusie en consolidatie. De dummyvariabele die aangeeft of de klant al dan niet betrokken is bij een fusie is niet significant. Hierdoor wordt de onderzoekshypothese omtrent de dummyvariabele fusie verworpen. De dummyvariabele consolidatie is daarentegen wel significant en positief gecorreleerd aan de audithonoraria. Hieruit kan men concluderen dat er hogere audithonoraria worden aangerekend aan de ondernemingen die deel uitmaken van een geconsolideerde groep omwille van het complex karakter van de organisatie. De beta van de variabele consolidatie bedraagt 0.238, dus de derde hoogste indicator na het balanstotaal en de omzet.

Het verband tussen de audithonoraria en het ondernemingsrisico wordt aan de hand van de liquiditeit, solvabiliteit en de schuldgraad van de klant bepaald. De maatstaven die de solvabiliteit

en de schuldgraad van de klant weergegeven zijn niet significant in het empirisch onderzoeksmodel. Als gevolg hiervan spreekt men van een insignificant verband tussen enerzijds de solvabiliteit en de schuldgraad en anderzijds de audithonoraria. De onderzoekshypotheses omtrent de solvabiliteit en de schuldgraad worden bijgevolg verworpen op een significantieniveau van 0.05. De liquiditeit wordt gemeten aan de hand van de current ratio en het absolute nettobedrijfskapitaal. De current ratio is in het onderzoeksmodel niet significant. Het nettobedrijfskapitaal heeft echter wel een invloed op de audithonoraria. De onderzoekshypothese haalt een negatief verband aan tussen de audithonoraria en het nettobedrijfskapitaal. Op basis van de regressievergelijking wordt deze hypothese bijgevolg aanvaard. Het risico op financiële moeilijkheden is lager bij ondernemingen met een hoger nettobedrijfskapitaal waardoor er lagere audithonoraria aan dergelijke ondernemingen worden aangerekend omdat er minder extra werkzaamheden vereist zijn. Het ondernemingsrisico wordt bijkomend aan de hand van diverse dummyvariabelen gemeten. De dummyvariabelen faillissement en het verlies van het voorgaande boekjaar zijn niet significant. Op basis hiervan worden de onderzoekshypotheses omtrent deze variabelen verworpen en spreekt men van een insignificant verband tussen de betreffende variabelen en de audithonoraria. De dummyvariabele die aangeeft of de klant al dan niet beursgenoteerd is, heeft wel een invloed op de audithonoraria. Hierbij wordt de onderzoekshypothese omtrent de beursnotering aanvaard. Men kan bijgevolg concluderen dat de audithonoraria onderhevig zijn aan het effect van een beursgenoteerde onderneming.

Een laatste ondernemingseigenschap die opgenomen wordt als een determinant van de audithonoraria betreft de winstgevendheid van de onderneming. De onderzoekshypotheses omtrent de winstgevendheid van de klant en de audithonoraria wijzen op een positief verband. Winstgevende ondernemingen zijn vaak gevoeliger voor het implementeren van rapporteringstrategieën om de winst in een bepaalde richting te sturen. In het empirisch onderzoek wordt de winstgevendheid van de onderneming aan de hand van diverse winstratio's gemeten. Deze winstratio's ROA, ROE en ROCE hebben echter geen significante invloed op de audithonoraria en worden bijgevolg verworpen op het significantieniveau van 0.05. Bijkomend werd ook een dummyvariabele opgenomen in het model die aangeeft of de onderneming al dan niet verlies heeft genoteerd in het huidige boekjaar. Op basis van de empirische resultaten heeft deze variabele een negatieve en significante invloed op de audithonoraria. In tegenstelling tot de onderzoekshypothese is er een negatieve correlatie tussen de rendabiliteit en de audithonoraria. Ten slotte werd ook de toegevoegde waarde opgenomen in het regressiemodel. Op basis van de regressievergelijking wordt de hypothese omtrent de toegevoegde waarde aanvaard en spreekt men bijgevolg van een positief verband tussen de audithonoraria en de toegevoegde waarde van de geauditeerde onderneming. De beta van deze variabele is eerder klein, namelijk 0.056.

In de regressievergelijking van deze eindverhandeling wordt er naast de ondernemingskenmerken ook rekening gehouden met de kenmerken van de auditor en het auditkantoor. In het onderzoek omtrent de kenmerken van de auditor, wordt er in dit verband voornamelijk aandacht besteed aan het mandaat van de bedrijfsrevisor. De dummyvariabele verlenging van het mandaat geeft aan in welke gevallen de onderneming al dan niet het mandaat van de huidige bedrijfsrevisor verlengt.

Deze variabele is niet significant waardoor de hypothese omtrent het mandaat van de auditor wordt verworpen.

Naast het mandaat van de auditor wordt er ook aandacht besteed aan de kenmerken van het auditkantoor. De literatuurstudie kaart een positief verband aan tussen de audithonoraria en de auditkantoren die behoren tot de Big Four groep. In het empirisch onderzoek van de eindverhandeling wordt de dummyvariabele opgenomen die aangeeft of het auditkantoor al dan niet behoort tot de Big Four. In overeenstemming met de onderzoekshypothese, is deze variabele significant en positief gecorreleerd aan de audithonoraria. De kleine betawaarde wijst erop dat het Big Four argument weliswaar veel minder sterk doorweegt dan de omvang van de onderneming.

Naast de kenmerken van de geauditeerde klant, auditor en het auditkantoor wordt er ook aandacht besteed aan de invloed van bepaalde wetgevingen en standaarden op de audithonoraria. Het auditeren van een Belgische onderneming die onderhevig is aan de IFRS standaarden van het IASB, vergt bijkomende middelen en expertise. De onderzoekshypothese hieromtrent stelt bijgevolg een positief verband op tussen de implementatie van de IFRS en de audithonoraria. In het empirisch onderzoek werd er enkel rekening gehouden met de beursnotering van de ondernemingen. De reden hiervoor is dat de beursgenoteerde ondernemingen vaak verbonden zijn aan de restricties van de kredietverstrekkers of de winstverwachtingen van de analisten. Hierdoor moeten de beursgenoteerde ondernemingen rekening houden met de verschillende belanghebbenden waardoor het auditeren van een dergelijke onderneming gepaard gaat met bijkomende kosten. De dummyvariabele die in het empirisch onderzoek werd opgenomen en aangeeft of de onderneming al dan niet beursgenoteerd is, is positief gecorreleerd aan de audithonoraria. Op basis hiervan kan men concluderen dat beursgenoteerde ondernemingen rekening moeten houden met bijkomende verplichtingen die opgesteld zijn door de kredietverstrekkers en/of de wetgeving en waarbij de naleving van deze verplichtingen een invloed kan uitoefenen op de hoogte van de audithonoraria.

Ten slotte bespreekt de regressieanalyse ook het verband tussen de audithonoraria en de non-audithonoraria. Als gevolg van het efficiëntievoordeel dat gepaard gaat met het leveren van een gecombineerd aanbod van de audit- en non-auditdiensten, wordt er in de onderzoekshypothese een positief verband vastgesteld tussen de audithonoraria en de non-audithonoraria. De onderzoekshypothese die een positieve correlatie tussen de audithonoraria enerzijds en de non-audithonoraria anderzijds weergeeft, wordt op basis van de resultaten van het empirisch onderzoek aanvaard. De reden hiervoor is dat grote, complexe en/of risicovolle klanten nood hebben aan bijkomende adviesdiensten om zoveel mogelijk hun bedrijfsprocessen te verbeteren. Hierdoor doen deze ondernemingen vaker beroep op de consultancydiensten waardoor er hogere non-audithonoraria aangerekend worden. Bovendien moeten dergelijke ondernemingen als gevolg van hun financiële en/of operationele moeilijkheden strenger en intensiever gecontroleerd worden door de auditafdeling om de invloed van de moeilijkheden te beperken. Dit gaat bijgevolg gepaard met het aanrekenen van hogere audithonoraria.

10. Besluit

In zeer veel gevallen is het voor de gebruikers van de financiële overzichten een moeilijke opdracht om na te gaan welke factoren een rol spelen bij het bepalen van de audithonoraria en welk verband er bestaat tussen de geleverde auditdiensten en de aangerekende audithonoraria. De Belgische auditmarkt is immers zowel langs de vraagzijde als de aanbodzijde sterk gereguleerd door een interventie van wetten, instituten en richtlijnen opgesteld door de spelers van de markt. Hierdoor is de prijsvorming op de auditmarkt onderhevig aan diverse factoren waardoor men moeilijk kan spreken van een evenwichtsprijs die ontstaat door een samenspel tussen vraag en aanbod. Het onderwerp van deze eindverhandeling betreft bijgevolg het onderzoek naar de determinanten van de audithonoraria. Aan de hand van een theoretisch en empirisch onderzoek werd er getracht een duidelijke opsomming te geven van de belangrijkste factoren die de hoogte van de audithonoraria weerspiegelen. De opzet en de resultaten van deze onderzoeken dienen bijgevolg een antwoord te formuleren op de centrale onderzoeksvraag van deze masterproef.

Het wetenschappelijk onderzoek omtrent de audithonoraria verwijst naar verschillende factoren die eigen zijn aan de klanten en aan de auditmarkt als de belangrijkste determinanten van de audithonoraria. Bovendien zijn de audithonoraria in bepaalde gevallen ook onderhevig aan andere factoren zoals de individuele karakteristieken van de auditor, de wetgeving en standaarden en de audit-kwaliteit. Ook de invloed van het leveren van een gecombineerd aanbod van audit- en non-auditdiensten, wordt door diverse onderzoekers aangehaald als een belangrijke determinant van de audithonoraria.

De kenmerken die eigen zijn aan de geauditeerde onderneming waarnaar verwezen wordt, betreffen de grootte, complexiteit, risico en de winstgevendheid van de geauditeerde klant. Over het algemeen spreken de onderzoekers van een positief verband tussen de audithonoraria en de betreffende kenmerken van de onderneming. Hieruit kan men concluderen dat het auditeren van grote, complexe en/of risicovolle ondernemingen gepaard gaat met het uitvoeren van bijkomende werkzaamheden waardoor de audithonoraria voor dergelijke ondernemingen zullen toenemen. Het positieve verband tussen de winstgevendheid van de klant en de audithonoraria wordt vanuit de literatuurstudie verklaard aan de hand van de rapporteringstrategieën voor de winststuring. In gevallen waarbij de klant afhankelijk is van derden voor bijkomende financieringsbronnen, zal de klant vaak rekening moeten houden met de restricties die opgelegd zijn door de kredietverstrekkers. In dergelijke gevallen zijn de ondernemingen geneigd om bepaalde rapporteringstrategieën te hanteren die de winst in de gewenste richting sturen. Hierbij is de auditor genoodzaakt om bijkomende werkzaamheden te verrichten zodoende een betrouwbare jaarrekening weer te geven. Op basis hiervan stelt men bijgevolg een positief verband op tussen de audithonoraria en de winstgevendheid van de klant. De onderzoekshypotheses van de literatuurstudie komen overeen met de bevindingen van de respondenten en de resultaten van het empirisch onderzoek. Uit de deze resultaten kan men concluderen dat er een positief verband bestaat tussen de ondernemingskenmerken en de hoogte van de audithonoraria. Hierbij kan men

ook afleiden dat de ondernemingsgrootte de doorslaggevende rol speelt bij de opstelling van de audithonoraria.

Naast de ondernemingskenmerken werd er in dit onderzoek ook aandacht besteed aan het verband tussen de kenmerken van het auditkantoor en de audithonoraria. Hierbij werd voornamelijk het verschil onderzocht tussen de audithonoraria die aangerekend zijn door de Big Four kantoren enerzijds en de andere auditbedrijven anderzijds. Het theoretisch onderzoek kaart een positief verband aan tussen de audithonoraria en de Big Four kantoren. De verklaring voor dit verband is te wijten aan de schaalvoordelen die de grote auditkantoren genieten. Hierdoor beschikken zij over de nodige middelen en kapitaal om grondige en diepgaande procedures uit te voeren. Uit de bevindingen van het kwalitatief onderzoek wordt echter afgeleid dat de grote auditkantoren, in vergelijking met de andere kantoren, erin slagen om competitieve honoraria aan te rekenen. De grote auditkantoren maken namelijk deel uit van een internationaal netwerk waardoor men opereert op grote schaal. Dit gaat voor de betreffende kantoren gepaard met een financieel sterke positie op de markt waarbij men bijgevolg zo nodig lagere audithonoraria kan aanrekenen aan de klant. De resultaten van het empirisch onderzoek van deze eindverhandeling bevestigen ten slotte het verband tussen het niveau van de audithonoraria en de Big Four kantoren.

Recente onderzoeken naar de determinanten van de audithonoraria beschouwen op basis van de sociale rol theorie ook de individuele karakteristieken van de auditor als potentiële determinanten. Zo kan het geslacht van de auditor een invloed hebben op de gepercipieerde audit-kwaliteit die door de klant gekoppeld wordt aan de vaardigheden en onafhankelijkheid van de auditor. In gevallen waarbij de audit engagementpartner een mannelijke auditor betreft, worden de vaardigheden van deze auditor gekoppeld aan een hoge audit-kwaliteit. In dergelijke gevallen is de klant bereid om meer te betalen voor de auditdiensten die geleverd worden door een mannelijke auditor. De onafhankelijkheid van de auditor wordt in gevallen van een vrouwelijke audit engagementpartner gekoppeld aan een hoge audit-kwaliteit. Op basis van deze assumptie haalt men in de literatuurstudie aan dat de klant bereid is om meer te betalen voor een vrouwelijke auditor aangezien deze worden gepercipieerd als zijnde meer onafhankelijk. Dit soort onderzoek is nog onvoldoende gevalideerd.

Naast het geslacht van de auditor, speelt ook de duur van het mandaat van de auditor een rol in de bepaling van de audithonoraria. In de literatuurstudie wordt aangehaald dat in gevallen waarbij de ambtstermijn van de auditor niet wettelijk bepaald wordt en waarbij de auditkantoren de mogelijkheid hebben om jaarlijks hun honoraria voor de geleverde diensten te herzien, er een duidelijk positief verband kan aangetoond worden tussen de duur van het mandaat en de audithonoraria. De verklaring hiervoor is het toepassen van het zogenaamde low-balling principe. Auditors gaan hierbij klanten proberen te veroveren door gedurende de eerste jaren van hun mandaat lage audithonoraria aan te rekenen en deze dan op lange termijn te verhogen tot een normaal niveau. De resultaten van het empirisch onderzoek leveren echter geen significant verband op tussen de duur van het mandaat van de auditor en de hoogte van de audithonoraria.

Sedert 2005 zijn de Belgische beursgenoteerde ondernemingen onderhevig aan de rapporteringstandaarden voor de financiële verslaggeving van het IASB. Deze standaarden zijn van toepassing op de opstelling van de geconsolideerde jaarrekening. De verplichting voor deze bedrijven tot het weergeven van hun jaarrekeningen conform de IFRS, gaat voor de auditors van dergelijke ondernemingen gepaard met het uitvoeren van bijkomende procedures. Als compensatie voor de additionele werkzaamheden die in dit geval noodzakelijk zijn, rekenen de auditkantoren hogere audithonoraria aan voor hun diensten. Vanuit dit argument spreekt men bijgevolg van een positief verband tussen enerzijds de naleving van bijkomende wetten en standaarden en anderzijds de audithonoraria. In het empirisch onderzoek werd er enkel rekening gehouden met de beursnotering van de ondernemingen. De reden hiervoor is dat de beursgenoteerde ondernemingen vaak verbonden zijn aan de restricties van de kredietverstrekkers of de winstverwachtingen van de analisten. Hierdoor moeten de beursgenoteerde ondernemingen rekening houden met de verschillende belanghebbenden waardoor het auditeren van een dergelijke onderneming gepaard gaat met bijkomende kosten. Op basis van het empirisch onderzoek wordt een positief verband vastgesteld tussen het attribuut beursgenoteerd en de audithonoraria.

Het verband tussen de audithonoraria en de audit-kwaliteit wordt vanuit diverse theoretische perspectieven bekeken. De bestaande literatuur omtrent de determinanten van de audithonoraria bewijst op basis van statistische resultaten dat de aanwezigheid van abnormale audithonoraria een invloed kan uitoefenen op het beslissingsgedrag van de auditor en zodoende ook op de kwaliteit van de auditor. De aanwezigheid van de abnormale audithonoraria die het verschil aangeven tussen de werkelijke en de normale audithonoraria, is cruciaal aangezien het effect dat de actuele honoraria uitoefenen op de audit-kwaliteit afhankelijk is van situaties waarbij de abnormale audithonoraria positief zijn. Bovendien toont onderzoek aan dat de geldende audithonoraria geen weerspiegeling zijn van de werkelijke geleverde audit-kwaliteit maar eerder een weerspiegeling zijn van de marktgebaseerde evaluaties van de vaardigheden van de auditor.

Een groot aantal bedrijven sluiten hun boekjaar naar gewoonte af aan het einde van de maand december. Dit betekent dat auditbedrijven in de daarop volgende maanden een groter aantal klanten moeten controleren in vergelijking met andere periodes. In drukke periodes kan het echter voor auditors moeilijker zijn om de auditcontrole binnen de vooraf bepaalde termijnen te beëindigen waardoor men in het piekseizoen hogere honoraria gaat aanrekenen voor de geleverde auditdiensten. Een groot aantal onderzoeken leggen aan de hand van statistische resultaten vast dat audithonoraria significant beïnvloed worden door het al dan niet aanbieden van een auditdienst gedurende het piekseizoen.

Ten slotte werd er in deze eindverhandeling ook rekening gehouden met het verband tussen de audithonoraria en de non- audithonoraria. Het combineren van auditdiensten en de non-auditdiensten aan eenzelfde klant gaat in de meeste gevallen gepaard met zowel een aantal voordelen als nadelen voor het auditbedrijf zelf. Auditbedrijven die zowel auditdiensten als consultancydiensten aanbieden aan eenzelfde klant ervaren een efficiëntievoordeel bij die klant. In gevallen waarbij een consultant van hetzelfde bedrijfsrevisorkantoor reeds een non-auditdienst

heeft uitgevoerd bij de klant, kan deze consultant gemakkelijk de opgedane kennis overdragen aan de auditor waarbij er een knowledge spill-over voordeel ontstaat. Hierdoor is de auditor niet langer genoodzaakt tot het uitvoeren van bepaalde voorbereidende werkzaamheden waardoor er lagere audithonoraria aan de klant aangerekend kunnen worden. Het gezamenlijk aanbieden van zowel een auditcontrole als consultancydiensten kan echter in geval van een belangenconflict de onafhankelijkheid van de auditor nefast beïnvloeden. Verscheidene onderzoekers verwijzen in hun literatuurstudie naar een positieve correlatie tussen de auditkosten en de consultancykosten die aangerekend worden aan eenzelfde klant. Klanten die met financiële of operationele problemen geconfronteerd worden, zullen namelijk meer gebruik maken van consultancydiensten waarbij ze met behulp van het aangeboden advies zoveel mogelijk hun bedrijfsprocessen proberen te verbeteren. Hierdoor zullen bijgevolg de non-audithonoraria toenemen. Dergelijke bedrijven zullen echter als gevolg van hun financiële en/of operationele moeilijkheden strenger en intensiever gecontroleerd moeten worden door de afdeling om de invloed van de gebreken te minimaliseren. Dit gaat gepaard met het aanrekenen van hogere audithonoraria. Hierbij wordt er bijgevolg een positief verband vastgesteld tussen audithonoraria enerzijds en non-audithonoraria anderzijds.

Bibliografie

Al-Bastaki, H., Joshi, P.L. (2000). Determinants of Audit Fees: Evidence from the Companies Listed in Bahrain [Electronische versie]. *International Journal of Auditing, Vol. 4*, pp. 129-138.

André, P., Broye, G., Pong, C., Schatt, A. (2010). Audit Fees, Big Four Premium and Institutional Settings: The Devil is in the Details! Opgevraagd op 30 maart 2011, via <http://ssrn.com/abstract=1554842>.

Baskerville, R., (2010). 100 Questions (and Answers) About IFRS. Opgevraagd op 18 november 2010, via <http://ssrn.com/abstract=1526846>.

Bauwens, P., Van Laere, B. (2010). De avolutie van auditfees over de periode van het mandaat. Opgevraagd op 7 mei 2011, via http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/459/776/RUG01-001459776_2011_0001_AC.pdf.

Beattie, V., Goodacre, A., Pratt, K., & Stevenson, J. (November, 2000). *The Determinants of Audit Fees - Evidence from the Voluntary Sector*. Opgevraagd op 18 september, 2010 via <http://www.ssrn.com/>.

Chaney, P., Jeter, D., Shivakumar, L. (2010). Audit Pricing in Private Firms. London Business School Accounting Subject Area No. 011. Opgevraagd op 10 januari 2011, via <http://ssrn.com/abstract=304941> or doi:10.2139/ssrn.304941.

Charles, L.C., Glover, M.S., Sharp, N.Y. (2009). *The Association between Financial Reporting Risk and Audit Fees Before and After the Historic Events Surrounding SOX*. Opgevraagd op 17 oktober, 2010, via <http://ssrn.com/abstract=1525016>.

Choi, J., Kim, J., Zang, Y. (November, 2010). Abnormally High Audit Fees Impair Audit Quality. *Auditing: A Journal Of Practice & Theory*, 1-39.

Choi, J., Kim, J., Kim, C., Zang, Y. (2009). Audit Office Size, Audit Quality and Audit Pricing. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, Forthcoming. Opgevraagd op 30 december 2010 via <http://ssrn.com/abstract=1011096>.

Chrystal, K.A., Lipsey, R.G. (2007). *Economics*. New York, United States: Oxford University Press Inc.

Dejonghe, S. (2010). De invloed van auditorkarakteristieken op de kostprijs van het vreemd vermogen van niet-beursgenoteerde ondernemingen. Opgevraagd op 18 mei, 2010, via http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/459/838/RUG01-001459838_2011_0001_AC.pdf.

Dekker, P. (200). Performande Reporting onder IFRS [Electronische versie]. Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie, December 2005, pp. 612-618.

Dhaliwal, D., Gleason, C., Heitzman, S., Melendrez, K. (2007). Auditor Fees and Cost of Debt. *Journal of Accounting, Auditing and Finance*, Forthcoming. Opgevraagd op 25 november 2010, via <http://ssrn.com/abstract=1030023>.

Diehl, K.A (2010). The relationship between IFRS Implementation and Audit, Tax, and Other Auditor Fees. *International Research Journal Of Finance and Economics*, 96-101.

Everaert, T. (2004). IAS/IFRS: Implementatie van internationale boekhoudnormen in Europa. Onuitgegeven verhandeling, Katholieke Hogeschool Kempen, Handelswetenschappen en Bedrijfskunde Geel. Opgevraagd op 22 april, 2010, via <http://doks.khk.be/eindwerk/do/record/Get?dispatch=view&recordId=SKHK413ebf17fb06726200fb06b5e67d0150>.

Fleischer, R., Goettsche, M. (2010). Audit Pricing: The Size Factor . Opgevraagd op 27 november, 2010 via <http://ssrn.com/abstract=1725519>.

Gramling, A.A., Rittenberg, L.E., Johnstone, K.M. (2010). *Auditing*. Canada: South-Western Cengage Learning.

Groenen, M., Langendijk, H. (2004). De determinanten van de hoogte van controlekosten in Nederland [Electronische versie]. Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie, April 2004, pp. 132-140.

Hardies, K., Breesch, D., Branson, J. (2010). The Relationship between Auditor Gender and Audit Fees. Opgevraagd op 3 oktober, 2010, via <http://www.ssrn.com/>.

Hribar, P., Kravet, T., Wilson, R. (2010). A New Measure of Accounting Quality. OPgevraagd op 11 oktober 2010, via <http://ssrn.com/abstract=1283946>.

Instituut van de bedrijfsrevisoren, Jaarverslag 2002, Onafhankelijkheid van de commissaris in België
http://www.ibrire.be/ned/jaarverslag2002/jaarverslag_2002_1_i_2.aspx.

Instituut van de Bedrijfsrevisoren, Jaarverslag 2006 Bijlage 4, Mededeling van 31 juli 2006 betreffende de wijzigingen aan artikelen 133 en 134 van het Wetboek van vennootschappen, http://www.ibr-ire.be/ned/jaarverslag2006/IBR-JV_2006-99_def.pdf#page=18.

Instituut van de Bedrijfsrevisoren, Jaarverslag 2006, Onafhankelijkheid van de commissaris in België, http://www.ibr-ire.be/ned/jaarverslag2006/IBR-JV_2006-01_def.pdf#page=12.

Instituut van de Bedrijfsrevisoren, Jaarverslag 2007, Bijzonder koninklijk volmachtenbesluit van 25 april 2007 tot wijziging van het Wetboek van vennootschappen, http://www.ibr-ire.be/ned/jaarverslag2007/IBR_Jaarverslag_2007_LR-4.pdf#page=3

Itonnen, K., Peni, E. (2010). Auditor's Gender and Audit Fees. Opgevraagd op 20 oktober, 2010, via <http://ssrn.com/abstract=1699174>.

Ji-hong, L. (2007). On determinants of audit fees: New Evidence from China [Electronische versie]. Journal of Modern Accounting and Auditing, Vol.3, Serial No. 23, pp. 60-64.

Kallapur, S., Zang, Y., & Sankaraguruswamy, S. (2010). Audit Market Concentration and Audit Quality. Opgevraagd op 20 oktober, 2010, via <http://ssrn.com/abstract=1546356>.

Kanagaretnam, K., Krishnan, G., Lobo, G. (2010). An Empirical Analysis of Auditor Independence in the Banking Industry. *Accounting Review*, Forthcoming. Opgevraagd op 30 oktober 2010, via <http://ssrn.com/abstract=1590506>.

Kanagaretnam, K., Krishnan, G.V., & Lobo, G.J. (Januari, 2010). An Empirical Analysis of Auditor Independence in the Banking Industry. *Accounting Review*, Forthcoming, 1-44.

Lai, K. (2002). Does Audit Quality Matter More for Firms with High Investment Opportunities? [Electronische versie]. *Journal of Accounting and Public Policy*, Vol. 28, No. 1. Opgevraagd op 20 april 2011, via : <http://ssrn.com/abstract=296899>.

Lai, K., Yim, A. (z.d.). Non-Audit Services and Big 5 Auditor Independence: Evidence from Audit Pricing and Audit Opinion of Initial Engagement. Opgevraagd op 10 januari, 2011, via <http://ssrn.com/abstract=340000> or doi:10.2139/ssrn.340000.

Lun Lin, H., Ru Yen, A. (2010). The Effects of IFRS Adoption on Audit Fees for Listed Companies in China. Opgevraagd op 2 mei, 2010, via [The Effects of IFRS Adoption on Audit Fees for Listed Companies in China](#).

Nobes, C. (2005). Rules-based Standards and the Lack of Principles in Accounting. Opgevraagd op 23 maart, 2010, via <http://www.imamu.edu.sa/Data/abstract/management/acc/Rulesbased%20Standards%20and%20the%20Lack%20of%20Principles%20in%20Accounting.pdf>.

Ozkan, S., Kaytmaz Balsari, C. (2009). Impact of Audit Quality on Accounting Policy Disclosures: Implications on Revenue Recognition Policy. OPgevraagd op 7 oktober 2010, via <http://ssrn.com/abstract=1490105>.

Palepu, K.,G., Healy, P.M., Peek, E. (2008). *Business Analysis and valuation IFRS edition*. Engeland: South-Western Cengage Learning.

Pong, C.M., Whittington, G. (1994). The Determinants of Audit Fees: Some Empirical Models [Electronische versie]. *Journal of Business Finance and Accounting*, 21(8), 0306-686X, pp. 1-25.

Stanley, J.D. (2011). Is the Audit Fee Disclosure a Leading Indicator of Clients' Business Risk? *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Forthcoming. Opgevraagd op 15 maart 2011, via : <http://ssrn.com/abstract=1750589>. [Electronische versie]. *The Accounting Review*, Vol. 83, No. 6, pp.1393-1423.

Stock, J.H., Watson, M.W. (2007). *Introduction to Economics*. Boston: South-Western Cengage Learning.

Taylor, M.H., Simony, D.T. (1999). Determinants of Audit Fees: The Importance of Litigation, Disclosure, and Regulatory Burdens in Audit Engagements in 20 Countries. [Electronische versie]. *The International Journal of Accounting*, Vol. 34, No. 3, pp. 375-388.

Van de Velde, L. (2008). Audit-en non-audithonoraria en ondernemingskenmerken. Opgevraagd op 23 september, 2010, via http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/310/499/RUG01001310499_2010_0001_AC.pdf.

Van Der Elst C., 2004, De Amerikaanse Sarbanes-Oxley Act en haar uitvoeringsmaatregelen, *Financial Law Institute, Working Paper Series, WP 2004-01*, pp. 1-73.

Van Hulle, K., Lybaert, N., Maes, J.P. (2010). *Handboek Boekhoud En Jaarrekeningrecht*. Brugge: Die Keure.

Wysocki, P. (2009). Corporate Compensation Policies and Audit Fees. Opgevraagd op 13 oktober, 2010, via <http://ssrn.com/abstract=1525016>.

Yeowlim, C., Tan, H.T. (2008). Non-audit Service Fees and Audit Quality: The Impact of Auditor Specialization. [Electronische versie]. *Journal of Accounting Research*, Vol. 46, No. 1, pp. 199-246.

Bijlagen

Bijlage 1: Bevoorrechte getuigen

Dhr. Bart Engelen

IAB-Accountant bij Engelen&Partners

Dinsdag 29 maart 2011, te Hasselt

Dhr. Bart Meganck

Statutaire auditor en partner bij Grant Thornton

Vrijdag 8 april 2011, te Brussel

Dhr. Dominique Roux

Partner bij Deloitte

Maandag 11 april 2011, te Hasselt

Dhr. Koen Vanstraelen

Partner bij PricewaterhouseCoopers

Dinsdag 29 maart 2011, te Luik

Bijlage 2: Vragenlijst kwalitatief onderzoek

1. Hoe bepaalt men in het algemeen welke bezoldigingen men aanrekent voor de auditdiensten die men gaat uitvoeren bij de klant? Heeft men een vaste procedure of hangt het van klant tot klant af ?
2. Verschilt de procedure wanneer men non-auditdiensten aanbiedt of wanneer men beide diensten (zowel audit als non-audit) aanbiedt?
3. Met welke ondernemingskenmerken wordt er rekening gehouden tijdens een dergelijke procedure ?
 - a. Heeft de ondernemingsgrootte van de gecontroleerde klant een invloed op de hoogte van audithonoraria ?
 - b. Worden er hogere audithonoraria aangerekend aan klanten die deel uitmaken van een geconsolideerde groep of van een complexe holding?
 - c. Klanten met een zeer veel voorraden en/of veel handelsdebiteuren worden vaak aangeduid als complexe ondernemingen. De reden hiervoor is dat het voor een auditteam moeilijker is om de voorraden en/of handelsvorderingen te controleren. Wordt er bijgevolg aan dit soort ondernemingen ook hogere audithonoraria aangerekend?
 - d. Zijn klanten met een hoog financieel risico of klanten met hoge schulden gevoelig voor hogere audithonoraria?
 - e. Welke andere ondernemingskenmerken oefenen een invloed uit op de audithonoraria?
4. Diverse onderzoeken tonen aan dat de auditmarkt een sterk geconcentreerde markt is. Deze wordt namelijk gedomineerd door een oligopolie van de Big Four die gezamenlijk een groot aandeel van de auditmarkt bezitten.
 - a. Heeft deze marktstructuur een invloed op de audithonoraria in het algemeen?
 - b. Zal een klant bijvoorbeeld meer (of minder) moeten betalen wanneer deze de auditopdracht laat uitvoeren door een Big Four kantoor ?
 - c. Welke factoren vormen hiervoor een verklaring? (reputatie, schaalvoordelen)
 - d. Zou een meer verdeelde markt een dalend effect hebben op de audithonoraria als gevolg van de toenemende concurrentie ?

5. Indien de bezoldigingen van de auditor niet op voorhand worden vastgelegd, zou er dan mogelijk sprake zijn van een verband tussen de individuele kenmerken van de auditor en het niveau van de aangerekende audithonoraria?
 - a. Zou een klant bereid zijn om hogere audithonoraria te betalen voor een auditor met veel ervaring?
 - b. Heeft het geslacht van de auditor een invloed op de hoogte van audithonoraria?

6. Naast de ondernemingskenmerken, kenmerken van het auditbedrijf en de individuele kenmerken van de auditor haalt de wetenschappelijke literatuur ook diverse factoren aan die mogelijk een invloed uitoefenen op de audithonoraria.
 - a. In welke mate leidt de invoering van diverse standaarden (normen van het IBR, IFRS, SOX) tot een invloed op de audithonoraria?
 - b. Worden er hogere audithonoraria aangerekend voor auditdiensten die gedurende het piekseizoen (januari –april) worden uitgevoerd?

7. Welk verband bestaat er tussen audithonoraria en non - audithonoraria?

8. In welke mate hebben de audithonoraria een invloed op de onafhankelijkheid van de auditor?
 - a. Heeft de huidige aanbestedingsprocedure (de klant bezoldigt de auditor) een negatieve invloed op de onafhankelijkheid van de auditor?
 - b. Worden er diverse prijsstrategieën gehanteerd om een bepaalde (winstgevende) klant te behouden?

Auteursrechtelijke overeenkomst

Ik/wij verlenen het wereldwijde auteursrecht voor de ingediende eindverhandeling:

Audithonoraria

Richting: **master in de toegepaste economische wetenschappen-accountancy en financiering**

Jaar: **2011**

in alle mogelijke mediaformaten, - bestaande en in de toekomst te ontwikkelen - , aan de Universiteit Hasselt.

Niet tegenstaand deze toekenning van het auteursrecht aan de Universiteit Hasselt behoud ik als auteur het recht om de eindverhandeling, - in zijn geheel of gedeeltelijk -, vrij te reproduceren, (her)publiceren of distribueren zonder de toelating te moeten verkrijgen van de Universiteit Hasselt.

Ik bevestig dat de eindverhandeling mijn origineel werk is, en dat ik het recht heb om de rechten te verlenen die in deze overeenkomst worden beschreven. Ik verklaar tevens dat de eindverhandeling, naar mijn weten, het auteursrecht van anderen niet overtreedt.

Ik verklaar tevens dat ik voor het materiaal in de eindverhandeling dat beschermd wordt door het auteursrecht, de nodige toelatingen heb verkregen zodat ik deze ook aan de Universiteit Hasselt kan overdragen en dat dit duidelijk in de tekst en inhoud van de eindverhandeling werd genotificeerd.

Universiteit Hasselt zal mij als auteur(s) van de eindverhandeling identificeren en zal geen wijzigingen aanbrengen aan de eindverhandeling, uitgezonderd deze toegelaten door deze overeenkomst.

Voor akkoord,

Farah, Emmel

Datum: **1/06/2011**